

2-35 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

● Πάτμος, το νησί της Αποκάλυψης. Αφιέρωμα στην Ιερά Νήσο που το 1995 θα εορτάσει 19 αιώνες από τη συγγραφή του ιερού κειμένου.

● Η ιστορία του νησιού, από την ίδρυση της Μονής Θεολόγου τον 11ο αιώνα ως σήμερα.

● Η μοναδική αρχιτεκτονική της Χώρας.

● Η αποκαλυπτική εμπειρία του Ιωάννη και οι διχογνωμίες για την ταυτότητά του.

● Αρχιτεκτονικό μνημείο. Το μοναστήρι θεωρείται εφάμιλλο με τα αγιορείτικα συγκροτήματα.

● Λαμπρές τοιχογραφίες. Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά δημιουργήματα.

● Οι φορητές εικόνες.

● Εκκλησιαστικά αργυρά.

● Τα χρυσοκέντητα άμφια.

● Τα έντυπα της βιβλιοθήκης.

● Τα Θρησκευτικά χειρόγραφα.

● Τα βυζαντινά έγγραφα.

● Τα λατινικά έγγραφα.

● Το νεοελληνικό αρχείο.

● Η Μονή Ευαγγελισμού. Σαράντα μοναχές έχουν μετατρέψει το κοινοβιακό αυτό μοναστήρι σ' ένα από τα μεγαλύτερα και πιο δραστήρια της χώρας.

● Η Πατμάδα Σχολή. Ίδρύθηκε το 1713 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναγέννηση του ελληνικού έθνους.

● Η ιερά νήσος Πάτμος. Κατέστη πόλος προσελύσεως ευλαβών προσκνητών όχι μόνο του ορθόδοξου κόσμου, αλλά και από περσών γης.

● Η μαγεία της Πάτμου. Οδοιπορικό στο νησί με τις πλούσιες φυσικές ομορφιές και την επαρκή τουριστική υποδομή.

● Ερημίτες και ερημητήρια.

38 ΘΕΑΜΑΤΑ

Κινηματογράφοι και Θέατρα.

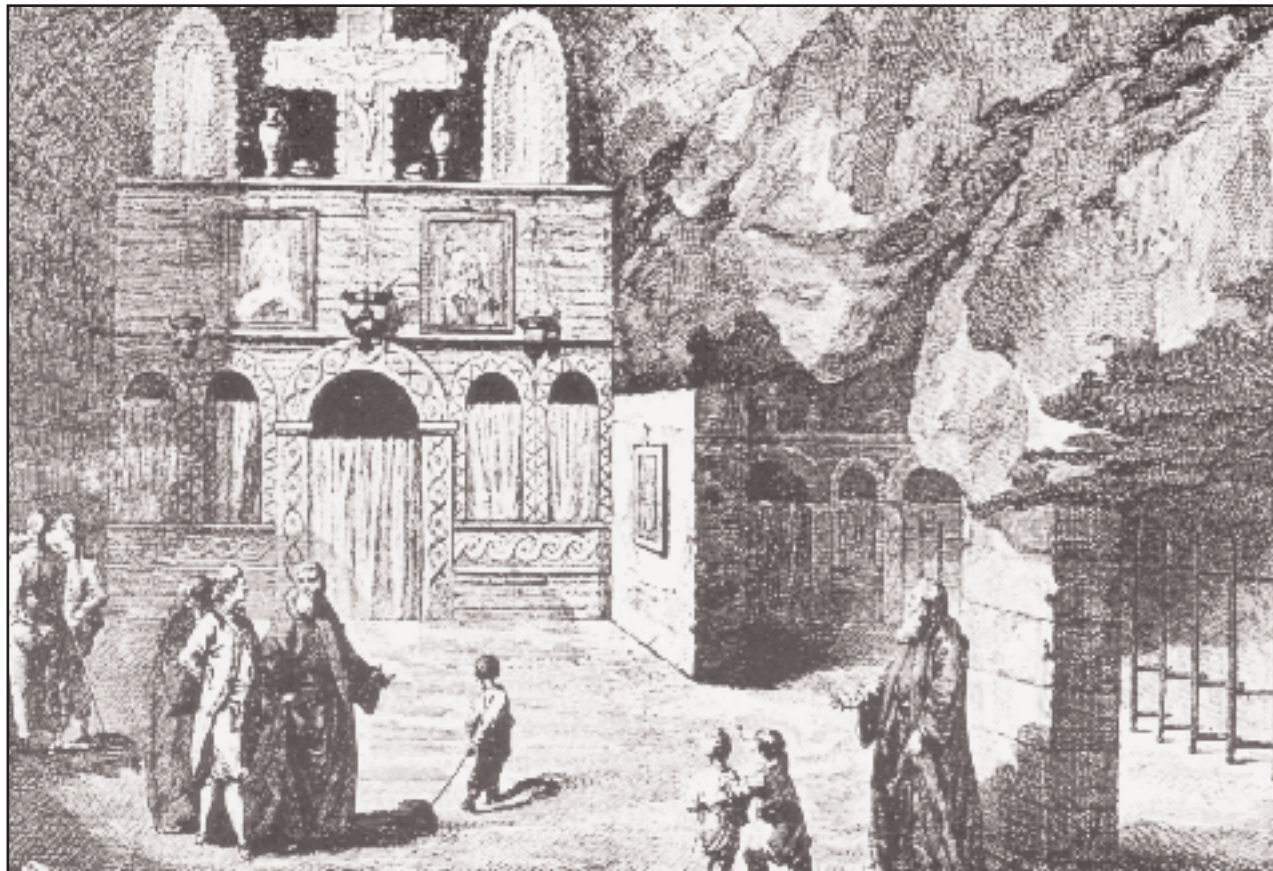
40-47 ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

Το πρόγραμμα της εβδομάδας.

Στο αφιέρωμα για την «Αλεξάνδρεια: 150 χρόνια της Ελληνικής Κοινότητας» χρησιμοποιήθηκαν φωτογραφίες και από το έργο του Ι.Μ. Χατζηφώτη «Αλεξάνδρεια», εκδ. «Α. Μπάστας - Δ. Πλέσσας», Αθήνα, 1993.

Υπεύθυνος «Επτά Ημερών»:
ΒΗΣ. ΣΤΑΥΡΑΚΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Το σπήλαιο της Αποκάλυψης σε χαλκογραφία του 1782. Δίπλα στον Ιερό Βράχο του Ιωάννου Θεολόγου κτίστηκε ο ναός της Αγίας Άννης με ξυλόγλυπτο τέμπλο μεταβυζαντινού τύπου.

Πάτμος, το νησί της Αποκάλυψης

Αφιέρωμα στην Ιερά Νήσο που το 1995 θα εορτάσει
19 αιώνες από τη συγγραφή του ιερού κειμένου

Το 1995 συμπληρώνονται 1.900 χρόνια από τη συγγραφή της Αποκάλυψης που παλαιότερη παράδοση τοποθετεί στην Πάτμο, στο Ιερό Σπήλαιο της Αποκάλυψης, όπου ο Ιωάννης Θεολόγος άκουσε την «φωνήν μεγάλην ως σάλπιγγος». Ο ορθόδοξος κόσμος θα εορτάσει την επέτειο με πανορθόδοξες και παγχριστιανικές εκδηλώσεις, στις οποίες θα παραστούν ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος και όλα τα Ορθόδοξα Πατριαρχεία.

Κέντρο των εκδηλώσεων θα είναι η Πάτμος, που χαρακτηρίστηκε «Ιερά νήσος» από την Ελληνική Πολιτεία και νησί ιδιαίτερου κάλλους από το υπουργείο Πολιτισμού. Σε ό,τι αφορά την παράδοση, ιστορικοί σταθμοί είναι το Σπήλαιο της Αποκάλυψης, η Μονή Ιωάννου Θεολόγου και η Πατμάδα Σχολή, που μαζί με τον παραδοσιακό οικισμό της Χώρας μεταφέρουν τον επισκέπτη σε άλλες εποχές.

Οι «Επτά Ημέρες», θέλοντας να ε-

πιχειρήσουν μαζί σας το ταξίδι αυτό στο παρελθόν, απευθύνθηκαν σε ειδικούς ερευνητές που γνωρίζουν, τόσο την ιστορία όσο και τους θησαυρούς της Πάτμου. Με οδηγό τα κείμενά τους θα ταξιδέψουμε στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, ακολουθώντας τον συγγραφέα της Αποκάλυ-

Επιμέλεια αφιερώματος
Ελευθερία Τραϊού

ψης. Στη συνέχεια θα παρακολουθήσουμε τα έργα του Οσίου Χριστοδούλου, που δέκα αιώνες αργότερα ίδρυσε τη Μονή Θεολόγου.

Γύρω της κτίστηκαν τα πρώτα ταπεινά σπίτια της Χώρας, όπου μετά τον 16ο αιώνα άρχισαν να υψώνονται εντυπωσιακά κτίρια που πύκνωσαν όταν τα πατμιακά ιστιοφόρα έκαναν πλούσιο το νησί.

Η φρουριακή στην όψη Μονή Θεο-

λόγου θα αποκαλύψει τους θησαυρούς της μέσα από τα κείμενα που παρουσιάζουν τη βιβλιοθήκη, το σκευοφυλάκιο και τις εκκλησίες της. Ανάμεσα στους θησαυρούς, ανεκτίμητα χειρόγραφα, παλιά έγγραφα και έντυπα βιβλία, χρυσοκέντητα άμφια, αργυρά κειμήλια, βυζαντινές εικόνες και τοιχογραφίες.

Μια σύντομη περιήγηση στο νησί θα οδηγήσει τα βήματά μας στα όμοια με «αγριολούλουδα φυτεμένα στους απορρώγας βράχους» ερημητήρια, που διηγούνται την ιστορία του μοναχισμού στην Πάτμο. Γύρω τους θα ανακαλύψουμε κήπους, περιβόλια, πευκοδάση και μερικούς από τους γραφικούς όρμους του νησιού. Τέλος, θα σταθούμε λίγο στον ποιοτικό τουρισμό της Πάτμου, όπου οι κάτοικοι αξιοποίησαν φύση και παράδοση, εξοπλίζοντας το νησί με επαρκή και ικανοποιητικού επιπέδου τουριστική υποδομή.

Η ιστορία του νησιού

Η Πάτμος ως κέντρο προσκυνηματικό, πνευματικό, εμποροναυτικό από την ίδρυση της Μονής Θεολόγου τον 11ο αιώνα ως σήμερα.

Του **Στέλιου Παπαδόπουλου**

Εθνολόγος-Μουσειολόγος, Διευθυντή Πολιτιστικού Τεχνολογικού Ιδρύματος ΕΤΒΑ

ΩΣ ΧΘΕΣ η **Μεσόγειος** ήταν απέραντη. Ζωντανά τμήματά της είναι τα κλειστά πελάγη. Σε αυτά, κατά κανόνα, «ναυσιπλώ» σημαίνει «ακτοπλώ». Τα ευλίμενα νησιά προσφέρουν στα ιστιοφόρα ανεφοδιασμό και προστασία από πειρατές και κακοκαιρίες. Ναυσιπλοούν, τότε ελάχιστοι: υπάρχει πάντα έλλειψη ναυπηγών, ναυτών και πιλότων, γιατί λιγοστά είναι τα ναυτικά χωριά που η θέση, η φύση και η παράδοσή τους ορίζουν να υπηρετούν τη θάλασσα. Αυτών η μοίρα υπακούει σε άλλους: έμπορους, που ενώνουν, και ισχυρούς που ελέγχουν τις ηπείρους, και στη Μεσόγειο που απογράφει τις συγκρούσεις τους. Τα ναυτικά χωριά φυτοζωούν, ακμάζουν και ξαναγεννούν στους χαμηλούς ρυθμούς της μακραιωνίας, ταπεινής καθημερινότητας ακολουθώντας τις επιταγές τους. Αργά ή γρήγορα, η μεγάλη ιστορία που τα χρησιμοποιεί, όπως και όταν τα χρειάζεται, τους ξαναπαίρνει ό,τι τους είχε προσφέρει. Όχι όλα, θα μένει η φήμη, η πείρα της θάλασσας, και της συμβίωσης με όσα αυτή φέρνει, η ετοιμότητα επιστροφής στο προσκήνιο.

Η ευλιμενή **Πάτμος** είναι ένα ναυτικό νησί. Τα μικρά στο βάθος των κόλπων λιβάδια, τα σκαφαλωμένα στις πλαγιές των λόφων χωραφάκια, τα εποχιακά βοσκοτόπια και η περιορισμένη αλιεία δεν επαρκούν για την επιβίωση των κατοίκων της. Η θάλασσα ήταν πάντα γι' αυτούς η μόνη διέξοδος: ναύτες, караβοκύριοι, έμποροι, ναυπηγοί, κάποιος ίσως και πειρατές (όπως κακοπροαίρετα σημειώνουν ορισμένοι) κι αργότερα, πάροικοι και μετανάστες.

Ιωάννης ο Θεολόγος

Αμυδρή η εικόνα της αρχαίας Πάτμου: ασημαντή η αρχαιολογική της έρευνα. Οστρακα, τείχη, διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, κάποιες επιγραφές και ανάγλυφα αφήνουν να διαφανεί η σκιά μιας πόλης με γυμνάσιο και ναούς, αγώνες και λατρείες, ένα επίπεδο ζωής. Η σχέση πάντως του νησιού με την απέναντι ακτή (προφυλακή της Μιλήτου) είναι καθοριστική. Από εκεί στέλνεται εδώ εξόριστος ο Ιωάννης ο Θεολόγος που θα χαρίσει στην εσχατολογική φιλολογία ένα κεφαλαίωδες της κείμενο, την Αποκάλυψη, και στην Πάτμο ένα καθοριστικό για τη μετέπειτα ιστορία της γεγονός.

«Εγώ Ιωάννης, ο αδελφός υμών και συγκοινωνός εν τη θλίψει και βασίλειά και υπομονή εν Ιησού Χριστώ

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Κτισμένο με ντόπια καφετιά πέτρα το καστρομοναστήριο έρχεται σε αντίθεση με τα κάτασπρα σπίτια. Διακρίνονται στην πρώτη σειρά τα αρχοντικά των παλιών караβοκύρηδων στην συνοικία των Απορθιανών.

Από τα μέσα του αιώνα μας αξιοποιήθηκαν στην Πάτμο φύση, θέση και παράδοση με αποτέλεσμα να ενταχθεί από τον τουρισμό στα μεγάλα περιηγητικά δρομολόγια.

Η Πάτμος. Λιθογραφία κατά Ghoiseul - Gouffier, 1782. Η θάλασσα ήταν πάντα η μόνη διέξοδος για τους κατοίκους, που ανάμεσά τους υπήρχαν παλαιότερα πολλοί έμποροι και караβοκύρηδες.

Συνέχεια από την 3η σελίδα

εγενόμην εν τη νήσω τη καλουμένη Πάτμω διά τον λόγον του θεού και διά την μαρτυριαν Ιησού Χριστού. Εγενόμην εν πνεύματι εν τη Κυριακή ημέρα, και ήκουσα φωνήν οπίσω μου μεγάλην ως σάλπιγγος λεγούσης. Ο βλέπεις γράφον εις βιβλίον και πέμψον ταις επτά εκκλησίαις» (Αποκαλ. 1, 9).

Παλαιότατη παράδοση ορίζει ως τόπο συγγραφής της Αποκάλυψης το σπήλαιο, που βρίσκεται τώρα ενσωματωμένο στο χαμηλότερο ανατολικό τμήμα της ομώνυμης Μονής. Ενα

μεταγενέστερο απόκρυφο κείμενο διηγείται διεξοδικά την παραμονή του Ιωάννη στο νησί. Οι κάτοικοι δείχνουν τους τόπους που αναφέρονται στη διήγηση, οι ψαράδες τον απολιθωμένο Κύνωπα (μάγο που νίκησε ο Θεολόγος), οι μοναχοί τις σχετικές τοιχογραφίες στον εξωνάρθηκα του καθολικού της Μονής.

Κάποια αρχιτεκτονικά μέλη ναών της παλαιοχριστιανικής περιόδου (4ος - 6ος αι. μ.Χ.) και μια πληροφορία του 904 που επιβεβαιώνει μακράιωνα ερήμωση του νησιού είναι ό,τι απομένει σήμερα από δέκα αιώ-

νων βίο στο περιθώριο. Ο ανεπισημασμένος της Πάτμου θ' αρχίσει, όπως συχνά στο Αιγαίο, με ίδρυση μονής. Η τουρκική επέκταση στη Μ. Ασία δίνει ιδιαίτερη αξία στη θέση της.

Οσιος Χριστόδουλος

Φύση και θέση και παράδοση του νησιού θ' αξιοποιήσει ο Οσιος Χριστόδουλος (16 Μαρτίου 1093) που ίδρυσε εκεί τη Μονή του Ιωάννου Θεολόγου (1081). Ασκητής με βαθιά γνώση του κόσμου και των ανθρώπων, με ευρύτητα παιδείας, συγγραφική ικανότητα και πάθος για τα βιβλία, άσημος στην καταγωγή Μικρασιάτης χωρικός με κύρος στην αυτοκρατορική αυλή και το Πατριαρχείο, θα καταλήξει, ύστερα από πολλές μετοικεσίες που επιβάλλει η τουρκική επέκταση, στην Πάτμο. «Όλος εγενόμην της του νησιού τούδε εφέσεως» γράφει ο Οσιος «ως έρημος μεν ανθρώπων η εσχατία, αθόρυβος δε η διαμονή και απαρόδευτος ημέροις πλοίοις ή ελλιμένισις... επέτεινέ δε μοι τον πόθον και η εν αυτώ εν αποστόλοις αγαπητού του Χριστώ (...) εμφιλοχώρησις και η ασίδιμος οπτασία...». Και επιτυγχάνει να του παραχωρήσει το νησί ο Αλέξιος ο Α', ελεύθερο από φόρους, με δικαίωμα ιδιόκτητου πλοίου (που θ' αυξηθούν σε αριθμό και αντίστοιχη εμπορική δραστηριότητα) και «επί αναφαίρετω και διηνεκεί δεσπότη και κυριότητι, και άχρισ αν ο παρών διαρκεί η αιών...».

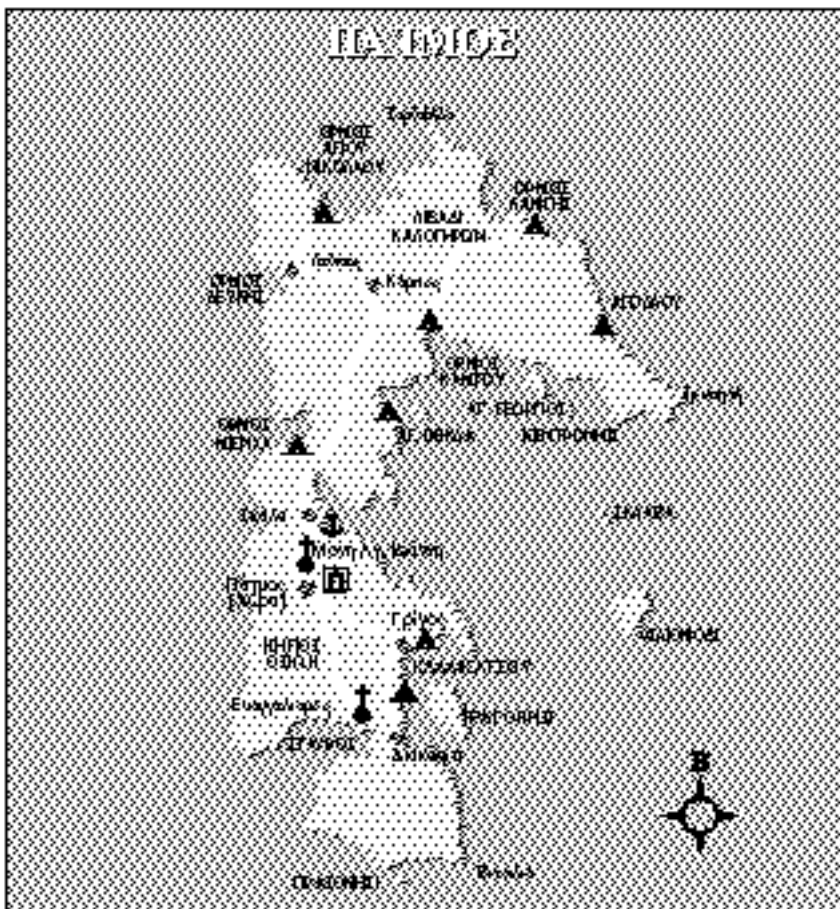
Ο Οσιος θεμελιώνει και προδιαγράφει την μοίρα του νησιού. Η Πάτμος αναδεικνύεται, μετά από αυτόν, σε κέντρο προσκυνηματικό (το σκήνωμά του έγινε σύντομα αντικείμενο ευρύτερης λατρείας), κέντρο πνευματικό (η βιβλιοθήκη της Μονής ήταν ήδη σημαντική και θα παραμείνει ως τις ημέρες μας), κέντρο εμποροναυτικό (η δραστηριότητα αυτή θεμελιώνεται από την Μονή και ανα-

πτύσσεται κατόπιν από τους κατοίκους με την ενεργό συμμετοχή της), χώρο με προνομακή πάντα μεταχείριση από τους ισχυρούς (κοσμικούς και εκκλησιαστικούς, ορθόδοξους και δυτικούς) και τους πιστούς (δωρεές, αφιερώματα, ζητηίες).

Ακμή

Επιδρομές των εμπολέμων (Τούρκοι, Σαρακηνοί και Νορμανδοί τον 12ο αι., οι Βενετοί και οι Τούρκοι τον 13ο, οι Ιωαννίτες τον 14ο αιώνα), λεηλασίες πειρατών, παρεμβάσεις κρατικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων, δεν ανακόπτουν τελικά την οικοδομική δραστηριότητα στην Μονή και την Χώρα, την αύξηση των κατοίκων, των μετοχιών και των παροχών, την πνευματική προσφορά της Μονής. Η Πάτμος προσεύχεται και εμπορεύεται, πληρώνει φόρους, επιζητεί προστασίες, δέχεται φυγάδες, αξιοποιεί την φήμη της αλλά και την προφανή ενδεια των βράχων της, μαθαίνει να επιβιώνει, και ετοιμάζεται για την θετική συγκυρία: τις ευκαιρίες που προσφέρει η μεγάλη ιστορία στα ναυτικά νησιά.

Η πτώση της Πόλης (1453) φέρνει στο πολιτιστικό προσκήνιο την βενετοκρατούμενη Κρήτη. Μοναχοί και караβοκύριοι στρέφονται προς αυτήν. Εκεί δημιουργείται ένα κλίμα υψηλής ευαισθησίας και ποιότητας ζωής όπου εγγράφονται και οι Πάτμιοι. Τον 16ο αιώνα η κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Τούρκους (1522) και το τέλος των βενετοτουρκικών πολέμων (1540) θα φέρει κάποια γαλήνη. Οι ισχυροί παρέχουν την εύνοιά τους στο νησί: οι Τούρκοι, που περιορίζονται στην είσπραξη των φόρων, οι Ιωαννίτες, οι Βενετοί της Κρήτης, αλλά και οι ηγεμόνες της Δύσης και της Βλαχίας. Τα προνόμια της Μονής ανανεώνονται, τα μετόχια και τα κτήματά της αυξάνουν. Οι δυτικοί ανταγωνίζονται στα

λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αρχίζει η εποχή των διομολογήσεων. Οι Πάτμιοι αξιοποιούν με την εμποροναυτική τους παράδοση, τις νέες συνθήκες της Ανατολικής Μεσογείου.

Εξάγουν χειροτεχνικά προϊόντα, ναυπηγούν πλοία, υπηρετούν το διαμετακομιστικό εμπόριο, πλουτίζουν. Από τα τέλη του 16ου αι. αρχίζουν να χτίζουν μεγάλα σπίτια και πλήθος εκκλησίες. Εδραιώνεται μια νέα κοινωνική και πολιτική δύναμη, η Κοινότητα της Πάτμου, καθιερώνεται ο νέος, ανετότερος τρόπος ζωής.

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας, Σύλβεστρος ανησυχεί (1579) και διαμηνύει: «ποία αξία θα έχουν τότε (...στο μετά θάνατον κριτήριο και κολαστήριο) η εξουσία των αρχόντων, τα όμορφα φορέματα, τα λαμπρά υποδήματα, η κόσμηση με δαχτυλίδια, τα φαγητά από κρέας, ο χρυσός και το ασήμι, η πολυτέλεια και η αφθονία του κρασιού, τα περιβόλια και τα γλέντια (...) με μουσικές και χορούς;». Ποιος, όμως, απαρνείται αυτά που φέρνει η μεγάλη Ιστορία;

Το πρώτο μισό του 17ου αιώνα οι Πάτμιοι είναι «οι πιο πλούσιοι αυτής της θάλασσας» (Shochone, 1630) πελάτες των καλύτερων Κρητικών ζωγράφων και ξυλογλυπτών. Η Μονή συμμετέχει στην ακμή. Αυτά, τα περισσότερα, τα ξαναπαίρνει η μεγάλη Ιστορία κατά τους βενετοτουρκικούς πολέμους, που κλείνουν με το πάρσιμο της Κρήτης από τους Τούρκους (1669). «Το λοιπόν επεράσαμεν κακούς και ψυχρούς χρόνους, επειδή μας έπαιρνε ο Τούρκος πολλά χαράτζια (=κεφαλικούς φόρους) και πάλε οι Βενετζάνοι χειρότερα από τρεις χιλιάδες ο καθένας. Μάλιστα εσφάλισεν το νεγότζο (=σταμάτησε το εμπόριο) του τόπου, όπου ήταν η κυβέρνησή μας (=βασική πηγή αγαθών) η Βενετία και η Κρήτη (ς). Επήρα μας τα καράβια μας και τα σανδάλια μας (=βάρκες) και εδίδαμεν τόσους χρόνους τα άνωθεν χαράτζια και δεν είχαμεν άσπρα (=νομίσματα) αλλά εδίδαμεν ασήμι, χρυσάφι, μαργαριτάρι, όπου τα εκατέβαζαν εις τα κάτεργα (=κωπήλατο πλοίο) με τα σακκία. Και εις όλον τον καιρόν της αμάχης όπου ήταν κλεισμένο το νεγότζο, ο κόσμος όλος επωλούσαμεν και ετρώγαμεν. Λοιπόν εγέμισεν το Μισίρι, η Ρόδος, η Κως, η Χίος, η Θεσσαλονίκη από τα ασημοχρυσάφια και μαργαριτάρια της Πάτμου. Και δεν μας έφθασεν αυτή η δυστυχία, αλλά ήλθαν ως εξήντα γαλιότες (=κωπήλατο πλοίο) τούρκικες και εσκλάβωναν τους ανθρώπους μας όλους δυο και τρεις και τέσσερις φορές και όλον από τα πράγματά τους εξαγοράζοντο (...). Λοιπόν λογαριάσετε οι μεταγενέστεροι τι βίος ήταν επάνω εις το νησί και τι λαός εκατοικούσεν. Το λοιπόν εξεμπίταρσέ το η μάχη (=το εξάντλησε ο πόλεμος) 1659, Ιούνιο 19, ημέρα Σάββατο. Ηλθεν η αρμάδα του Βενετζιάνου όλη χοντρή και λιανή και γαλούνια της αρμάδας μαζί όλα κομμάτια ακδοήκοντα, χωρίς τις φεργάδες, και εξεβαρκάρανε και κάνομε κόντο ότι μας επήραν μισό μιλιούνι και περίπου (-περισσότερο) ασήμι, χρυσάφι και άλλα. Το όνομά του Γκενεράλε όπου μας εκρούσεν τον έλεγαν Γαρδέλη, η καζάδα (-από την οικογένεια) του Μορεζίνι - να τον συμπαθήσει ο Θεός».

«Μετά την εποχήν αυτή» σημειώνει ένας περιηγητής (1671) «οι Τούρκοι από τη μια και οι Χριστιανοί

Η Σκάλα, λιμάνι του νησιού από αρχαιότατων χρόνων. Τον 19ο αιώνα αναπτύχθηκε σε εμπορικό και ναυτιλιακό κέντρο. Σήμερα συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη κίνηση του νησιού.

κουρσάροι από την άλλη έφεραν τους Πάτμιους (...) σε όμοια με τους άλλους αθλιότητα».

Εμπόριο

Τον 18ο αιώνα η συγκυρία αναστρέφεται και οι Πάτμιοι την αξιοποιούν. Η αγγλική πολιτική γενικά, ο αγγλογαλλικός ανταγωνισμός (μέσα 18ου αι.) και η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) επιτρέπουν στο ελληνικό εμπόριο και ναυτικό, που προσφέρουν φθηνές υπηρεσίες, να ανταγωνιστούν με επιτυχία Γάλλους και Βενετσιάνους, απλώνοντας τη δραστηριότητά τους, με μεγάλα πλοία και ανάλογα κέρδη, στην Μ. Ασία, Αίγυπτο και, κυρίως, Ιταλία.

Μεταφέρουν πρώτες ύλες, εξάγουν χειροτεχνικά προϊόντα, εισάγουν νομίσματα, βιοτεχνικά προϊόντα, οικιακό εξοπλισμό, βιβλία, κ.ά. «Οι ντόπιοι, γράφει ο Barskij (1731), είναι εξαίρετοι έμποροι, έχουν δικά τους καράβια και ταξιδεύουν στην Βενετία και στη Ρώμη και σ' άλλες λατινικές χώρες και μιλάνε περίφημα τις ξένες γλώσσες. Έχουν τη συνήθεια να φοράνε κομψά και πλούσια ρούχα και πιότερο οι γυναίκες (...) κι έχει το νησί κάπου πεντακόσια σπίτια που είναι καλά και γερά χτισμένα και που το εσωτερικό τους είναι καλοβαλμένο, ομορφοστολισμένο με πολλά βάζα, καθρέφτες και εικόνες, όπου το 'χουν συνήθεια εδώ».

Η «συνήθεια» δηλ. ο νέος τρόπος βίου όπου τα είδη πολυτελείας είναι

είδη πρώτης ανάγκης, αποθησαυρισμού, κοινωνικής προβολής, στοιχεία μιας δημόσιας εικόνας πλούτου, αναγνώρισης που επιτυγχάνεται και με δαπανηρές τελετές, δανεισμό της Κοινότητας, δωρεές στη Μονή. Ενας εκλεκτός εκδυτικισμός που δεν αποδιαιρθώνει τον παραδοσιακό τρόπο βίου. Η Μονή συμμετέχει στην ακμή: η οικοδόμησή της ολοκληρώνεται, η φιλανθρωπική δραστηριότητά της απλώνεται, συμμετέχει ενεργά στη δημιουργία και λειτουργία της Πατριάδας Σχολής, που θα προσφέρει στην Ορθοδοξία πλήθος λογίων και ιεραρχών. Ως τις αρχές του 19ου αι. η ζωή συνεχίζεται στους ίδιους περίπου ρυθμούς: οι Πάτμιοι συμμετέχουν στη δημιουργία παροικιών και τον απελευθερωτικό αγώνα του '21, με αρκετές θυσίες. Ενδεικτική του βίου στο νησί, η απογραφή του 1827: 52 έμποροι, 25 εργαστηριάρχες, καπετάνιοι 10 α' και 25β' κλάσεως, 252 ναύτες, 21 κεραμείς, 21 αλιείς και μόνο 68 γεωργοί. Οι Πάτμιοι παραμένουν σταθερά στραμμένοι προς τη θάλασσα και διατηρούν το διαφορετικό επίπεδο ζωής: ζωγράφοι 3, μουσικοί φωνής και οργάνων 5, διδάσκαλοι 2, ιατροί 3 και τεκμήριο της παλιάς αναγνώρισης του νησιού ένας κόσολος (= πρόξενος) βρετανικός.

Περιθώριο

Όμως η μεγάλη ιστορία ξαναπαίρνει πίσω όσα είχε προσφέρει. Η δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού

κράτους και των νέων αστικών και πνευματικών κέντρων, η εξέλιξη των μέσων της ναυσιπλοΐας και η μετάθεση των κέντρων του εμπορίου (Σύρος), η γενική αλλαγή των συνθηκών στο Αιγαίο και ο εκμηδενισμός της αξίας των παλαιών προνομιακών καταστάσεων φέρνουν και πάλι στο περιθώριο την Πάτμο.

Σε αυτόν συντελούν και η παράταση της τουρκικής κυριαρχίας (ως το 1912) και η ιταλική κατοχή (ως το 1947). Οι άντρες ξενιτεύονται στις παροικίες, ή έρχονται στην Ελλάδα, τα ιστοφόρα περιορίζονται σε μια πολύ μικρότερη ακτίνα δράσης, η μετανάστευση από τις αρχές του 20ού αιώνα, που συνεχίστηκε, αποτελεί επίσης μια διεξοδό.

Φύση, θέση και παράδοση θα αξιοποιηθούν ξανά από τη θετική συγκυρία και τους Πάτμιους, μετά τα μέσα του αιώνα μας.

Από τη δεκαετία του '60 ο τουρισμός εντάσσει το νησί στα μεγάλα περιηγητικά δρομολόγια, η εκτεταμένη επιστημονική έρευνα στη Μονή (Βιβλιοθήκη, αρχείο, σκευοφυλάκιο) και οι συναφείς δημοσιεύσεις το επιγράφουν στο διεθνές επιστημονικό ενδιαφέρον. Η Πάτμος ξαναρχεται στο προσκήνιο της ιστορίας...

Βιβλιογραφία: Μια εκτενή ενημέρωση προσφέρει ο τόμος «Οι Θησαυροί της Μονής Πάτμου», γεν. εποπτεία Αθ. Κομίνη. Εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1988, και μια συνοπτική, ο οδηγός Στ. Α. Παπαδόπουλου Μονή Ιωάννου Θεολόγου. Εκδοση Ι. Μονής Ιωάννου Θεολόγου, Αθήνα 1987. Σε αυτά και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

Τα δώματα. Μονοσήμαντη κατασκευαστική μέθοδος για τη συλλογή των νερών της βροχής με κατάληξη τη στέρνα.

Η αρχιτεκτονική της Χώρας

Η μοναδικότητά της και η ιδιαιτερότητά της στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο

Του **Χρίστου Ιακωβίδη**

Αρχιτέκτονα

Η ΙΣΤΟΡΙΑ του οικισμού της Χώρας Πάτμου είναι γοητευτική –σαν παραμύθι– για μας τους παλαιοελλαδίτες, γιατί έχει τον απόηχο της ανατολής, τις μυρωδιές των μικρασιατικών παραλίων και τη γεύση μιας μακρινής γωνιάς του ελλαδικού χώρου, πολύ λίγο γνώριμης σε μας, αφού όσα συνέβησαν εκεί στο διάστημα των 900 χρόνων της ζωής του οικισμού, δεν συνέβησαν ή, έστω, δεν συναντώνται συχνά στους γνώριμους χώρους μας, π.χ. στους «πατροπαράδοτους» παραδοσιακούς οικισμούς του ηπειρωτικού μας χώρου. Εξ ου και η μοναδικότητά της Χώρας και η ιδιαιτερότητά της στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο.

Η Μονή

Εν αρχή ήταν η Μονή. Πάνω σε μια μικρή νήσο του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, άνυδρον, άβατον, ακατοίκητον και παντάσιν άνικμον... και υπό συρφετών και άλλων

ακανθών συνεσκιαζομένην, μια περίεργη φυσιογνωμία του βυζαντινού ασκητισμού, ο Χριστόδουλος ο Λατρηνός, το 1088 εγκαταστάθηκε εκεί να χτίσει ένα μοναστήρι.

Όχι ένα οποιοδήποτε μοναστήρι. Σ' αυτό θα εύρισκε στέγη η βιβλιοθήκη που έφερε μαζί του ο Χριστόδουλος από το όρος Λάτρος της Βιθυνίας. Και θα είχε το όνομα του Ιωάννου του Θεολόγου, μαθητή του Χριστού, που είχε εξοριστεί εκεί από τους Ρωμαίους και κατά τη διάρκεια της παραμονής του έγραψε τα συγκλονιστικά κείμενα της Αποκάλυψης (... και εγενόμην εν τη νήσω Πάτμω διά τον λόγον του Θεού και την μαρτυρίαν του Ιησού Χριστού).

Για την πραγματοποίηση του εγχειρήματος είχε φέρει μαζί του 150 καλόγερους, αρκετούς μαστόρους από την Πόλη και ανάλογο αριθμό Τραπεζούντιων τεχνιτών από τη Μικρά Ασία. Εργατικό προσωπικό στρατεύσε από τα γύρω νησιά, κυρίως από την Ικαρία. Ετσι χτίστηκε το Μοναστήρι. Κάστρο απόρθητο, υπόδειγμα οχυρωματικής τέχνης για την προστασία του περιεχομένου

του από τις έξωθεν προσβολές: πειρατές, εισβολείς κ.λπ.

Και μετά ο Οικισμός της Πάτμου. Όπως είναι φυσικό, ο μικρός οικιστικός πυρήνας που δημιουργήθηκε γύρω από τα τείχη της Μονής είχε κατοίκους τους εργάτες, τους τεχνίτες, τους όσους εξυπηρετούσαν το «εργοτάξιο». Τους προμηθευτές, τους «μισθαρνούντες τοις μοναχοίς», τα λεία πρόσωπα, τους ευνούχους, τα παιδιά, τις γυναίκες κ.ά.

Με τα χρόνια ο Οικισμός εμπλουτίστηκε με κόσμο που συγκεντρώθηκε από δω και από κει για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της Μονής στη δούλεψη των χωραφιών της και στην επάνδρωση των караβιών της με ναύτες. Αυτοί προέρχονταν κυρίως από τα απέναντι παράλια για να γλιτώσουν από τους διωγμούς των Τούρκων που είχαν, ήδη, εισβάλει εκεί.

Το 1453 η ισορροπία μεταξύ Μονής και Οικισμού αναταράχθηκε. Εκατό οικογένειες από την Πόλη (μόλις αυτή «εάλω» από τους Τούρκους) εγκαταστάθηκαν στην Πάτμο. Η εγκατάστασή τους έγινε δυτικά

της Μονής, όπου η συνοικία τους ονομάστηκε «Αλλοτεινά», σήμερα.

Οι οικογένειες αυτές εισήγαγαν πιο προηγμένα για την εποχή έθιμα, τρόπους ζωής, συνήθειες και πολιτισμικά επίπεδα. Διεκδίκησαν δηλαδή την πρωτοκαθεδρία στην κοινωνική κατάταξη των «Χωριτών». Γεγονός που ίσχυσε μέχρι το 1552.

Αλλαγές

Το χρόνο αυτό έπεσε η Ρόδος στους Τούρκους (την είχαν οι Ενετοί) και το γεγονός αυτό δεν άφησε ανεπηρέαστο το νησί, από πλευράς προσέλευσης «προσφύγων». Τότε έγινε το συγκρότημα «Σοφουλιού» –καινοτομία στον οικιστικό ιστό– γιατί είχε αυτόνομο οχυρωτικό σύστημα, ήταν μακριά από τα άλλα σπίτια και είχε αυτάρκεια διαβίωσης (αποθήκες τροφίμων, φουρνόσπιτα, χώρους για προσωπικό ασφαλείας κ.λπ.). Οι αμυντικές μορφές του εξωτερικού του περιβάλλοντος και το μέγεθός του πείθουν για τις διαφορετικές σχέσεις που ανέπτυξαν οι χρήστες τους με τη Μονή.

Οι διαπιστώσεις αυτές θα πέραναν απαραίτητες αν δεν ακολουθούσαν οι κατασκευές και άλλων τέτοιων συγκροτημάτων (του Ματάλη το 1599, του Παγκώστα το 1606, του Μουσουδάκη το 1625 και του Σύφαντου το 1636) που, αν μη τι άλλο, αποδεικνύουν ότι η σχέση Μονής - Οικισμού είχε ήδη παραλλάξει. Από «μονόλογο» της Μονής σε κάποιες μορφές διάλογο με τους οικιστές.

Μέχρι το 1659 που είναι η χρονολογία του τέλους της κυριαρχίας της Μονής στον Οικισμό, τα πράγματα παρέμεναν ως είχαν τα προηγούμενα χρόνια: η Μονή με τις φτερούγες της να προστατεύει τον συμπαγή μικρό οικισμό πέριξ της, τη βυζαντινή παροικία γύρω από την εκκλησία της Παναγίας της Διασώζουσας, κάτω από τα τείχη και τα αυτόνομα συγκροτήματα με χαλαρά σημεία αναφοράς σε αρκετή απόσταση από το μοναστήρι, χωρίς κέντρα κοινωνικού ενδιαφέροντος, όπως πλατεία, αγορά κ.λπ. Αυτά τα υποκαθιστούσε το μοναστήρι. Ο,τι ήταν να γίνει προς αυτή την πλευρά, γινόταν από τη Μονή. Συγκεντρώσεις, τελετές, γιορτές, διάφορα κοινωνικά γεγονότα κ.ά. Πέραν τούτων η Μονή λειτουργούσε σαν συμβολαιογραφείο, υποθηκοφυλακείο και τράπεζα. Έκανε διαιτησίες σε θέματα ιδιοκτησιακά και ενίοτε λειτουργούσε και σαν δικαστήριο.

Η ίδρυση της Σκάλας σαν σίγουρο λιμάνι το 1600 απλά αποδεικνύει την οικονομική ευρωστία του μοναστηριού που είχε ανάγκη για προστατευμένη περιοχή αποθήκευσης αγαθών και εξασφαλισμένη προσέγγιση των πλοίων της.

Ο Μοροζίνης

Το 1659 (...αχνθ, Ιουνίου ιη, ήλθεν του βενετζάνου η αρμάδα και διαγούμησεν την Πάτινον, ημέρα Σάββατο και ήταν γενεράλης ο Φραντζέσκο Μοροζίνης, ο Σγαρδέλης, κι ανάθεμά τον). Η Πάτιμος λεηλατήθηκε από τον Μοροζίνη, ναύαρχο των Βενετσιάνων, που υπερασπιζόταν τον Χάντακα (Ηράκλειο) εναντίον των Τούρκων επιδρομών.

Η πράξη του Μοροζίνη ερμηνεύεται σαν παραδειγματική τιμωρία στην πράξη της Μονής να σπεύσει να διαπραγματευτεί με τους Τούρκους, διαβλέποντας, νωρίτερα από ό,τι έπρεπε, ποιος θα είναι ο τελικός νικητής στη διαμάχη Τούρκων - Βενετών για την κυριαρχία της νευραλγικής περιοχής της Ανατολικής Μεσογείου. Το ότι η Μονή έπεσε έξω στις εκτιμήσεις της, δημιούργησε αλυσιδωτές αντιδράσεις στη σχέση Μονής - Οικιστών.

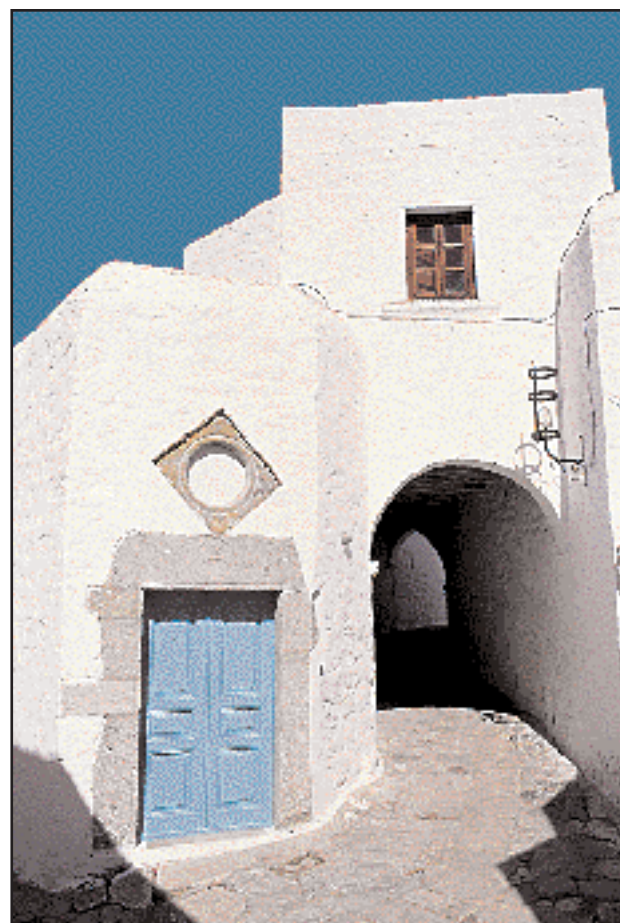
Παρ' ότι δεν έγιναν γεγονότα που να δημιουργούν αναστάτωση στην πολεοδομική διάρθρωση του Οικισμού (εμπρησμοί, υλικές καταστροφές κ.λπ.), κλονίστηκε σοβαρά η φερεγγυότητα της Μονής σε ό,τι αφορά την τύχη του Οικισμού, υπονομεύτηκε η ταξική δομή της πατμιακής ιεραρχίας και διαλύθηκε όλο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα που στηριζόταν μέχρι τότε στις επιλογές των κρατούντων των μοναστικών ζητημάτων. Οριοθετήθηκε τότε ένας νέος παράγοντας στην πατμιακή ζωή: Το «Κοινό» της Πάτμου.

Η αυλή. Κρυμμένη από αδιάκριτα βλέμματα, κλειδί στη λειτουργική συσχέτιση των χώρων του πατμιακού σπιτιού.

Η απόληξη του υδραυλικού συστήματος για την άντληση νερού από τη στέρνα, με ανάλογη διακόσμηση.

Στεγασμένα περάσματα. Έλεγχος διέλευσης για λόγους άμυνας αλλά και σκιασμένη στάση για κάποια ανάσα των περαστικών.

Καταλύτης στη σχέση Μονής - Χωριτών ήταν η άφιξη στο νησί των Κρητών προσφύγων που αναζητήσαν άσυλο στην Πάτιμο μετά την άλωση του Χάντακα από τους Τούρκους (1669). Οι Κρήτες πρόσφυγες, με κυριότερη την ομάδα Μαλανδράκη, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή ανατολικά της Μονής και είναι οι πρώτοι που ανέπτυξαν πολεοδομικό κέντρο: την πλατεία της Αγιάς Λεβιάς (ομώνυμη εκκλησία) γύρω από την οποία συγκεντρώθηκαν.

Η εμφάνιση της «πρώτης» πλατει-

ας στον οικισμό της χώρας αποδεικνύει τις κοινωνικές αλλαγές, που ήδη είχαν συντελεστεί στη σχέση Χωριτών και Μονής, αφού μέχρι τότε τις αναγκαίες λειτουργίες της «πλατείας» υποκαθιστούσε η Μονή, καλύπτοντας όλες τις σχετικές κοινωνικές ανάγκες.

Η εξέλιξη του οικισμού έκτοτε είναι ραγδαία από πλευράς φαινομένων. Ο οικιστικός ιστός πυκνώνει σε βαθμό που να μη γίνεται πια διάκριση μεταξύ Αλλοτερινών και Κρητικών. Οι μεγάλες ιδιοκτησίες των συ-

γκροτημάτων κατακερματίζονται σε μικρότερες, αφού εξέλιπε ο λόγος της διατήρησης των μεγάλων συγκροτημάτων για λόγους αμυντικούς και βιωτικούς, στη μορφή που είχαν παλιότερα.

Δημιουργείται η συνοικία των «Απορθιανών» (η περιοχή έξω από τις Πόρτες) από καπεταναίους κυρίως που θέλουν να βλέπουν το στόλο τους στη Σκάλα και να καμαρώνουν τη ναυτιλιακή τους δύναμη αγκυροβολημένη και να προβάλλο-

Συνέχεια στην 8η σελίδα

Συνέχεια από την 7η σελίδα

νται κοινωνικά. Τέλος, υπογράφεται μεταξύ Μονής και Χωριτών συμφωνία (1720) για το θέμα της κυριότητας της γης του νησιού.

Χαρακτηριστικό είναι το ύφος της συμφωνίας: «...μεταξύ των πατέρων του μοναστηρίου του Ιωάννου του Θεολόγου και των προεστών και επιλοίπων οικοκυρών κατοικούντων εν τη νήσω Πάτμω» για το χωρισμό του νησιού στα δύο.

Το 1827 η πληθυσμιακή σύνθεση του ανδρικού στοιχείου ήταν: «...Εμποροι 52, εργαστηριάρχες 25, καπεταναίοι Α' τάξεως 25, ναύτες 262, κεραμείς 21, γεωργοί 68 και ποιμένες 20. Για να συμπληρωθεί ο αριθμός των 650 ανδρών του οικισμού, χαλκείς 4, ζωγράφοι 3, μουσικοί φωνής και οργάνων 5, γιατροί 3 και δασκάλοι 2».

Στις παραμονές της ανακήρυξης της ελληνικής ανεξαρτησίας και της ίδρυσης του νέου ελληνικού κράτους, η Πάτμος παρουσιάζεται ακμάζουσα, οικονομικά και κοινωνικά, και πολεοδομικά πλέον έτοιμη να δεχτεί τον «νεοκλασικισμό». Στοιχείο αρχιτεκτονικό που υπέκρυπτε ιδεολογικά εθνικά κίνητρα στη χρησιμοποίησή του. Εμμεσα αποδείκνυε ελληνικότητα η αποδοχή του ρυθμού.

Βέβαια σε έναν οικισμό με ήδη τελειωμένο ύφος και χαρακτήρα, με μεγάλη συμπύκνωση κατασκευών και κτισμάτων σε περιορισμένο χώρο και φτιαγμένο με υλικά παραγόμενα κυρίως από την πατμιακή γη ήταν πολύ δύσκολο, να μην πω ακατόρθωτο, να αναπαραχθεί ο ρυθμός σε πλήρη ανάπτυξη (συμμετρία όψεων, διάρθρωση σε βάση, κορμό, στέψη, δαντελωτά κυμάτια, αετώματα κ.λπ.). Παρ' όλα αυτά, επισημάνθηκαν στη Χώρα δεκάδες είσοδοι-αυλόπορτες ή και κύριες προσβάσεις κατοικιών που μεταβλήθηκαν (μασκαρεύτηκαν θα 'λεγα) σε νεοκλασικές. Επάνω στις σκληρές λίθινες επιφάνειες σμιλεύτηκαν με δυσκολία αετώματα και γλυφές πεσσών προκειμένου να υποδηλώσουν τη σύνδεσή τους με τα τεκταινόμενα στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο.

Ολόκληρη νεοκλασική όψη σε κτίριο συναντάμε μόνο στο Δημαρχείο της Χώρας που χτίστηκε περί το 1870 στην πλατεία Ξάνθου που, τη μορφή που έχει σήμερα, απέκτησε κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής του νησιού (1912-1947).

Επίσης, στοιχεία νεοκλασικά, ανάμεικτα με ροκοκό, μαυριτανικές επιρροές, νεογοτθικά στοιχεία κ.ά. συναντάμε στα περισσότερα από τα αρχοντικά σπίτια που συναντάμε στην περιοχή των «Απορθιανών» περί το τέλος του 19ου αιώνα (Καλλιγιά, Φερεντίνου, Πετράντη, Μουνδρέα, Κούρκουλα, Βάλβη, Παλαιολόγου, Κορώνη και Αλεξάκη).

Παρ' όλες τις αλλεπάλληλες κατά καιρούς αφίξεις πληθυσμιακών μερίδων-πρώτα οι Βυζαντινοί, οι «Ροδίτες», οι Κρητικοί και, κατά την αστικοποίηση από το τέλος του 18ου αιώνα και μετά, οι μεγαλοκαπεταναίοι στα «Απορθιανά» –και παρ' όλες τις καινούριες συνήθειες, ήθη και έθιμα και κυρίως αναμνήσεις από τις πατρίδες τους ως προς τα

Το καλόσπιτο της οικίας Σημαντήρη. Στερεότυπη τελετουργική διάταξη των επίπλων και των σκευών. Χώρος υποδοχής και χώρος εορτών.

γνώριμα σχήματα και αναπτύγματα των σπιτιών τους και των διαφορετικών τρόπων χτισίματος, οι τρόποι δόμησης των πατμιακών κτισμάτων ήταν μονοσήμαντοι για όλο το διάστημα των 900 χρόνων της ζωής του Οικισμού, και αυτούς τους τρόπους υιοθέτησαν απόλυτα οι κατά καιρούς αφικνούμενοι νέοι έποικοι.

Δόμηση

Η πέτρα από τα δύο λατομεία της Χώρας –το πετροκοπιό του Μανώλακα και το Μεγάλο πετροκοπιό– ήταν το κύριο υλικό οικοδόμησης και οι δυνατότητές της για τη ζεύξη ανοιγμάτων (μονοκόμματος πέτρες μήκους 1.00-1.10 μ.) προσδιόριζαν τα μεγέθη των πορτοπαράθυρων και των λοιπών ανοιγμάτων. Οι επιμήκειες αυτές πέτρες που λέγονταν «μαντώματα» περιέβαλλαν τα ανοίγματα στην τοιχοποιία και «έγραφαν» την πιο εύληπτη μορφή της δοκού επί στύλου σε όλες συλήβδην τις πατμιακές κατασκευές, όλων των περιόδων.

Η στέγαση των λιθόκτιστων κατασκευών γινόταν με κορμούς μιας μορφής κυπαρισσιού, τις λεγόμενες «φίδες». Το μήκος και η αντοχή των κορμών προσδιόριζε υποχρεωτικά και το πλάτος του στεγαζόμενου χώρου. Έτσι, η αρχέγονη οικιστική μονάδα της πατμιακής δόμησης προσδιοριζόταν από τα υλικά κατασκευής και μόνο.

Πράγματι, η ορθογώνια αυτή κατασκευαστική μονάδα –το οσπίτιον– με διαστάσεις 3.50 μ. επί 7.00 και ύψος 3.50 μ. αποτελεί για τον οικισμό της Πάτμου όχι μόνο μετρητικό στοιχείο κάθε ιδιοκτησίας, αλλά το λειτουργικό και μορφολογικό στοι-

χείο κάθε αρχιτεκτονικής κτιριολογικής σύνθεσης. Παραδείγματος χάρη, το αναφερθέν προηγούμενα συγκρότημα του Σοφουλίου έχει επτά οσπίτια, του Σημαντήρη οκτώ κ.ά.

Τα υπόλοιπα κατασκευαστικά υλικά που χρησιμοποιούνταν ήταν αυτά που παρήγαγε η πατμιακή γη. Καλάμια και ένας θάμνος που τον λέγαν «αστιβή» για την κάλυψη των δωματίων, που από πάνω βάζαν χρώμα «κυλινδρομένο», με κλίση την απορροή των ομβρίων. Να μαζεύεται το νερό στη στέρνα και όλα αυτά πάνω στις φίδες που ήταν το κύριο στοιχείο στέρεης συγκράτησης του όλου δώματος. Πατινιώτικα κεραμικά δάπεδα, φτιαγμένα από εγχώρια λάσπη πηλού που τα ψήναν σε δικούς τους φούρνους και κονιάματα που γίνονταν με ανάμειξη τριμμένου κεραμιδιού, ασβέστη και άμμου θαλάσσης συμπληρώναν την εικόνα της βασικής οικοδόμησης του νησιού.

Από το σημείο αυτό και μετά αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης τη δυσκολία που θα είχε η μεταφορά της ξυλείας που γινόταν από τους Φούρνους της Ικαρίας, την αναζήτηση του ασβέστη από τη νήσο Λέβηθο κοντά στη Νάξο, την εξεύρεση των σιδερένιων συνδέσμων και των καρφιών από το Κουσάντασι της Μικράς Ασίας και την εξόρυξη ενός καλού και σκληρού μαντώματος από τα λατομεία του νησιού.

Δεν θα 'ταν υπερβολή αν λέγαμε ότι ο παράγων Οικονομία στην κατασκευή δέσποζε στη φάση της οικοδόμησης του οικισμού. Η λέξη «πολύτιμο» ανταποκρίνεται και στο πιο ευτελές υλικό. Πιθανόν ο παράγοντας αυτός να οδήγησε στις εντυπωσιακά λιτές, αλλά τόσο με-

στές και παράλληλα ευρηματικές κατασκευαστικές λύσεις της πατμιακής δόμησης.

Συνέχεια

Ο οικισμός της χώρας Πάτμου, εξαρτημένος ουσιαστικά από τη Μονή στους περισσότερους τομείς του δημόσιου και ιδιωτικού ακόμη βίου, πορεύτηκε μαζί της στην αντιμετώπιση κάθε αλλοιωτικού και διαβρωτικού παράγοντα που ενδεχόμενα τον απείλησε. Έτσι, δεν υπήρξαν με την πάροδο των αιώνων αφύσικες παρεμβάσεις στον κοινωνικό και πολεοδομικό τομέα ούτε ανώμαλες μεταπτώσεις στη δημογραφική σύνθεση. Πέρα λοιπόν από τις ελεγχόμενες αλλαγές που γίνονταν στον τόπο μετά τον 18ο αιώνα - πυκνότερη δόμηση, κατάτμηση των μεγάλων ιδιοκτησιών, εμφάνιση αστικών υποκέντρων κ.λπ. –είναι δυνατή η διατύπωση της άποψης ότι ο Οικισμός της Χώρας δεν υπερπήδησε καμία διαχωριστική γραμμή μεταξύ βυζαντινής και νεώτερης περιόδου. Αποτελεί επομένως μια ρεαλιστική και, το πιο σημαντικό, ζωντανή βυζαντινή αρχιτεκτονική πραγματικότητα στη σημερινή εποχή.

Η διαπίστωση αυτή προσδίδει ιδιαίτερη αξία στη Χώρα, αφού για τον ελληνικό χώρο δεν υπάρχουν ανάλογα προσδιορισμένα παραδείγματα. Αποκαλύπτει την αμεσότητα που υπήρχε με τη γη και την κλίμακα του περιβάλλοντος, σε μας, που νομίσουμε ότι γινόμαστε πλουσιότεροι καταστρέφοντας την ιδιαίτερη σχέση μεταξύ εμψύχων και πραγμάτων γύρω μας - η βάση της διαμόρφωσης της ιδιοσυγκρασίας των κατοίκων του ελλαδικού χώρου.

«Εγενόμην εν τη νήσω Πάτμω»

Η αποκαλυπτική εμπειρία του Ιωάννη και οι διχογνωμίες για την ταυτότητά του

Αποψη της Μονής της Αποκάλυψης.

Του **Δημήτρη Κυρτάτα**

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ της Αποκάλυψης δίνει για τον εαυτό του λίγες αλλά ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Βεβαιώνει ότι το όνομά του ήταν Ιωάννης, ότι ήταν χριστιανός προφήτης, ότι κάποια στιγμή βρέθηκε στην Πάτμο, ότι ημέρα Κυριακή είχε μια πνευματική εμπειρία κατά τη διάρκεια της οποίας έλαβε την εντολή να καταγράψει το περιεχόμενο ενός οράματος και να το αποστείλει σε επτά εκκλησίες, που όλες βρίσκονταν στη ρωμαϊκή επαρχία της Ασίας. Αν εξαιρέσουμε τη φύση και το χαρακτήρα της πνευματικής εμπειρίας, από τις υπόλοιπες πληροφορίες πιο ασαφής είναι αυτή που αναφέρεται στον χρονικό προσδιορισμό.

Αφιερωμένη στην προσευχή, η Κυριακή ήταν προφανώς η καταλληλότερη ημέρα για θεϊκές αποκαλύψεις. Δεν υπάρχει, ωστόσο, σαφής ένδειξη για το έτος ή την εποχή της παραμονής στην Πάτμο· όπως δεν υπάρχει και για τη στιγμή που καταγράφηκε το όραμα. Μέσα στους συμβολισμούς και τα κρυπτικά μηνύματα της Αποκάλυψης δεν αποκλείεται να γίνεται αναφορά σε συ-

γκεκριμένο αυτοκράτορα ή άλλο ιστορικό πρόσωπο. Όμως οι επίπονες προσπάθειες των μελετητών, ήδη από την αρχαιότητα, να αποκρυπτογραφήσουν τα σχετικά χωρία, δεν έχουν αποδώσει κοινά αποδεκτούς καρπούς.

Με διατυπώσεις πάντα συμβολικές αλλά σχετικά προφανείς, η Αποκάλυψη αναφέρεται στην καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τους Ρωμαίους το έτος 70 μ.Χ. Αρκετές περιγραφές της θυμίζουν έντονα εκείνα τα δραματικά γεγονότα και τον τρόπο που προκάλεσαν. Στα μέσα πάλι του δεύτερου αιώνα, η Αποκάλυψη ήταν ευρύτερα γνωστή και, εν μέρει, σκοτεινή. Η συγγραφή της θα πρέπει έτσι να τοποθετηθεί τουλάχιστον δυο γενεές νωρίτερα, κάπου ανάμεσα στο 70 και το 90 μ.Χ.

Ο συγγραφέας

Το όνομα του συγγραφέα αναφέρεται αρκετές φορές στην Αποκάλυψη. Από τον ύστερο δεύτερο αιώνα, πολλοί αναγνώστες θεώρησαν δεδομένο ότι πρόκειται για τον Ιωάννη που είχε γράψει το τέταρτο ευαγγέλιο και τρεις από τις επιστολές της

Καινής Διαθήκης. Στο ζήτημα αυτό, όμως, δεν υπήρχε συμφωνία. Το τέταρτο ευαγγέλιο και η Αποκάλυψη δεν γίνονταν ακόμα αποδεκτά από το σύνολο των εκκλησιών. Ορισμένοι χριστιανοί, μάλιστα, τα απέδιδαν σε γνωστούς αιρετικούς. Άλλοι πάλι αποδέχονταν το τέταρτο ευαγγέλιο και απέρριπταν την Αποκάλυψη. Οι αντιπαραθέσεις και οι διχογνωμίες στο ζήτημα αυτό οδήγησαν, τον τρίτο αιώνα, σε προσεκτική αντιπαράθεση των κειμένων. Διαπιστώθηκε έτσι ότι, μεταξύ άλλων, οι θεολογικές και γλωσσικές διαφορές τους δεν επέτρεπαν την απόδοσή τους στο ίδιο πρόσωπο.

Το πρόβλημα της ταυτότητας του συγγραφέα εξακολουθεί και σήμερα να απασχολεί τους ειδικούς. Όσοι υποστηρίζουν ότι τα πέντε κείμενα της Καινής Διαθήκης γράφθηκαν από το ίδιο πρόσωπο, είναι υποχρεωμένοι να υποθέσουν ότι οι διαφορές τους οφείλονται στην εξέλιξη τους που επήλθε με την πάροδο πολλών ετών. Η Αποκάλυψη θα ήταν έτσι νεανικότερο προϊόν και το ευαγγέλιο με τις επιστολές, έργα της ωριμότητας. Τα επιχειρήματα ωστόσο των

εκκλησιαστικών πατέρων που εντόπιζαν τις σημαντικές διαφορές στο ύφος και τις ιδέες εξακολουθούν να παραμένουν ισχυρά.

Ο συγγραφέας της Αποκάλυψης, πάντως, ονομαζόταν Ιωάννης. Στο ζήτημα αυτό δεν έχουν διατυπωθεί σοβαρές αντιρρήσεις. Ενα ψευδεπίγραφο κείμενο που επιχειρεί να παραπλανήσει τους αναγνώστες του, δεν αφήνει αμφιβολίες για την ταυτότητα του συγγραφέα του. Στους ιουδαϊκούς και χριστιανικούς κύκλους του πρώτου αιώνα το όνομα Ιωάννης ήταν συνηθισμένο.

Αν κάποιος επιθυμούσε να ιδιοποιηθεί τη δόξα του βαπτιστή ή του αποστόλου θα έπρεπε να καθιστά σαφές ότι ήταν ο βαπτιστής ή ο απόστολος. Δίνοντας απλώς το όνομά του, ο Ιωάννης της Αποκάλυψης δεν επιχειρεί να εμφανιστεί ως πρόδρομος ή μαθητής του Ιησού. Ούτε, άλλωστε, υποστηρίζει ότι ήταν συγγραφέας και άλλων κειμένων. Οποια κι αν ήταν η σχέση του με τον αρχικό κύκλο πιστών, αυτή δεν καθίσταται σαφής στο αποκαλυπτικό του κείμενο. Οι πρώτοι παραλήπτες της Αποκάλυψης γνώριζαν βέβαια για ποιον Ιωάννη ε-

Συνέχεια στην 10η σελίδα

Εσωτερικό του σπηλαίου της Αποκάλυψης.

Συνέχεια από την 9η σελίδα
 πρόκειται. Οι μεταγενέστεροι αναγνώστες, όμως, είναι υποχρεωμένοι να αρκестούν σε ένα όνομα.

Η Πάτμος

Η παρουσία του Ιωάννη στην Πάτμο παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Η Πάτμος δεν ήταν ιδιαίτερα γνωστός τόπος και δεν αναφέρεται σε άλλο πρωτοχριστιανικό κείμενο. Η δήλωση του συγγραφέα ότι η πνευματική εμπειρία του συνέβη στο συγκεκριμένο νησί, θα πρέπει να αποτελεί ιστορικό γεγονός. Η επεξήγηση, όμως, του Ιωάννη ότι στην Πάτμο βρέθηκε «για το λόγο του Θεού και τη μαρτυρία του Ιησού Χριστού» δεν είναι σαφής. Αρκετοί αναγνώστες του ύστερου δεύτερου αιώνα θεώρησαν ότι ο Ιωάννης είχε εξοριστεί στο νησί από τις κοσμικές αρχές λόγω του κατηχητικού του έργου.

Ομως, με τον τρόπο που περιγράφει τα γεγονότα, ο Ιωάννης υπονοεί ότι τη στιγμή που έγραφε την Αποκάλυψη, ή, τουλάχιστον, τη στιγμή που την ολοκλήρωνε δεν βρισκόταν πια στην Πάτμο. Η υπόθεση της εξορίας έπρεπε έτσι να συνοδευθεί από μια δεύτερη υπόθεση ανάκλησης της ποιητής. Η δεύτερη αυτή υπόθεση θα έδινε ακόμα τη δυνατότητα στον Ιωάννη να γεράσει σε συνθήκες ελευθερίας και, σε προχωρημένη ηλικία,

να συγγράψει τις επιστολές και το ευαγγέλιο.

Οι υποθέσεις, όμως, αυτές, που γίνονται και σήμερα ευρύτερα αποδεκτές, παρουσιάζουν προβλήματα. Ο Ιωάννης δεν ισχυρίζεται ότι ήταν κατ'άδικο και η διατύπωσή του, από μόνη της, δεν προκαλεί το συνειρμό της εξορίας.

Εάν κάποιος διατάρασε με τα κηρύγματά του τη δημόσια τάξη κινδύνευε να φυλακιστεί ή και να θανατωθεί επί τόπου εκτός αν ήταν ρωμαίος πολίτης, όπως ο Παύλος, οπότε μπορούσε να ζητήσει κρίση στη Ρώμη. Ατομικές εξορίες σε νησιά σαν την Πάτμο συνηθίζονταν μόνο για τα μέλη της αριστοκρατίας. Αν ένας άσημος κάτοικος μιας επαρχίας καταδικαζόταν σε εξορία, ο τόπος της τιμωρίας του θα διέθετε οργανωμένο στρατόπεδο και καταναγκαστικά έργα. Η Πάτμος δεν αποτελούσε τέτοιο τόπο στη ρωμαϊκή εποχή και δεν μνημονεύεται, όπως άλλα νησιά, ως τόπος εξορίας.

Ορισμένοι μελετητές υποθέτουν ότι ο Ιωάννης είχε πάει στην Πάτμο οικειοθελώς, για να διδάξει το λόγο του Θεού. Η Πάτμος όμως ήταν τόπος άσημος και με μικρό πληθυσμό την εποχή εκείνη –μολονότι διέθετε γυμνάσιο και ναό της Αρτέμιδος. Ο Ιωάννης είχε περιλάβει ήδη αρκετές και μεγάλες πόλεις στο κατηχητικό του πρόγραμμα και δεν χρειαζόταν

να πάει σε ένα μικρό νησί για να διευρύνει τη σφαίρα δραστηριότητάς του. Με εξαίρεση την Κύπρο και την Κρήτη, οι πρώτοι απόστολοι του χριστιανισμού δεν επισκέπτονταν τα νησιά στα δρομολογία τους. Πάντως, η αναφορά στην Πάτμο θα πρέπει να δημιουργούσε στους αρχικούς αναγνώστες της Αποκάλυψης συγκεκριμένους συνειρμούς. Ενα τέτοιο κείμενο δεν περιέχει αθώες ή ουδέτερες πληροφορίες.

Η πνευματική εμπειρία

Ακόμα και αν είχε πάει στην Πάτμο ως εξόριστος, ο Ιωάννης δεν μνημονεύει το γεγονός για να προκαλέσει συμπάθεια ή οίκτο. Μια εξορία τόσο κοντά στα μεγάλα κέντρα της Μικράς Ασίας θα ήταν γι' αυτόν διωγμός πολυτελείας. Οι καταστροφές και τα δεινά που οραματιζόταν αφορούσαν το μέγιστο μέρος της ανθρωπότητας και η προσωρινή υπερορία σε ένα νησί δεν ήταν υπόθεση αξία λόγου.

Η σαφήνεια με την οποία προσδιορίζεται ο τόπος, στον οποίο δόθηκε το όραμα, υπηρετεί άλλο σκοπό. Οι αρχικοί αναγνώστες της Αποκάλυψης την διάβαζαν οπωσδήποτε στο πνεύμα των ιουδαϊκών προφητειών και αποκαλυπτικών βιβλίων.

Στην ιουδαϊκή παράδοση, την παλαιότερη αλλά και την πιο πρόσφατη, οι προφήτες ζούσαν κατ'εξοχήν σε βουνά και ερήμους. Η επικοινωνία με

το Θεό προϋπέθετε απομόνωση και αυτοσυγκέντρωση.

Όπως έβλεπαν τα πράγματα οι χριστιανοί της εποχής, ο Ιωάννης δεν θα μπορούσε να δεχθεί ένα τέτοιο όραμα σε μια μεγάλη και πυκνοκατοικημένη πόλη. Η διαμονή του σε ένα νησί αποτελούσε εγγύηση θεοπνευστίας. Όπως τόσα άλλα μικρά νησιά του Αιγαίου, η εικόνα που δίνει η Πάτμος στον επισκέπτη της είναι ενός βουνού μέσα στη θάλασσα. Ο ίδιος ο Ιωάννης βεβαιώνει ότι, στη σκέψη του, «νήσος» και «όρος» συνειρμικά συμφύρονται. Στο αποκαλυπτικό του λεξιλόγιο οι τόποι αυτοί αποτελούν ενότητα. Αλλού, περιγράφοντας την εμπειρία του, ισχυρίζεται ότι ένας άγγελος τον έφερε σ' ένα μεγάλο και ψηλό βουνό απ' όπου του έδειξε την αγία Ιερουσαλήμ. Αποκομμένη από την κεντρική στεριά και ορεινή καθώς ήταν, η Πάτμος αποτελούσε έτσι για τον Ιωάννη της Αποκάλυψης ό,τι τα βουνά για τους ιουδαίους προφήτες και η έρημος για τον Ιωάννη τον Πρόδρομο: έναν προνομιακό τόπο για περισυλλογή και προφητική εμπνευση. Όταν η προφητική παράδοση άρχισε να ατονεί, η αρχική σημασία του νησιού, της ερήμου και του βουνού ξεχάστηκε. Οι αναγνώστες της Αποκάλυψης άρχισαν τότε να αναζητούν νέο νόημα στην πληροφορία για διαμονή στην Πάτμο. Τα νέα προβλήματα που αντιμετώπιζαν υπέδειξαν την εκδοχή της εξορίας.

Τα γυμνά τείχη κυριαρχούν στο τοπίο καθιστώντας τη Μονή Θεολόγου αντιπροσωπευτικό δείγμα φρουριακής αρχιτεκτονικής.

Αρχιτεκτονικό μνημείο

Το μοναστήρι θεωρείται εφάμιλλο σε αρχαιολογική και καλλιτεχνική αξία με τα αγιορείτικα συγκροτήματα και το σημαντικότερο στο είδος του στη Νότια Ελλάδα

Του **Κωνσταντίνου Σ. Παπαϊωάννου**

Αρχιτέκτονα Αναπλ. καθηγητή Ε.Μ.Π.

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ του Αη-Γιάννη του Θεολόγου της Πάτμου, παρ' ότι γνωστότερο για τη θρησκευτική και ιστορική σημασία του, και από καλλιτεχνική και αρχιτεκτονική άποψη ασφαλώς θεωρείται από τα σημαντικότερα μνημεία του είδους στον ελληνικό χώρο. Όπως και τα μοναστήρια του Αγίου Ορους, ανήκει στην κατηγορία των μεγάλων, πλούσιων, φρουριακών μονών της περιόδου της ακμής του μοναχισμού στην ευρύτερη περιοχή.

Ως προς τη χωροθέτησή του ειδικά ανήκει σε εκείνα που, συνδυάζοντας την πανάρχαια τάση του ασκητισμού για απομάκρυνση από τα εγκόσμια με τις αρχές της οχυρωματικής τέχνης του μεσαίωνα, είχαν χτιστεί σε δυσπρόσιτες τοποθεσίες και κυρίως επάνω σε κορυφές λόφων ή βράχων.

Η γενική διάταξη των κτισμάτων του ακολουθεί, κάπως ελεύθερα, το γνωστό τύπο του ορθοδόξου - βυζαντινού μοναστηριού όπου, οι κατοικίες των μοναχών (τα κελιά) και οι κάθε είδους άλλες βοηθητικές εγκαταστάσεις, διατεταγμένες γραμμικά σε περιμετρικές πτέρυγες γύρω από την εκκλησία (το λεγόμενο «καθολικό»), διαμορφώνουν ένα ενιαίο, εσωστρεφές, περικλειστο οικιστικό σύνολο απομονωμένο από τον έξω κόσμο. Εδώ βέβαια, με την προσπέλαση της εκκλησίας αμέσως από την είσοδο και τη σχετική κυκλοφοριακή απομόνωση των υπόλοιπων στο εσωτερικό, φαίνεται να ακολουθείται μια παραλλαγή του τύπου -εκείνη των λεγόμενων «με φράγκικη επίδραση μονών»- που τη συναντούμε σε πρώην φραγκοκρατούμενα νησιά του νότιου Αιγαίου, όπως και στο γειτονικό γυναικείο μοναστήρι της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Φυσικά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, για το τελικό αποτέλεσμα της τόσο ελεύθερης και ιδιότυπης διάρθρωσης του συνόλου, περισσότερο από τον τύπο φαίνεται ότι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο άλλοι παράγοντες. Και κυριότερος απ' αυτούς ήταν οπωσδήποτε το ανώμαλο έδαφος και η ανάγκη προσαρμογής σ' αυτό που καθιστούσε ανέφικτη οποιαδήποτε κανονικότητα και οδήγησε τελικά στην τόσο απροσδιόριστα ελεύθερη χωροθέτηση των βασικών πτερύγων, πράγμα που φαίνεται και στο γενικό ακανόνιστο σχήμα του περιβόλου, καθώς και στην έντονη υψομετρική ποικιλία των εσωτερικών χώρων.

Άλλος παράγων, σχετικός με τον προηγούμενο ήταν η -με τον καιρό- υπερβολική ανάπτυξη της μοναστικής κοινότητας με αντιστοιχες απαιτήσεις σε κτιριακό δυναμικό, δυσανάλογα μεγάλες για τις περιορισμένες δυνατότητες οικιστικής αξιοποίη-

σης της ανώμαλης τοποθεσίας, που είχε αποτέλεσμα την εντατική εκμετάλλευση κάθε διαθέσιμου χώρου. Οι αυξανόμενες κτιριακές ανάγκες έτσι αντιμετωπίστηκαν κατά καιρούς με αυτοσχέδιες επεκτάσεις σε βάρος της μοναστηριακής αυλής, ώστε να περιορισθεί τελικά αυτή σε μικρά υποτυπώδη τμήματά της, όπως εκείνα εμπρός από την εκκλησία και την τράπεζα, που καθώς περιβάλλονται από πολυώροφα κτίσματα, λειτουργούν περισσότερο φωταγωγοί, αφήνοντας την εντύπωση του έντονου περιορισμού.

Η εκκλησία

Ως προς τα επί μέρους κτίσματα, όπως σε όλες σχεδόν τις παρόμοιες περιπτώσεις, η εκκλησία είναι και εδώ το σημαντικότερο, τόσο από εννοιολογική και καλλιτεχνική άποψη,

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Συνέχεια από την 11η σελίδα

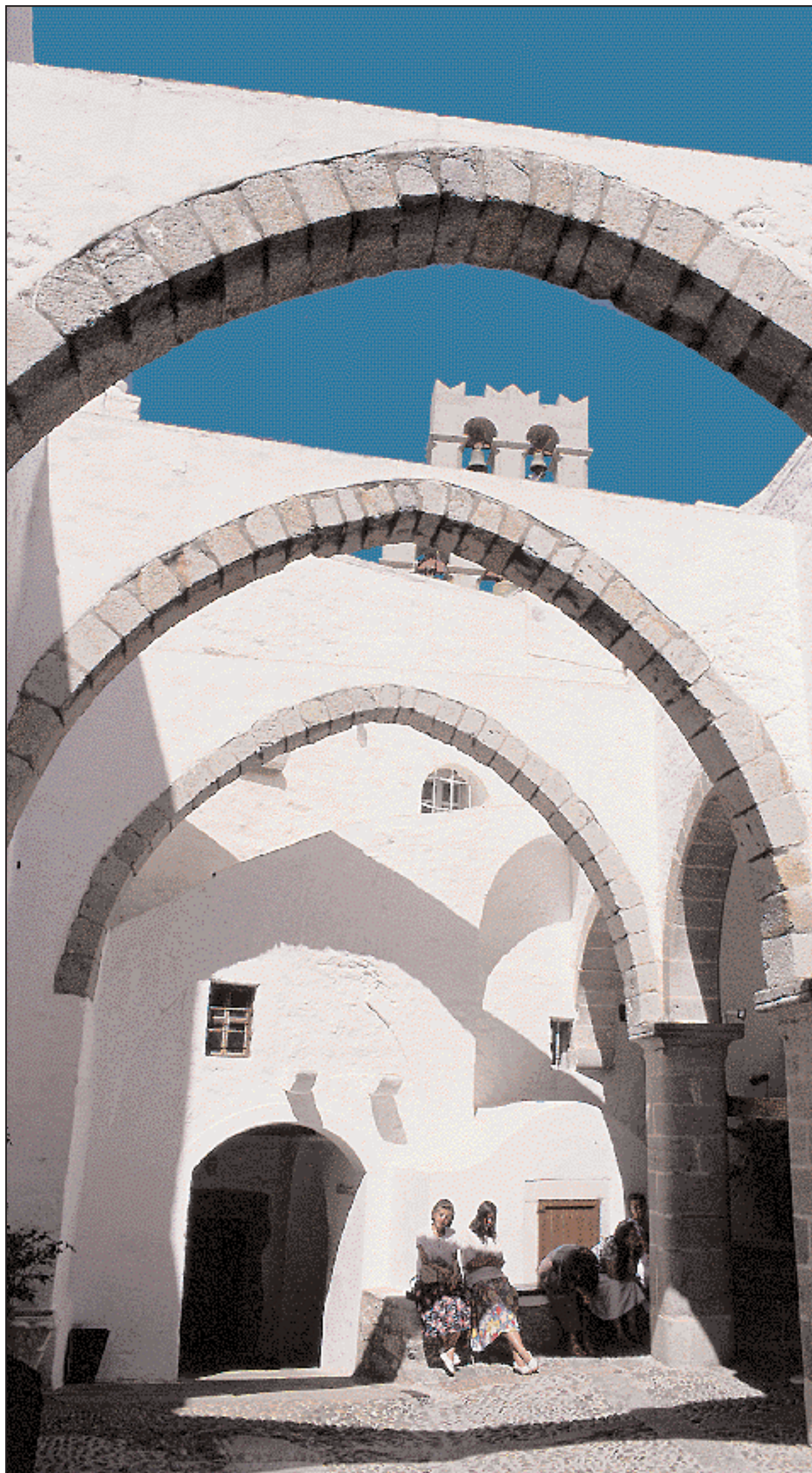
όσο και από αρχαιολογική, αφού ανάγεται στην αρχική οικοδομική φάση της μονής (το 1090 μ.Χ). Το κεντρικό της τμήμα ανήκει στο γνωστό τύπο της βυζαντινής ναοδομίας του σταυροειδούς εγγεγραμμένου τετρακίου ναού και επάνω σ' αυτό προστέθηκαν μεταγενέστερα τα πλευρικά παρεκκλήσια και η στοά της πρόσοψης. Ιδιαίτερα αξιόλογη είναι και η τραπεζαρία του μοναστηριού («τράπεζα» κατά τη μοναστηριακή ορολογία). Είναι της ίδιας σχεδόν εποχής με την εκκλησία και η μόνη απ' όσες ξέρουμε που το κεντρικό τμήμα της στεγάζεται με τρούλλο. Ακόμα σώζονται σ' αυτήν τα αρχικά, κτιστά και με ανάγλυφες μαρμαρεπενδύσεις τραπεζία και καθίσματα, όπου έτρωγαν άλλοτε ομαδικά οι μοναχοί. Εκτός αυτών και άλλα κτίσματα του μοναστηριού που αφορούν τη ζωή των μοναχών, όπως κελιά και διάφορες βοηθητικές εγκαταστάσεις των μαγειρειών, έχουν επισημανθεί από τους μελετητές για το ενδιαφέρον τους σαν αυθεντικές μαρτυρίες γύρω από τη μοναστηριακή αρχιτεκτονική και γενικότερα τη ζωή στο βυζαντινό μοναχισμό.

Ανακατασκευές

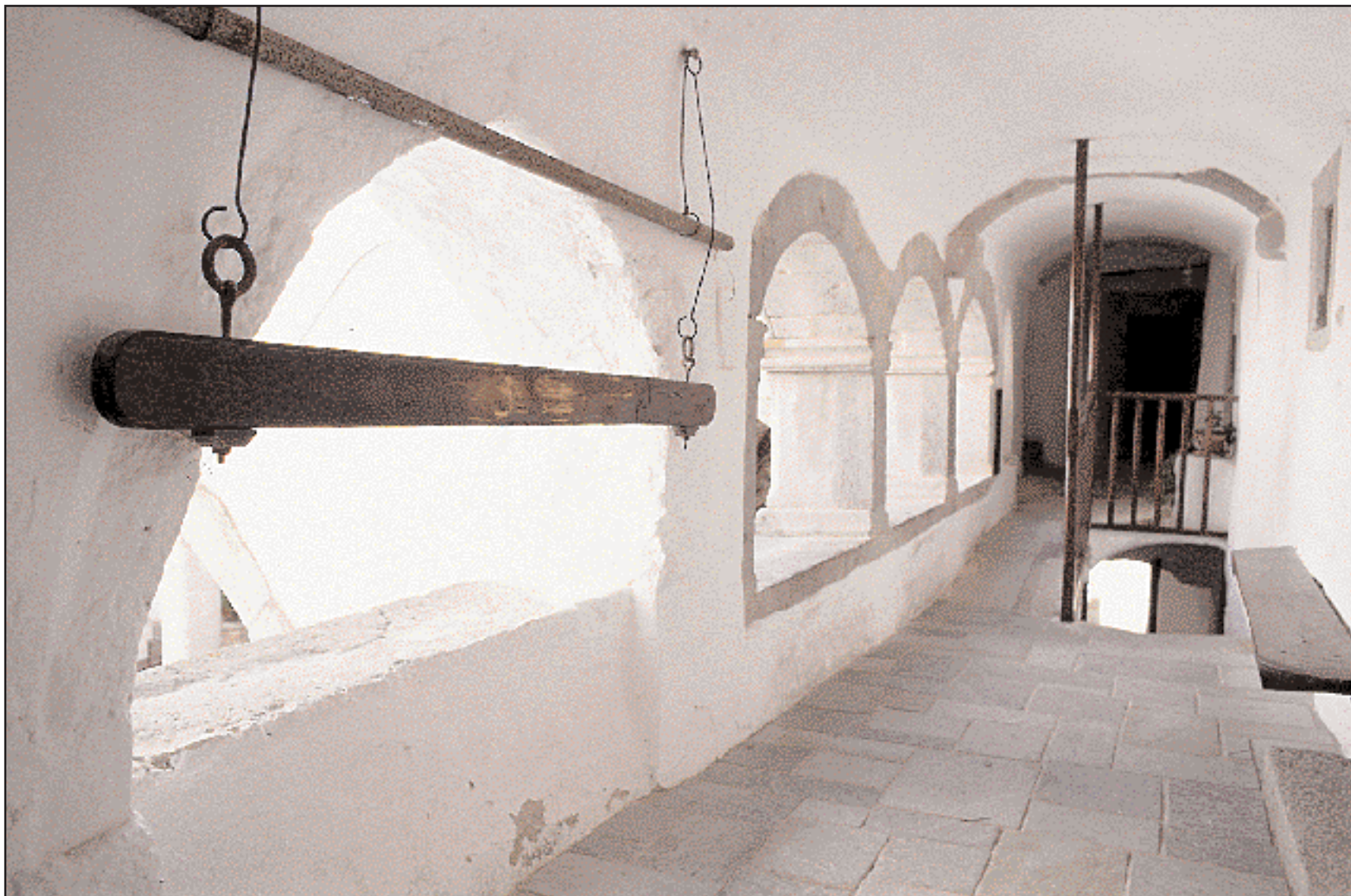
Από αυστηρά αρχαιολογική άποψη, και παρ' ότι είναι γνωστή η χρονολογία της ίδρυσής του, το σύνολο δεν μπορούμε να το τοποθετήσουμε χρονικά σε μια μόνο συγκεκριμένη εποχή. Εκτός από την εκκλησία, την τράπεζα και κάποια τμήματα τοίχων, τα περισσότερα σωζόμενα κτίσματά του, ανήκουν σε διάφορες εποχές ανάλογα με τις κατά καιρούς ανάγκες. Στην ουσία, λοιπόν, το σημερινό συγκρότημα είναι δημιούργημα μιας συνεχούς διαδικασίας, προσθηκών, τροποποιήσεων και ανακατασκευών που άρχισε με την ίδρυσή του και συνεχίζει ως τις μέρες μας και που τις χρονικές φάσεις της δεν μπορούμε πια να προσδιορίσουμε με ακρίβεια.

Ετσι και ο ρυθμολογικός χαρακτήρας του συνόλου εμφανίζεται το ίδιο σύνθετος. Βλέπουμε να συνυπάρχουν σ' αυτόν στοιχεία βυζαντινής ναοδομίας με άλλα δυτικής μεσαιωνικής φρουριακής αρχιτεκτονικής, καθώς και δυτικής κοσμικής της περιόδου των Ιωαννιτών Ιπποτών και όλα αυτά αναμιγνύονται με την αιγαιοπελαγίτικη λαϊκή οικοδομική παράδοση των τελευταίων αιώνων. Περισσότερο βέβαια, υποβάλλεται ο επισκέπτης από το αυστηρό φρουριακό ύφος που κυριαρχεί στις αρχικές εξωτερικές εντυπώσεις με τη θέα των τεράστιων γυμνών τειχών και το οποίο εναλλάσσεται αναπάντεχα στο εσωτερικό με τα χαρακτηριστικά της γνήσιας νησιώτικης λαϊκής παράδοσης, που φαίνεται να επικρατεί εκεί, δηλαδή με τη μικροκλίμακα και τον πλούτο των μορφών, την ποικιλία των εναλλαγών, τη διαρκή ανανέωση των εντυπώσεων και γενικά τη χάρη ενός οικείου, ανθρώπινου περιβάλλοντος.

Όλα αυτά σε πολύ γενικές γραμμές συνθέτουν τις ιδιομορφίες, την ποιότητα και τη μοναδικότητα του μοναστηριού της Πάτμου, που θεωρείται ασφαλώς εφάμιλλο σε αρχαιολογική και καλλιτεχνική αξία με τα γνωστότερα από τα ανάλογα μεγάλα αγιορείτικα συγκροτήματα και οπωσδήποτε το σημαντικότερο, στο είδος του, στο χώρο της Νότιας Ελλάδας.

Η εσωτερική αυλή της Μονής Θεολόγου με τα χαρακτηριστικά «φράγκικα» τόξα.

Εσωτερικός διάδρομος της Μονής όπου κυριαρχεί ποικιλία αρχιτεκτονικών στοιχείων.

Αριστερά: Η παλιά Τράπεζα της Μονής με το κτιστό, μαρμάρινο τραπέζι. Στους τοίχους φαίνονται τμήματα των παλιών τοιχογραφιών. Δεξιά: Ο εξωνάρθηκας του Καθολικού, που την πρόσοψή του κοσμούν τοιχογραφίες.

Λαμπρές τοιχογραφίες

Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά δημιουργήματα στο καθολικό της Μονής,
στο παρεκκλήσιο της Παναγίας και στο σπήλαιο της Αποκάλυψης

Λεπτομέρεια από την παραβολή των Δέκα Παρθένων. Εσωνάρθηκας Καθολικού, βόρειος τοίχος. Γύρω στο 1600.

Του Μανόλη Χατζηδάκη

ΚΕΝΤΡΟ λατρείας, παιδείας και θρησκευτικής περισυλλογής η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο αποτέλεσε, λίγο καιρό μετά την ίδρυσή της από τον όσιο Χριστόδουλο τον Λατρινό, από το μικρασιατικό Λάτρος (1088), χώρο ιερό όπου δημιουργήθηκαν ή συγκεντρώθηκαν έργα θρησκευτικής τέχνης σε σημαντικό αριθμό και σε υψηλή ποιότητα.

Είναι αξιοθαύμαστο για μας, πώς οι ηγούμενοι, διάδοχοι του Χριστόδουλου, κατόρθωσαν σ' αυτό το έρημο μικρό νησί, ανυπεράσπιστο δίπλα στην τουρκοκρατούμενη μικρασιατική ακτή, ήδη μέσα στον 12ο αιώνα να ολοκληρώσουν, όχι όχι μόνο κτιριακά, ένα από τα πιο σημαντικά προσκυνήματα της Ορθοδοξίας, αν όχι της Χριστιανοσύνης. Με τα ωραία κτίρια και τα μαρμαροθετημένα δάπεδα, με τις λαμπρές τοιχογραφίες και τις ωραίες εικόνες, με την πλούσια βιβλιοθήκη χειρογράφων περγαμηνών, συχνά εικονογραφημένων, δημιουργήθηκε ένα ζωντανό ορθόδοξο πνευματικό κέντρο αλλά και απόθεμα πολιτισμού, τέχνης και παιδείας.

Εργα

Την υψηλή πνευματική στάθμη και ποιότητα των έργων που σώζονται έως σήμερα στο μοναστήρι μπορούν να εξηγήσουν από τη μια μεριά η αφθονία των περιουσιακών στοιχείων που είχαν εξασφαλίσει ο δραστήριος Χριστόδουλος με τις στενές του σχέσεις με το παλάτι, και από την άλλη, η υψηλή κοινωνική θέση και παιδεία των ηγουμένων που διαδέχονται τον Χριστόδουλο.

Στην ακατάβλητη δραστηριότητα του αείμνηστου Αναστάσιου Ορλάνδου οφείλεται η αρχιτεκτονική μελέτη των αρχικών κτιρίων, η αποκάλυψη των βυζαντινών τοιχογραφιών της Τράπεζας, κάτω από μεταγενέστερο στρώμα, στο παρεκκλήσι της Παναγίας και, το σπουδαιότερο, η έγκαιρη και υποδειγματική δημοσίευσή τους μαζί με την αρχιτεκτονική μελέτη σε λαμπρό τόμο της Ακαδημίας Αθηνών (1970).

Από τις τοιχογραφίες του 16ου καθαρίστηκαν αργότερα αυτές στον εσωνάρθηκα του καθολικού, με τρεις μεγάλες παραστάσεις - Σφαγή των νηπίων, Σκηνές από τη Γέννηση με τη Φυγή εις Αίγυπτο και Παραβολή των Δέκα Παρθένων. Η

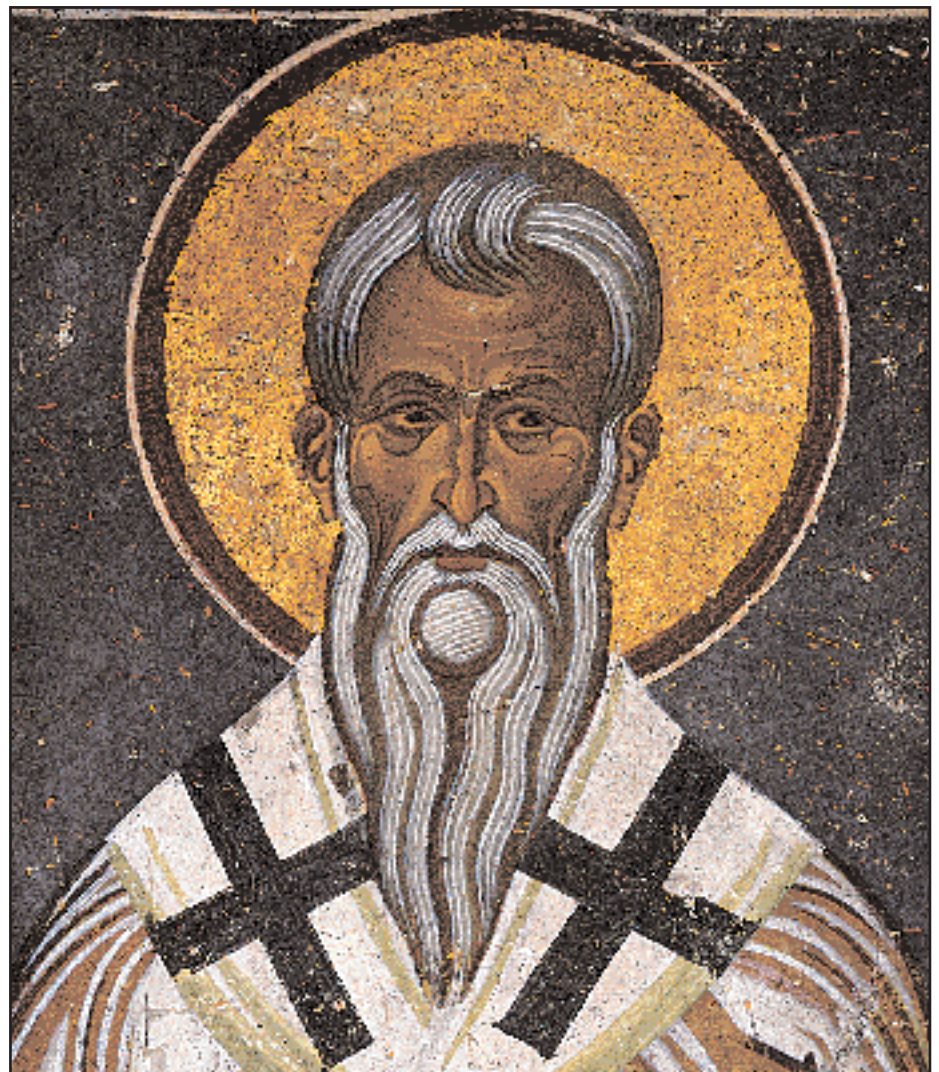
Συνέχεια στην 16η σελίδα

Η Μετάληψη των Αποστόλων. Τράπεζα, δυτικός τοίχος. Γύρω στα 1200.

Η ένθρονη Βρεφοκρατούσα Παναγία (λεπτομέρεια). Παρεκκλήσιο της Παναγίας, ανατολικός τοίχος. 1176-1180.

Ανώνυμος πατριάρχης Ιεροσολύμων (λεπτομέρεια). Παρεκκλήσιο της Παναγίας, νότιος τοίχος. 1176-1180.

Β' Παρουσία στον ανατολικό τοίχο παραμένει ακαθάριστη και σκοτεινή. Όλες κρητικής τεχνοτροπίας του 16ου αιώνα.

Τοιχογραφικά σύνολα

Δύο είναι τα μεγάλα βυζαντινά τοιχογραφικά σύνολα στο μοναστήρι: το ένα στην Τράπεζα, σε δύο οικοδομικές φάσεις, το άλλο στο παρεκκλήσι της Παναγίας, δίπλα στο καθολικό.

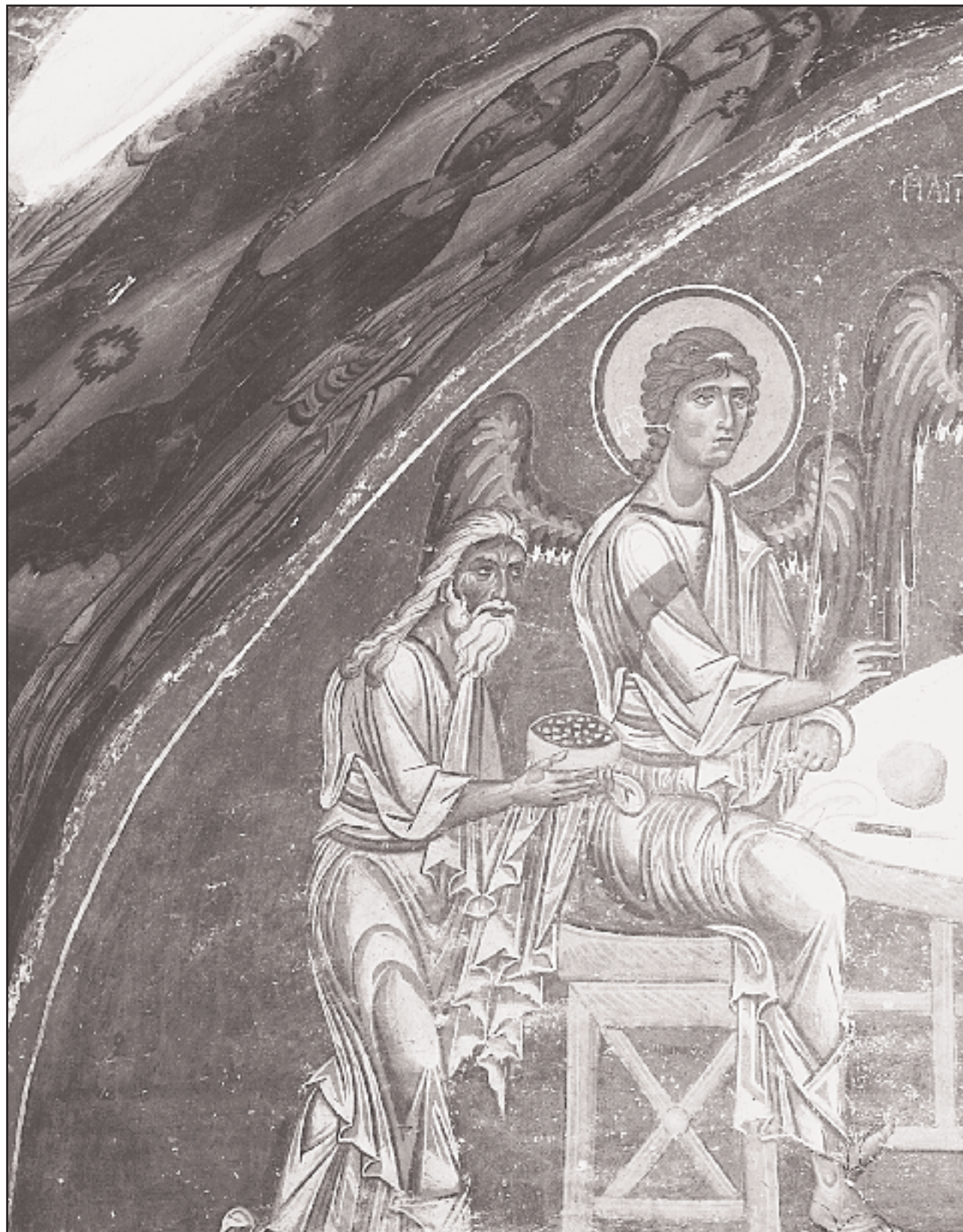
Στην πρώτη οικοδομική φάση, όταν η Τράπεζα ήταν μια ξυλόστεγη μεγάλη αίθουσα, αυτή είχε κοσμηθεί με τοιχογραφίες αλλά όταν για περισσότερη ασφάλεια, στεγάστηκε –σε δεύτερη φάση– με τρούλλο και καμάρες, που πατούσαν σε τόξα με ογκώδη ποδαρικά, το μεγαλύτερο μέρος των τοιχογραφιών σκεπάστηκε. Σώθηκε από αυτές στο ανατολικό τμήμα μορφές ιεραρχών καθώς και ελάχιστες σκηνές σχετικά με θέματα διατροφής –όπως η Θαυμαστή Αλιεία, ο Πολλαπλασιασμός των άρτων, που εδώ αποκτούν ευχαριστιακό νόημα.

Από το σωζόμενο μόνο στο δυτικό μακρύ τοίχο πρόγραμμα τοιχογραφιών, που στολίζουν συσσωρευτικά τις μεγάλες επιφάνειες χωρίς παράθυρα, συμπεραίνουμε ότι σε αυτό προβάλλονται διαπρεπείς μορφές του ασκητισμού και του μοναχικού βίου και επιλογή άλλων κύκλων από το Πάθος, από τα εωθινά Ευαγγέλια από σκηνές με ευχαριστιακό νόημα, όπως η Κοινωνία των Αποστόλων στο βόρειο τοίχο, από συναξάρια αγίων, από οράματα μοναχών και άλλων με δογματικό νόημα. Η Τράπεζα της Πάτμου αποτελεί και πολύτιμο τεκμήριο για την ιστορία των προγραμμάτων μοναστηριακών αναλόγων κτισμάτων, γιατί είναι ίσως το παλαιότερο σωζόμενο με τοιχογραφίες.

Τρεις φάσεις

Από την τεχνοτροπία των τοιχογραφιών φαίνεται ότι το σύνολο, που σώζεται μόνο στο δυτικό μακρύ τοίχο, τελικά διαμορφώθηκε σε τρεις φάσεις. Στην πρώτη και παλαιότερη, όπως σημειώσαμε πιο πάνω, στη δεύτερη, που ξεχωρίζει στο βορειότερο τμήμα του τοίχου –αυτές εντοπίζονται στην τελευταία εικοσαετία του 12ου αι.– και στην τρίτη φάση, όπου ανήκει το μεσαίο και το νοτιότερο τμήμα του τοίχου που έχει τεχνοτροπικές διαφορές με την προηγούμενη και μπορεί να τοποθετηθεί στις πρώτες δεκαετίες του 13ου, αν και όσοι ασχολήθηκαν με αυτούς έχουν αρκετά διαφορετικές γνώμες.

Στην ίδια ανανεωτική για το μοναστήρι περίοδο ανήκουν και οι ωραίες τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της Παναγίας –άριστα διατηρημένες όσες δεν είχαν αποκολληθεί– με αρκετά πλούσιο για μοναστηριακό παρεκκλήσι πρόγραμμα. Στην καλλιγραφική τεχνοτροπία τους, που τις προσεγγίζει στις τοιχογραφίες της πρώτης φάσης της τράπεζας, προσθέτουν εδώ μορφές τρυφερές και θεληματικά ωραίες, όπως της καθιστής Παναγίας με το Χριστό των τριών αγγέλων της Φιλοξενίας του

Τμήμα από τη Φιλοξενία του Αβραάμ. Παρεκκλήσιο της Παναγίας, ανατολικός τοίχος. 1176-1180.

Αβραάμ. Ανήκουν οι τοιχογραφίες αυτές σε μια ξεχωριστή τάση του τέλους του 12ου αιώνα παράλληλη με την «δυναμική» ή «μανιεριστική» τεχνοτροπία που γνωρίζουμε από την Καστοριά έως την Κύπρο και ακόμη στη Σικελία, αλλά, αντίθετα, εδώ πνοή κλασικισμού διαπνέει τις μορφές και τις συνθέσεις.

Η «ακαδημαϊκή» αυτή ροπή υπάρχει και σε μεγαλύτερα κέντρα, όπως στον Οσιο Δαβίδ της Θεσσαλονίκης, στην κοιμητηριακή διώροφη εκκλησία στο Μπάτσκοβο (κοντά στην παλιά Φιλιππούπολη), στη Σαμαρίνα της Μεσσηνίας, στον Άγιο Ιερόθεο των Μεγάρων ακόμη και στην Καστοριά και αλλού έως και στον Άγιο Δημήτριο του Βλαδιμήρ στη Ρωσία. Πρέπει να καλλιεργήθηκε στην Πρωτεύουσα η ευάρεστη αυτή ροπή, για να έχει τόσο διάδοση στον κόσμο.

Στο εικονογραφικό πρόγραμμα

του παρεκκλησίου κυριαρχούν, όπως έχει παρατηρηθεί, δύο στοιχεία. Το ένα είναι ότι τα περισσότερα θαύματα αναφέρονται στο ζωποίο νερό όπως και η μεγάλη συμβολική παράσταση με τους Ποταμούς της σοφίας, και το άλλο ότι στη σειρά των ιεραρχών –πανύψηλες σεβάσμιες μορφές– παριστάνονται μόνο πατριάρχες Ιεροσολύμων.

Το φαινόμενο έχει συνδεθεί, σωστά, με το ενδεικτικό για το κύρος των ηγουμένων της μονής γεγονός, ότι ο ηγούμενος Νείλος είχε εκλεγεί πατριάρχης Ιεροσολύμων (1176-1180) –φραγκοκρατούμενα τότε– αλλά δεν είχε ξαναγυρίσει στην Πάτμο. Εικάζεται ότι ένας διάδοχός του εικονογράφησε προς τιμήν του το παρεκκλήσι.

Το ότι ο ίδιος ο Νείλος δεν παριστάνεται, μπορεί να σημαίνει ότι ήταν τότε ακόμη ζωντανός, αλλά και

ότι αυτός ο ίδιος συνέταξε το πρόγραμμα.

Τέλος, τρίτος χώρος που τοιχογραφήθηκε τότε, είναι το εκτός της μονής σπήλαιο όπου μια γραπτή παράδοση, που απέκτησε αναμφισβήτητο κύρος τοποθετούσε εκεί τη συγγραφή καθ' υπαγόρευση της Αποκάλυψης από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Οι ελάχιστες τοιχογραφίες με την παρασταση του Ιωάννη που υπαγορεύει στον Πρόχορο ανήκουν στο ίδιο εργαστήριο που ζωγράφησε την πρώτη φάση της Τράπεζας και το παρεκκλήσι της Παναγίας.

Όλα αυτά τα σύνολα τοιχογραφιών στην Πάτμο μαρτυρούν για τη σημασία που απέδιδε το Βυζάντιο σ' αυτό το ακριτικό τότε αλλά ιερό νησί, προπύργιο Χριστιανοσύνης, σοφίας και υψηλού πολιτισμού, απέναντι στους οσμανλήδες. Όπως περίπου και η Κύπρος, τότε.

Οι φορητές εικόνες

Τα βυζαντινά έργα τέχνης της Μονής και οι Κρητικοί ζωγράφοι

Της **Μαρίας Βασιλάκη**

Βυζαντινολόγου

ΟΤΑΝ ο ηγούμενος της Μονής του Αγίου Παύλου του όρους Λάτρους, στα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, και μετέπειτα ιδρυτής της Μονής του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου της Πάτμου (1088), όσιος Χριστόδουλος, «μετώκισεν εις την Πάτμον» πήρε μαζί του όσα βιβλία μπόρεσε και «έτερα τινά» (από πληροφορία κώδικα της Μονής του Αγίου Παύλου Λάτρους). Είναι λογικό να υποθέσουμε πως ανάμεσα σε «μερικά άλλα» θα πρέπει ασφαλώς να περιλαμβάνονταν και εικόνες που ο όσιος Χριστόδουλος έφερε από το Λάτρος στην Πάτμο. Στο κείμενο της διαθήκης που ο Χριστόδουλος συνέταξε (1093) στον Εύριπο της Εύβοιας μνημονεύονται τέσσερις εικόνες που είχε στην κατοχή του και άφησε στο μοναστήρι της Πάτμου. Συγκεκριμένα αναφέρονται εικόνες της Δεήσεως, της Σταυρώσεως, της Θεοτόκου και δίπτυχο με τις δεσποτικές εορτές που πρέπει να αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα των εικόνων της Μονής της Πάτμου. Αλλά η υπόθεση αυτή δεν μπορεί να επαληθευτεί μέσα από εκείνες που σώζονται στο μοναστήρι.

Εικόνες

Πληροφορίες γύρω από το θέμα των εικόνων, που θεωρούμε ότι ο όσιος Χριστόδουλος πήρε μαζί του φεύγοντας από το Λάτρος και έφερε στην Πάτμο, συνάγουμε και από μια ακόμα πηγή: την απογραφή του θησαυροφυλακίου της Μονής της Πάτμου, που έγινε στα 1200. Είναι φυσικό να υποθέσουμε πως η εικόνα του αγίου Παύλου του Λάτρους με κομμάτι από το λείψανό του, που αναφέρεται στην απογραφή, θα πρέπει να συγκαταλεγόταν στα «έτερα τινά», που ο όσιος Χριστόδουλος είχε μεταφέρει από το Λάτρος. Αλλά τα ίχνη της εικόνας αυτής έχουν χαθεί. Όμως η εικόνα του αγίου Παύλου δεν ήταν η μοναδική που είχε καταχωριστεί στην απογραφή του 1200. Δεκαεπτά ακόμα εικόνες καταγράφονται στην ίδια απογραφή και οπωσδήποτε μαρτυρούν τον πλούτο της Μονής σε εικόνες, πριν από το 1200. Βέβαια, ο αριθμός των δεκαοκτώ συνολικά εικόνων που καταχωρίστηκαν στην απογραφή του 1200 θα πρέπει να θεωρηθεί ενδεικτικός. Γιατί η απογραφή αφορούσε μόνο το θησαυροφυλάκιο της Μονής και μάλιστα μόνο τις πολύτιμες εικόνες του θησαυροφυλακίου. Επομέ-

Συνέχεια στην 18η σελίδα

Η εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου αποτελεί το προσκύνημα της Μονής Πάτμου. 12ος-15ος αιώνας.

Η εικόνα της Παναγίας Παντάνασσας έργο του Κρητικού ζωγράφου Ανδρέα Ριτζού. (2ο ήμισυ 15ου αι.) Μονή Πάτμου, Νέο Σκευοφυλάκιο.

Συνέχεια από τη 17η σελίδα

ως στην απογραφή δεν γίνεται καμία μνεία των εικόνων που θα κοσμούσαν την εκκλησία (καθολικό) της Μονής, όσα από τα παρεκκλήσια είχαν ήδη ανεγερθεί, την Τράπεζα και τα κελιά του ηγουμένου της μονής και των μοναχών. Και μάλιστα αψευδή μαρτυρία των εικόνων που ασφαλώς θα κοσμούσαν τον καθολικό της Μονής, προσφέρει το Εγκώμιο στον όσιο Χριστόδουλο, που συνέταξε στα 1150 ο μοναχός της Πάτμου Αθανάσιος και στο οποίο γίνεται λόγος για την ομορφιά του ναού, που δημιουργείται απο τη λάμψη των μαρμάρων και τις χρυσοποίκιλτες εικόνες («...ναού τε κάλλος αμήχανον ένθεν των μαρμάρων, στυλιπνότητι περι-

αυγαζόμενον, εκείθεν τοις εκ των θείων εικόνων χρυσοφαέσιν αμαρύγμασι πυρσευόμενον»).

Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος

Ο Μανόλης Χατζηδάκης πρότεινε την ταύτιση μιας από τις δεκαοκτώ εικόνες της απογραφής του 1200 με μια εικόνα που διασώζεται και φυλάσσεται στο μοναστήρι: είναι η εικόνα, που βρίσκεται πρώτη στον κατάλογο της απογραφής και μπορεί να ταυτιστεί με την εικόνα του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου που μέχρι σήμερα αποτελεί το προσκύνημα της Μονής. Η εικόνα του Θεολόγου περιγράφεται ως μεγάλη με πλαίσιο

Λεπτομέρεια από την εικόνα με το Όραμα της Αποκαλύψεως, έργο του ζωγράφου Θωμά Μπαθά. Σπήλαιο της Αποκαλύψεως. Γύρω στο 1596.

ασημένιο επίχρυσο και με φωτοστέφανο και ευαγγέλιο ασημένια με χρυσά και σμάλτα. Αυτή η περιγραφή συμπίπτει με εκείνη, της εικόνας του Θεολόγου, που σώζεται στο μοναστήρι. Η ζωγραφική επιφάνεια της εικόνας φέρει σήμερα τόσο εκτεταμένες επιζωγραφίσεις, ώστε με δυσκολία αναγνωρίζουμε σε αυτήν την εικόνα της απογραφής, δηλαδή μια εικόνα που οπωσδήποτε χρονολογείται πριν από το 1200. Όμως το επιχρυσωμένο πλαίσιο καθώς και ο σμαλτωμένος φωτοστέφανος και το Ευαγγέλιο, που διασώζει η εικόνα, παραπέμπουν άμεσα στην τέχνη του 11ου-12ου αι. Από τις παλιές εικόνες της Μονής αξίζει ακόμη να αναφέρουμε τη μικρών διαστάσεων ψηφιδωτή εικόνα του

αγίου Νικολάου, με ασημένιο πλαίσιο, που χρονολογείται στον 11ο αι.

Οι Κρητικοί ζωγράφοι

Ο εντυπωσιακός αριθμός κρητικών εικόνων που έχουν σωθεί όχι μόνο στη Μονή του Θεολόγου, αλλά και σε άλλα μοναστήρια και εκκλησίες του νησιού καθώς σε σπήλαια Πατινωτών αποδεικνύουν με τον καλύτερο τρόπο τις ιδιαίτερες σχέσεις, που διατηρούσε το νησί της Πάτμου με εκείνο της Κρήτης. Οι σχέσεις αυτές είχαν διευκολυνθεί ιδιαίτερα από τις καλές και στενές επαφές της Βενετίας και της βενετικής διοίκησης της Κρήτης με το μοναστήρι του Θεολόγου στην Πάτμο. Αποτέλεσμα των οποίων υπήρξαν η διατήρηση εκ μέρους της

Η στρογγυλή εικόνα με τον Ασπασμό των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου αποδίδεται στον Κρητικό ζωγράφο Αγγελο (1ο ήμισυ 15ου αι.) Μονή Πάτμου.

Μονής του Μετοχίου του Στύλου (στη Δυτική Κρήτη) και η παραχώρηση προς τη Μονή προνομίων και απαλλαγών φόρων. Μέσα σε αυτό το πρόσφορο έδαφος σπουδαίοι Κρητικοί ζωγράφοι αναλαμβάνουν παραγγελίες που είτε μοναστικοί και εκκλησιαστικοί κύκλοι, είτε ιδιώτες της Πάτμου τους αναθέτουν. Τα ονόματα επώνυμων ζωγράφων του 15ου αι. όπως ο Αγγελος, ο Ανδρέας Ρίτζος, ο γιος του Νικόλαος, και ο Νικόλαος Τζαφούρης, καθώς και του 16ου, όπως ο Μιχαήλ Δαμασκηνός, ο Γεώργιος Κλόντζας και ο Θωμάς Μπαθάς και του 17ου, όπως ο Ιωάννης Απακάς, ο Ιερεμίας Παλλαδάς, ο Σίλβεστρος Θεοχάρης, ο Εμμανουήλ Σκορδιλής και ο Θεόδωρος Πουλάκης διαβάζονται πάνω σε εικόνες που έχουν

σωθεί στην Πάτμο. Στον ήδη μεγάλο αριθμό ενυπόγραφων κρητικών εικόνων έρχεται να προστεθεί το πλήθος των ανυπόγραφων και να δώσει ακόμα πιο εντυπωσιακές διαστάσεις στο φαινόμενο των σχέσεων που διατηρούσε η Κρήτη με την Πάτμο. Οι σχέσεις αυτές θα διακοπούν απότομα με την πτώση του Χάνδακα της Κρήτης στους Τούρκους (1669).

Παραγγελίες

Οι παραγγελίες που δέχονται οι Κρητικοί ζωγράφοι από την Πάτμο και η εκτέλεση θεμάτων που σχετίζονται με το νησί και τις αγιολογικές του παραδόσεις, τους οδηγούν στην καθιέρωση ή την αποκρυστάλλωση μιας σειράς θεμάτων πατμιακής εικο-

νογραφίας. Ως παράδειγμα αναφέρω τις εικόνες με τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο να κρατά το Ευαγγέλιο και τον όσιο Χριστόδουλο να κρατά ομοίωμα του καθολικού της Μονής του Θεολόγου καθώς και εικόνες με τον Θεολόγο να υπαγορεύει το κείμενο του Ευαγγελίου του στο μαθητή του Πρόχορο ή το Οραμα της Αποκαλύψεως του Ιωάννη (που σύμφωνα με την παράδοση συνέβη στο νησί της Πάτμου) καθώς και την Ταφή και Μετάσταση του Θεολόγου. Στην απόδοση των θεμάτων αυτών οι Κρητικοί ζωγράφοι βρίσκουν την ευκαιρία να επιδείξουν για μια ακόμη φορά τη μοναδική ικανότητά τους να συνδυάζουν θέματα της παραδοσιακής βυζαντινής εικονογραφίας με στοιχεία της δυτικής Τέχνης. Πολύ χαρακτη-

ριστικό παράδειγμα αποτελεί η εικόνα που ο Θωμάς Μπαθάς εκτελεί στα τέλη του 16ου αι. για το τέμπλο του παρεκκλησίου του Θεολόγου στη Μονή της Αποκαλύψεως, με θέμα το «Οραμα της Αποκαλύψεως». Εδώ συνδυάζεται η απεικόνιση του «ανακεκλιμένου» Ιωάννη, σύμφωνα με τη βυζαντινή εικονογραφία, με εκείνην του Θεού που κρατά τα σύμβολα της Αποκαλύψεως και που προέρχεται από ξυλογραφία του Dürer του 1498.

Σημείωση: Βασικά βοηθήματα για τις εικόνες της Πάτμου αποτελούν οι μελέτες του ακαδημαϊκού Μανόλη Χατζηδάκη:

- 1) Μ. Χατζηδάκης, «Εικόνες της Πάτμου». «Ζητήματα Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής ζωγραφικής», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1977.
- 2) Ο Ιδίας, «Φορητές Εικόνες», στον τόμο «Οι θησαυροί της Μονής Πάτμου», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1988, σ.σ. 105-181.

Εικόνα με ασημένια επένδυση, έργο του Ιωάννου Πελοποννησίου, 1737. Παναγία Κοιμητηρίων. Χώρα.

Ενσφράγιστη λεκάνη αγιασμού από την Βενετία. Αφιέρωμα του Γρηγορίου Διδυμοτείχου (1672-1693). Μονή Αγίου Ιωάννου.

Εκκλησιαστικά αργυρά

Με τη χρήση, τη μορφή, τα υλικά κατασκευής, τον διάκοσμο και τις επιγραφές τους λειτουργούν ως σύμβολα

Της **Γιώτας Οικονομάκη-Παπαδοπούλου**

Ιστορικού Τέχνης

ΣΙΝΑ, Αγιον Ορος, Πάτμος. Τα σκευοφυλάκια των μεγάλων προσκυνημάτων της Ορθοδοξίας εικονογραφούν την πορεία της στις μακρές διάρκειες και στις τοπικές κλίμακες. Περίοδοι ακμής και πλούτου εναλλάσσονται με δύσκολους καιρούς που τα απογυμνώνουν με λεηλασίες και εκποιήσεις κυρίως από τα πολυτελή εκκλησιαστικά σκεύη. Μαρτυρίες γραπτές για τις τύχες τους, οι αρχαιακές πηγές, μαρτυρίες απτές, τα αντικείμενα.

Τα εκκλησιαστικά αργυρά με τη χρήση, τη μορφή, τα υλικά κατασκευής, τον διάκοσμο, και τις επιγραφές τους λειτουργούν ως σύμβολα. Εγγράφονται στα πυκνά δίκτυα σχέσεων που συνδέουν προστάτες αγίους με χορηγούς, μεσάζοντες και τεχνίτες. Εκφράζουν ως αφιερώματα, τις συναισθηματικές ανάγκες των πιστών: «ψυχική και σωματική υγεία» για το παρόν, «μνημόσυνο μετά θάνατον» για το απώτερο μέλλον.

Εκκλησιαστικά αργυρά

Στο σκευοφυλάκιο της Μονής του Αγίου Ιωάννου τα εκκλησιαστικά αργυρά αποτελούν το σημαντικότερο σωζόμενο σύνολο στο νησί. Μικρότερες ομάδες σώζονται στις Μονές της Αποκαλύψεως και Ζωοδόχου Πηγής και, μεμονωμένα αντικείμενα, στις πολυάριθμες εκκλησίες της χώρας. Ελάχιστα, δυστυχώς, απομένουν από τις εικόνες, τα τίμια ξύλα, τα άγια

λείψανα και τα άγια δισκοπότηρα που αναφέρονται στις απογραφές των βυζαντινών χρόνων. Ανάμεσά τους πολύτιμα κειμήλια από την παλαιότερη περίοδο της Πάτμου, η ψηφιδωτή εικόνα του αγίου Νικολάου με το ασημένιο πλαίσιο και η μεγάλη εικόνα του Θεολόγου κοσμημένη με επίχρυσο πλαίσιο και σμάλτα. Τα αντικείμενα από τους επόμενους αιώνες, πολλά και σημαντικά, τεκμηριώνουν τα διαφορετικά επίπεδα σχέσεων της με τον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου, τις παραδουνάβιες ηγεμονίες, τη Ρωσία, την Γεωργία, και όχι μόνον. Τα ως τον 16ο αιώνα αξιόλογα έργα με γοτθικά χαρακτηριστικά υποδεικνύουν δυτική καταγωγή. Ισως όμως και κάποια από αυτά να προέρχονται από εργαστήρια της ανατολικής Μεσογείου όπου οι ιστορικές συγκυρίες είχαν διαμορφώσει τις κατάλληλες συνθήκες. Τον 16ο αιώνα η εικόνα είναι σαφέστερη χάρη στην παρουσία βεβαιωμένων έργων από τη Νάπολι, τη Σικελία και τη Βενετία, με την οποία οι εμπορικές σχέσεις γίνονται όλο και πιο πυκνές - το βεβαιώνουν άλλωστε και οι αρχαιακές πηγές. Από την Βενετία και ως τα μέσα περίπου του 18ου αιώνα προέρχονται πολλά από τα πιο εντυπωσιακά αργυρά της Μονής, μεταξύ αυτών τα μνημειακά μανουάλια και οι εξαιρετικής ποιότητας καντήλες που τις γιορτινές μέρες λάμπρυναν τότε -και σήμερα- το καθολικό της Μονής. Ας συσχετισθούν με αυτά και όσα έργα οι τελευταίες έρευνες αποδίδουν στην βενετοκρατούμενη Κρήτη του 17ου αιώνα που αναδεικνύεται σε σημα-

ντικό κέντρο αργυροχοΐας.

Το κλίμα της Κωνσταντινουπόλεως στο οποίο υπάγεται η Πάτμος, αλλά και η θέση της την εγγράφουν και στον αστερισμό της Ανατολής. Ο 17ος αιώνας εκπροσωπείται στο σκευοφυλάκιο της Μονής με σειρά έργων που εκφράζουν τις αισθητικές προτιμήσεις της οθωμανικής τέχνης, όπως αυτές εφαρμόζονται στα εκκλησιαστικά αργυρά. Κορυφαίο δείγμα της κατηγορίας αυτής είναι η κοσμημένη με σμάλτα πατερίτσα του πατριάρχη Διονυσίου του Δ, κωνσταντινουπολίτικο έργο, «δαϊδαλέν», «αυτόχειρον πόνημα του Μιχαλάκη Φραντζή» (1677).

Νέοι τεχνίτες

Τον 18ο αιώνα η Πάτμος, όπως και το Αιγαίο, βρίσκεται στην κορυφή της οικονομικής και πνευματικής της ακμής, χάρη στις ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητές της και στην ίδρυση της Πατμιάδας. Νέοι τεχνίτες και νέα κέντρα αργυροχοΐας αναδεικνύονται στην περιοχή για την κάλυψη των διαρκώς αυξανόμενων αναγκών. Ο Ιωάννης Πελοποννήσιος, ενυπόγραφα έργα του οποίου σώζονται στη Μονή και στις εκκλησίες της χώρας, πρωτοστατεί στις πρώτες δεκαετίες και ως τα μέσα του 18ου αιώνα, στη διαμόρφωση του καλλιτεχνικού κλίματος στο ανατολικό Αιγαίο. Από τα μέσα περίπου του αιώνα σημαντικό ρόλο στο χώρο αυτό φαίνεται ότι παίζει η Σμύρνη, η καλλιτεχνική παραγωγή της οποίας εκπροσωπείται στη Μονή με μερικά αξιόλογα έργα.

Νέα αργυρά, ατομικά ή συλλογικά αφιερώματα, «διά έλεος των ευσεβών χριστιανών» εμπλουτίζουν τη Μονή «διά πόνων» των μοναχών που ταξιδεύουν για ζητείες στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και στη «Μοσκοβία». Οι ηγεμονικές δωρεές, όπως το «αργυρόν σεντούκιον των αγίων λειψάνων», η «δέησις του ευσεβεστάτου και φιλοχρήστου αυθέντου Μιχαήλ Σούτζου» (1784), μαρτυρούν το κύρος της Μονής. Οι μεγαλύτεροι ενεργέτες της είναι, ωστόσο, τα πνευματικά της τέκνα, όπως ο Αγαθάγγελος Καρουπόλεως, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτος, ο Νεκτάριος Σάρδεων και τόσο άλλοι που, «επειδή είναι νόμοι και κανόνες», κληροδοτούν στη Μονή τα αρχιερατικά άμφια και τα σύμβολα του αξιώματός τους, γιατί «βλέποντες εν αυτή τα παλαιά αφιερώματα και αναθήματα των προγόνων... έτι μετά προθυμίας και πίστεως έκαστος προσηλώνει και καθιεροί, όπερ εξ ιδίας προαιρέσεως βούλεται». Τα εκκλησιαστικά αργυρά διηγούνται την πολυτάραχη ιστορία της Πάτμου και τεκμηριώνουν την ακτινοβολία της ως λατρευτικού και πνευματικού κέντρου.

Βιβλιογραφία:

- 1) Γ. Οικονομάκη - Παπαδοπούλου, «Εκκλησιαστική αργυροχοΐα», «Οι θησαυροί της Μονής Πάτμου» (διευθ. εκδ. Α. Κομίνης), Αθήνα 1988, σ. 221 - 240 πίν. 241-273.
- 2) Γ. Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, «Ο χρονικός Ιωάννης Πελοποννήσιος στην Πάτμο». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου με θέμα: *Ι. Μονή Αγ. Ιωάννου Θεολόγου - 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088-1988)*, Πάτμος, 22-24 Σεπτεμβρίου 1988, Αθήνα 1989, σ. 229 - 236, πίν. 53-68.

Τα χρυσοκέντητα άμφια

Τα μοναδικής αξίας πολύτιμα κεντήματα που σώζονται στη Μονή της Πάτμου

«Αήρ» με παράσταση Θρήνου. Πύνος Μαριώρας. Εργαστήριο Κωνσταντινουπόλεως, 1753.

Κάλυμμα της λάρνακας του οσίου Χριστοδούλου. Εργόχειρο της κεντήστριας Σοφίας. Εργαστήριο Κωνσταντινουπόλεως, 1749.

Της **Μαρίας Σ. Θεοχάρη**

Βυζαντινολόγος

ΟΤΑΝ το 1892 ο Charles Diehl εξέδιδε, για πρώτη φορά, τον παλαιότερο, σωζόμενο Κατάλογο (1200) των θησαυρών της Πάτμου, μετά την απαρίθμηση των πολύτιμων υφασμάτων που χρησιμοποιούνταν στις ιεροτελεστίες, έγραφε συμπερασματικά! «Εάν σκεφθεί κανείς ότι για να γραφεί η ιστορία των πολύτιμων υφασμάτων δεν μας απομένουν πια παρά μόνο μερικά ράκη, εάν προσέξει επί πλέον ότι ανάμεσα σ' αυτά τα υφάσματα που σημειώνονται στον Κατάλογο πολλά αναφέρονται –το 1200– ως “παλαιά” δεν μπορεί παρά να θρηνησει την απώλεια της μοναδικής αυτής συλλογής, της πιο πολύτιμης ίσως απ' όλους τους θησαυρούς που απαριθμεί η Καταγραφή».

Χρυσοκέντητα

Πράγματι μια πρόχειρη έρευνα δείχνει αμέσως πως τίποτε δεν σώθηκε από «τα εμπροστάλια των αγίων εικόνων ή των τιμών ξύλων, από τα ποτηροκαλύμματα, τις ενδυτές της αγίας Τραπέζης, τα επιτραχήλια, τα ωμοφόρια και τις ζώνες τις κεντητές της απογραφής αυτής. Παρά τις αναπόφευκτες απώλειες όμως η Μονή της Πάτμου διατηρεί ένα μεγάλο αριθμό χρυσοκεντημάτων, ελάχιστα βυζαντινά και πολλά άλλα που κλιμακώνονται

ώς τον 19ο αι. Ο τελευταίος Κατάλογος της 23ης Ιουλίου 1939 αριθμεί 580 άμφια λειτουργικά και ιερατικά, κοντά στα χρυσοκέντητα και στολές από καμουχά, από δαμάσκο κι από μπροκά, αγορές ή δώρα από τη Δύση.

Τα χρυσοκέντητα απαιτούν μια τεχνική πολυσύνθετης κεντητικής που μεταχειρίζεται πλούσια υλικά –σύρματα λεπτεπίλεπτα από γνήσιο χρυσό ή ασήμι, χρυσονήματα και αργυρονήματα– και στερεά και ανθεκτικά υφάσματα –τα σηκικά, ολοσηκικά και εξάμιτα των Βυζαντινών, τα σημερινά ατλάζια.

Ξεχωρίζουν στο Σκευοφυλάκιο της Μονής τα παλαιά χρυσοκέντητα άμφια έργα των μοναστικών «χρυσοραφείων». **Ενας επιτάφιος, δωρεά του Ματθαίου Μυρέων** «υπερτίμου και εξάρχου πάσης Λυκίας» που δωρήθηκε στη Μονή το 1460 και προέρχεται από τον Άγιο Νικόλαο της Μεγίστης.

Την έλλειψη κεντητών καλυμμάτων της Αγίας Τραπέζης αναπληρώνουν σήμερα, στη μονή τα κεντητά καλύμματα των θείων δώρων: οι «αέρες». **Ενας απ' αυτούς ξεχωρίζει.** Προέρχεται από κωνσταντινουπολίτικο εργαστήριο και είναι **έργο της κεντήστριας Μαριώρας και δωρεά του ιερομονάχου Ιακώβου.** Δωρητής και κεντήτρια είναι επιφανή πρόσωπα, ο Ιάκωβος διαπρεπής διδάσκαλος και ιεροκήρυκας του 18ου αιώνα, η κεντήτρια φημισμένη από τα έργα της και τις μαθήτρες της.

Από το Βυζάντιο προέρχεται το **επιτραχήλιο με τους Ιεράρχες** που εικονίζονται κατά μήκος των λουριδών σε προτομές διατεταγμένες σε διάχωρα. Προκαλούν εντύπωση τα κοσμήματα που χωρίζουν τα διάχωρα. Όπως στα περιθώρια των χειρογράφων ή στα γλυπτά των ναών εμφανίζονται αραβουργήματα, μορφές ασύμμετρες, αιλουροειδή που από το στόμα τους ξεπηδούν ανθισμένοι κλώνοι και οι ουρές τους καταλήγουν σε ρόδακες, κρίνα και άλλα ανθηκά κοσμήματα. Στη μέση του διάκοσμου αυτού ο δικέφαλος αετός, ένδειξη της προελεύσεως του επιτραχήλιου. Παρόμοια φανταστικά όντα ξαναβρίσκουμε στη Μητρόπολη του Μυστρά στις αρχές του 14ου αι.

Το ωμοφόριο

Από τα επιτραχήλια περνάμε στο διακριτικό του επισκοπικού αξιώματος: το **ωμοφόριο**. Πολλοί ερμηνευτές τον σχετίζουν με τον αυτοκρατορικό «λώρο», την μακριά εσάρπα των υπάτων. Κι αυτό, όπως αργότερα ο σάκκος και η μίτρα, πέρασε από το αυτοκρατορικό στο εκκλησιαστικό βεστιάριο. Η στενόμακρη λουρίδα φέρει στον τράχηλο ένα κυκλικό κεντητό ύφασμα, τον πόλο, ενώ η λοιπή επιφάνεια της λουρίδας φέρει επιρραμμένους κεντητούς σταυρούς. Μακροί αιώνες ιστορίας αποθήκεψαν στο πατμιακό σκευοφυλάκιο μερικά

ξεχωριστής αξίας ωμοφόρια. Τα σταυρόσημα επιθήματα **ενός ωμοφορίου του 15 αι.** έχουν μεταφερθεί σε αργυροϋφαντο δαμάσκο. Παριστάνουν τον Ευαγγελισμό, τη Βάπτισμα, τη Σταύρωση, την Εις Αδου Κάθοδον. Οι ευαγγελικές αυτές σκηνές αναφέρονται στη διπλή φύση του Χριστού. Οι δύο πρώτες στην ανθρωπινή φύση, οι δύο άλλες στη θεία φύση. Το κέντημα έχει εκτελεσθεί με εξαιρετική τέχνη. Με την ίδια τέχνη έχει εκτελεσθεί και το **επιγονάτιο του Αναπεσόντος**. Η παράσταση είναι εμπνευσμένη από την προφητεία του Ιακώβ (μθ' 9). Συμβολίζει την ενσάρκωση του Λόγου και τη λύτρωση του κόσμου (Ιωάν. α' 14).

Είναι δύσκολο να σχηματίσουμε σήμερα μια ιδέα για τις συλλογές αυτές από πολυτελή χρυσοκεντήματα που συγκεντρώνονταν στις μονές και τους ναούς. Εκτεθειμένα τις ημέρες των εορτών στις προσόψεις των δημοσίων κτιρίων, τα έργα αυτά πρόσθεταν τη λάμψη τους στη μεγαλοπρέπεια των βυζαντινών τελετών. Τα λεπτά υλικά, οι πυρκαϊές, η συνήθεια να λειώνουν το χρυσό για να τον ανακτήσουν, οι πόλεμοι και οι δηλώσεις –κυρίως η άλωση του 1204– εξαφάνισαν τα αριστουργήματα αυτά της βυζαντινής μικροτεχνίας. Οι βυζαντινοί χρονογράφοι, καθώς κι εκείνοι των Σταυροφοριών, αναφέρονταν με θαυμασμό γι' αυτά τα πολυτελή αντικείμενα.

Τα έντυπα της βιβλιοθήκης

Παλαιά και νεώτερα βιβλία, ειδικές εκδόσεις και ξενόγλωσσα έργα συνθέτουν ανεκτίμητες συλλογές

Του **Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκου**

Ερευνητής κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών /Ε.Ι.Ε.

ΤΑ ΕΝΤΥΠΑ βιβλία της βιβλιοθήκης της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου χωρίζονται σε δύο ενότητες, στα παλαιά, σ' αυτά δηλαδή που αποτελούν τον ιστορικό της πυρήνα και που μοιράζονται μαζί με τα χειρόγραφα την κεντρική αίθουσα της σημερινής βιβλιοθήκης, και στα νεώτερα, στις προσκτήσεις δηλαδή του εικοστού αιώνα. Στον ιστορικό πυρήνα των εντύπων ενσωματώθηκε στα πρόσφατα χρόνια και ένας αριθμός παλαιών βιβλίων προερχόμενων είτε από κληροδοτήσεις αδελφών της Μονής, όπως π.χ. του μητροπολίτη Θυατείρων Αθηναγόρα Κοκκινάκη, είτε από ιδιωτικές συλλογές Πάτμιων δωρητών –μεταξύ άλλων του καθηγητή της φαρμακολογίας και ιστορικού της Πάτμου Παναγιώτη Κρητικού, του ζεύγους Ερικας και Θεμιστοκλή Καραλή, κατοίκων Βιέννης, του ιστορικού της Πατμιάδας σχολής Μ.Η. Μαλανδράκη, είτε επίσης από την περισυλλογή λειτουργικών βιβλίων από τις εκκλησίες του νησιού και τα μετόχια της Μονής. Τέλος, η ανάδειξη της βιβλιοθήκης σε διεθνές κέντρο βυζαντινών και παλαιογραφικών ερευνών υπαγόρευσε τον εμπλουτισμό της και με ειδικές εκδόσεις που εξυπηρετούν τις ανάγκες της επιστημονικής μελέτης και έρευνας.

Χειρόγραφα

Πώς δημιουργήθηκε ο ιστορικός πυρήνας των βιβλίων; Να επιχειρήσουμε μια σύντομη αναδρομή. Από τα τέλη του 11ου αιώνα και για πέντε σχεδόν αιώνες, το χειρόγραφο βιβλίο συνιστούσε για τους μοναστές του Αγίου Ιωάννου το κύριο μέσο τέλεσης των πνευματικών τους έργων: εκκλησιαστική λατρεία, θεολογική κατάρτιση, καλλιγραφική εργασία. Από τα μέσα, όμως, του 16ου η μονοκρατορία του χειρογράφου άρχισε πια να κλονίζεται. Στην καμπή κυρίως του 16ου προς τον 17ο αιώνα, όταν πολλαπλασιάζονται τα ανοίγματα επαφών του νησιού (εμπορικών, πνευματικών, πολιτικών κ.ά.) με τη Δύση και τις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές, ιδίως την Κρήτη, οι Πάτμιοι, λαϊκοί και ιερωμένοι, είχαν τη δυνατότητα, ανάμεσα στα άλλα αγαθά, να εισάγουν για προσωπική, εκκλησιαστική ή εκπαιδευτική χρήση και τα προϊόντα της τυπογραφικής τέχνης όπως αυτή είχε εξελιχθεί στην Ευρώπη.

Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ

Κάτοχος της πρώτης σημαντικής συλλογής βιβλίων που μαρτυρείται από την εποχή εκείνη, ήταν ο λόγιος

Αποψη της βιβλιοθήκης. Φιλοξενεί ανεκτίμητο υλικό που την κατατάσσει ανάμεσα στις σημαντικότερες του ελλαδικού χώρου.

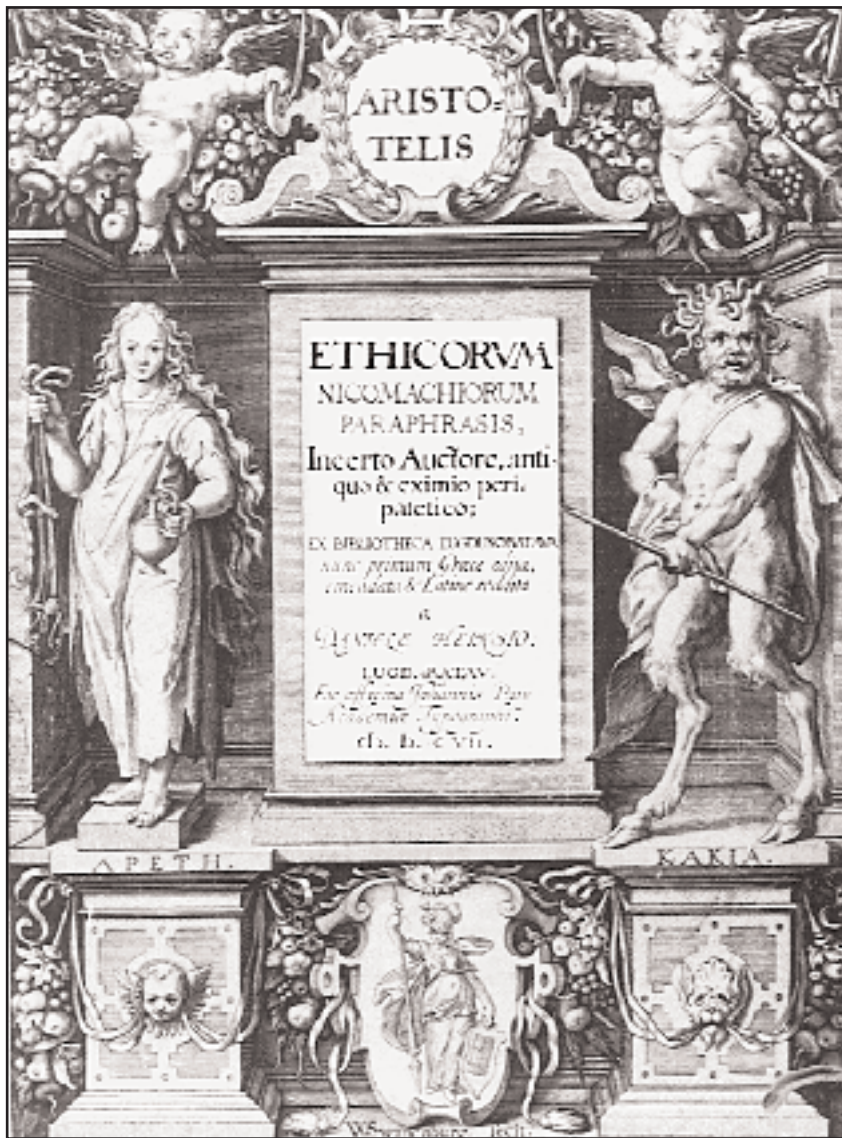
ιερομόναχος Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ από την Κρήτη, ηγούμενος της Μονής και αργότερα μητροπολίτης Λαοδικείας. Στα 1625 ανηγείρε μέσα στο χώρο της μοναστικής κοινότητας ειδικό οικοδόμημα, ξεχωριστό από τη βιβλιοθήκη του Μοναστηριού, προκειμένου να στεγάσει τη συλλογή του που την αποτελούσαν εκδόσεις όχι αποκλειστικά εκκλησιαστικής,

αλλά και κλασικής παιδείας στο πνεύμα του σύγχρονου θρησκευτικού ουμανισμού.

Κατά τις επόμενες δεκαετίες του 17ου αιώνα, οι τύχες των βιβλιοθηκών ακολούθησαν τις ιστορικές τύχες του νησιού. Το ξέσπασμα του βενετοτουρκικού πολέμου στα 1645, η ερήμωση της Πάτμου από τους Βενετούς και η κυριαρχία των Τούρκων

στο Αιγαίο από το 1669 είχαν καταστροφικές συνέπειες στο πατμιακό εμπόριο και τη ναυτιλία, φέρνοντας δυσπραγία στο νησί, από την οποία επηρεάστηκε και η ανανέωση της βιβλιοθήκης του Μοναστηριού.

Η ανάπτυξη της θα έλθει τον επόμενο αιώνα, τον 18ο, από λόγους συνδεδεμένους τόσο με τη νέα οικονομική, πολιτισμική και πνευματική

Αριστοτέλους Ηθικών Νικομαχείων παράφρασις, Λέιντεν 1607, με κτιτορικό σημείωμα του γραμματέα της Κοινότητας Πάτμου Εμμ. Ρωμανίτη και σημείωση αγοράς του σχολάρχη της Πατριάδας Βασιλείου Κουταληνού.

ακμή της Πάτμου τον αιώνα αυτό, όσο και με τη δημιουργία μιας τρίτης βιβλιοθήκης, της βιβλιοθήκης της Πατριάδας σχολής. Ιδρυμένο στα 1713 από τον Πάτμιο ιεροδιάκονο Μακάριο Καλογερά, το εκπαιδευτήριο θα αποκτήσει γρήγορα μεγάλη φήμη και θα αναδειχθεί σε μια από τις σπουδαιότερες πνευματικές εστίες της ανατολικής Μεσογείου. Ο Μακάριος φρόντισε να εφοδιαστεί για το εκπαιδευτικό του έργο με σειρές διδακτικών βιβλίων, ανάμεσα στα οποία πρωτεύουσα θέση κατείχαν σχολιασμένες εκδόσεις των Πατέρων της εκκλησίας και των Ελλήνων και Λατίνων κλασικών. Η συλλογή αυτή, καθώς και εκείνη του διαδόχου του Ιερομόναχου Γεράσιμου του Βυζαντίου, συγκρότησαν μετά το θάνατό τους (1737 και 1740 αντίστοιχα) τον κεντρικό πυρήνα της βιβλιοθήκης της σχολής.

Ατομικές συλλογές

Και ενώ ολοένα πλήθαιναν οι φιλαναγνώστες μοναχοί που διαπνέονταν από ζήλο να διατηρούν στα κελιά τους ατομικές συλλογές βιβλίων, το 1769, εξαιτίας της κακής διαχείρισης των οικονομικών της Πατριάδας και των υποθέσεων της βιβλιοθήκης της, η τελευταία αποφασίστηκε να μεταφερθεί στη Μονή, στη βιβλιοθήκη της οποίας άρχισε από τότε να απομωώνεται. Οι ξένοι επισκέπτες αυτής της περιόδου, όπως ο Γάλλος ελληνιστής Villoison (1785), δεν μιλούσαν μονάχα για τους χειρόγραφους θησαυρούς αλλά και για τις καλές εκ-

δόσεις των κλασικών των ευρωπαϊκών τυπογραφείων που συνάντησαν στα ράφια της βιβλιοθήκης. Τη φροντίδα για τα έντυπα θα προσέξει στις αρχές του 19ου αιώνα, το 1801, και ο Άγγλος κυνηγός χειρογράφων, E.D. Clarke, που θα βρει τρόπο να αποσπάσει από την Πάτμο έναν περίφημο κώδικα με τους διαλόγους του Πλάτωνα. Τον 19ο αιώνα ο διορισμός στη διεύθυνση της Πατριάδας του λόγιου ιεροδιάκονου Παΐσιου Καραπατά θα γίνει αιτία να εκσυγχρονιστεί η βιβλιοθήκη. Βιβλία μαθηματικών, φυσικής, γεωγραφίας, ιστορίας των ελληνικών τυπογραφείων της Ευρώπης, πήραν τη θέση τους δίπλα στις παλαιότερες εκδόσεις, ενώ οι ηπειρώτες μακίηνες αδελφοί Ζωσιμά, γενναίοι κορηγοί της σχολής, την τροφοδοτούσαν με μαζικές αποστολές βιβλίων του Ευγένιου Βούλγαρη, του Νικηφόρου Θεοτόκη, του Αδαμάντιου Κοραή κ.ά. Αργότερα η πλούσια προσωπική συλλογή εντύπων του Καραπατά, μετά τον πρόωρο θάνατό του (1817), θα κατατεθεί και αυτή από τους οικείους του στη βιβλιοθήκη της Μονής.

Αψευδής μάρτυρας των περιεχομένων, της λειτουργίας και των αναγνωστικών προτιμήσεων των μοναστών, των σπουδαστών και δασκάλων της Πατριάδας, αλλά και ορισμένων μελών της πατμιακής κοινωνίας, αποτελεί, στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, το δανειστικό κατάστιχο της βιβλιοθήκης. Εκτός από τα βιβλία θεολογικής οικοδομής και εκπαιδευτικής χρήσης, οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να δανειστούν για

Κλήμεντος Αλεξανδρέως τα ευρισκόμενα, Φλωρεντία 1550, με κτιτορικά σημείωμα του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου και του ιεροδιάκονου Κοσμά.

ευρύτερη μόρφωση και προσωπική εντρυφήση, ακόμη και ξενόγλωσσα βιβλία, κυρίως γαλλικά και ιταλικά, θρησκευτικού, επιστημονικού, φιλοσοφικού, ιστορικού, λογοτεχνικού περιεχομένου. Αλλωστε, την παρουσία του ξενόγλωσσου εντύπου θα την επιβεβαιώσει και η απογραφή της βιβλιοθήκης που έγινε το 1829. Προφανώς, τα έντυπα αυτά προέρχονταν από κληροδοτήσεις ή αφιερώσεις μοναχών που είχαν ταξιδέψει και παραμένει στο εξωτερικό (παραδουνάβιες ηγεμονίες, Ρωσία, Ιταλία, και αλλού), έχοντας αναπτύξει νέες αναγνωστικές περιέργειες. Γι' αυτό δεν κάνουν εντύπωση οι πληροφορίες των περιηγητών στη δεκαετία του 1830 ότι εκτός από θεολογικά έντυπα υπήρχαν στη βιβλιοθήκη της Μονής και ξένα βιβλία και περιοδικά.

Κατάλογος

Όμως κατά τον 19ο αιώνα, είχε συντελεστεί επίσης μια σημαντική αλλαγή στην οργάνωση και το ταξινομητικό σύστημά της: ο χωροταξικός διαχωρισμός κωδικών και εντύπων. Και οι τρεις σωζόμενοι κατάλογοι της βιβλιοθήκης από τον αιώνα αυτό δεν καταλογογράφουν πια ανάμικτα τα χειρόγραφα και τα έντυπα, αλλά σε ξεχωριστές ενότητες απεικονίζοντας έτσι τη βιβλιοθηκονομική τάξη που είχε από τότε επικρατήσει.

Τέλος, να σημειώσουμε ότι από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα, η Μονή ευτύχησε να έχει βιβλιοθηκάριο της ένα σπουδαίο λόγιο ιερομόναχο, τον Ιερόθεο Φλωρίδη. Μαζί με τον

πάτμιο παλαιογράφο και αρχαιοδίφη Ιωάννη Σακκελίωνα, αργότερα εκδότη του καταλόγου των χειρογράφων της, οργάνωσε μεθοδικά τη βιβλιοθήκη και την κατέστησε πραγματικό κέντρο παλαιογραφικών ερευνών. Και των δύο η βιβλιακή περιουσία, αποτελούμενη από αξιόλογες παλαιές και νεώτερες εκδόσεις, πλούτισε μετά το θάνατό τους τη βιβλιοθήκη της Μονής, στην οποία είχαν αφιερώσει ολόκληρη σχεδόν τη ζωή τους.

Επί σειρά ετών το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, οργάνωσε στα πλαίσια ενός σχετικού προγράμματος για τις βιβλιοθήκες, διαδοχικές αποστολές ερευνητών στην Πάτμο με σκοπό την καταγραφή του εντύπου υλικού της βιβλιοθήκης και την έκδοση του καταλόγου των παλαιών βιβλίων της (15ος-16ος αι.). Η καταγραφή περιέλαβε όλα τα στοιχεία της εκδοτικής ταυτότητάς τους και των ιστορικών τους τυχών. Εκτός δηλ. από τα βιβλιογραφικά δεδομένα (συγγραφέας, τίτλος, τοποχρονολογία έκδοσης, σελίδες κ.λπ.), σημειώθηκαν οι ιδιαιτερότητες του κάθε αντιτύπου και οι μαρτυρίες των διαδομένων του από χέρι σε χέρι: κτητορικά σημειώματα, τόποι και τρόποι πρόσκτησης, ενθυμήσεις σύγχρονων γεγονότων, κατάστιχα εμπορικών και άλλων συναλλαγών, σημειώσεις αναγνωστών στο περιεχόμενο των κειμένων κ.ά. Ο πρώτος τόμος του καταλόγου θα κυκλοφορήσει προσεχώς με την επιμέλεια του υπογραφομένου και του βιβλιοθηκάριου της Μονής, διακόνου Χρυσοστόμου Φλωρεντή.

Θρησκευτικά χειρόγραφα

Είναι γραμμένα σε περγαμνή ή σε χαρτί και
χρονολογούνται από τον 6ο ως τον 19ο αιώνα

Του **Αγαμέμνονα Τσελίκα**

*Φιλολόγος - παλαιογράφος, προϊστάμενος του
Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μο-
φωτικού Ιδρυμάτος της Εθνικής Τραπέζης*

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ μαρτυρίες - παραδόσεις για την αντιγραφή χειρογράφων στο νησί της Πάτμου ανάγονται στην εποχή του ίδιου του Ευαγγελιστού Ιωάννου, όταν καθ' υπαγόρευσίν του ο μαθητής του Πρόχορος έγραψε το Ευαγγέλιό του σε κομμάτια παπύρου και κατόπιν το καθαρόγραψε σε φύλλα περγαμνής. Οι αιώνες που πέρασαν από την παρουσία στο νησί του Ευαγγελισμού ως την εγκατάσταση εκεί του οσίου Χριστοδούλου (1088) και την ίδρυση της μοναστικής κοινότητας, χαρακτηρίζονται από το σκοτάδι της ερήμωσης. Ο όσιος Χριστόδουλος, εξέχουσα ασκητική μορφή, έφερε μαζί του από τη μονή του Λάτρους όχι μόνο την πείρα του κοινοβιακού μοναχισμού, αλλά και ένα μεγάλο αριθμό χειρογράφων βιβλίων, ώστε η σημερινή βιβλιοθήκη της μονής να ανáže την ίδρυσή της στον ίδιο τον κτήτορά της. Στα 1903 ο όσιος Χριστόδουλος «ο εν μοναχοίς ευτελής ό του Λάτρους» συντάσσοντας τη συμπληρωματική του διαθήκη (κωδίκελλο) κληροδοτεί στη μονή του τα βιβλία του λέγοντας: **Συν τούτοις πάσι και τα βιβλία μου (καθώς η απογραφή αυτών περιέχει ή και υπεγράφη οικειοχείρως παρ' εμού) πάντα, ίνα εισί εν τη τοιαύτη μονή της Πάτμου.** Ενώ στην «υποτύπωσή» του συνιστά, αν κάποιος από τους μοναχούς έχει ασκηθεί στην καλλιγραφία, ας εργάζεται αντιγράφοντας βιβλία με την άδεια πάντα του καθηγουμένου.

Τα χειρόγραφα

Ετσι λοιπόν στην Πάτμο αρχίζει μια καινούργια εποχή πνευματικής ζωής με επίκεντρο τη μελέτη, τη συλλογή και την αντιγραφή βιβλίων με κείμενα και της χριστιανικής, αλλά και της θύραθεν γραμματείας. Η βιβλιοθήκη και ο πνευματικός θησαυρός, που εκεί αποταμιεύεται, προκαλεί πάντα το ενδιαφέρον και των ίδιων των ηγουμένων, αλλά και όσων κατά καιρούς στα μεταγενέστερα χρόνια επισκέπτονταν τη μονή. Από την εποχή της γραφής του κωδικέλλου του οσίου Χριστοδούλου ως το 1829 έχουν συνταχθεί οκτώ χειρόγραφα κατάλογοι, ενώ μόλις στα 1890 δημοσιεύεται πλήρης κατάλογος από τον Ιω. Σακκελίωνα. Κατόπιν, στα 1912-1918,

ο Δ. Καλλίμαχος εκδίδει ένα Συμπλήρωμα και τέλος το 1988 εμφανίζεται ο πρώτος τόμος του νέου και επιστημονικά άρτιου καταλόγου του Αθ. Κομίνη. Ένα απλό ξεφύλλισμα του καταλόγου του Ιω. Σακκελίωνα, παρόλες τις ελλείψεις του, ή ακόμη και του λεπτομερέστερου του Αθ. Κομίνη, έστω και αν αυτός περιλαμβάνει μόνον 101 χειρόγραφα, δείχνει τον πλούτο και την ποικιλία των θεμάτων και από την πλευρά των κειμένων και από την πλευρά της κατασκευής τους και της ιστορίας τους. Σύμφωνα με τους παραπάνω καταλόγους η βιβλιοθήκη πρέπει να έχει σήμερα 990 χειρόγραφα γραμμένα σε περγαμνή ή σε χαρτί και χρονολογούμενα από τον 6ο ως τον 19ο αιώνα.

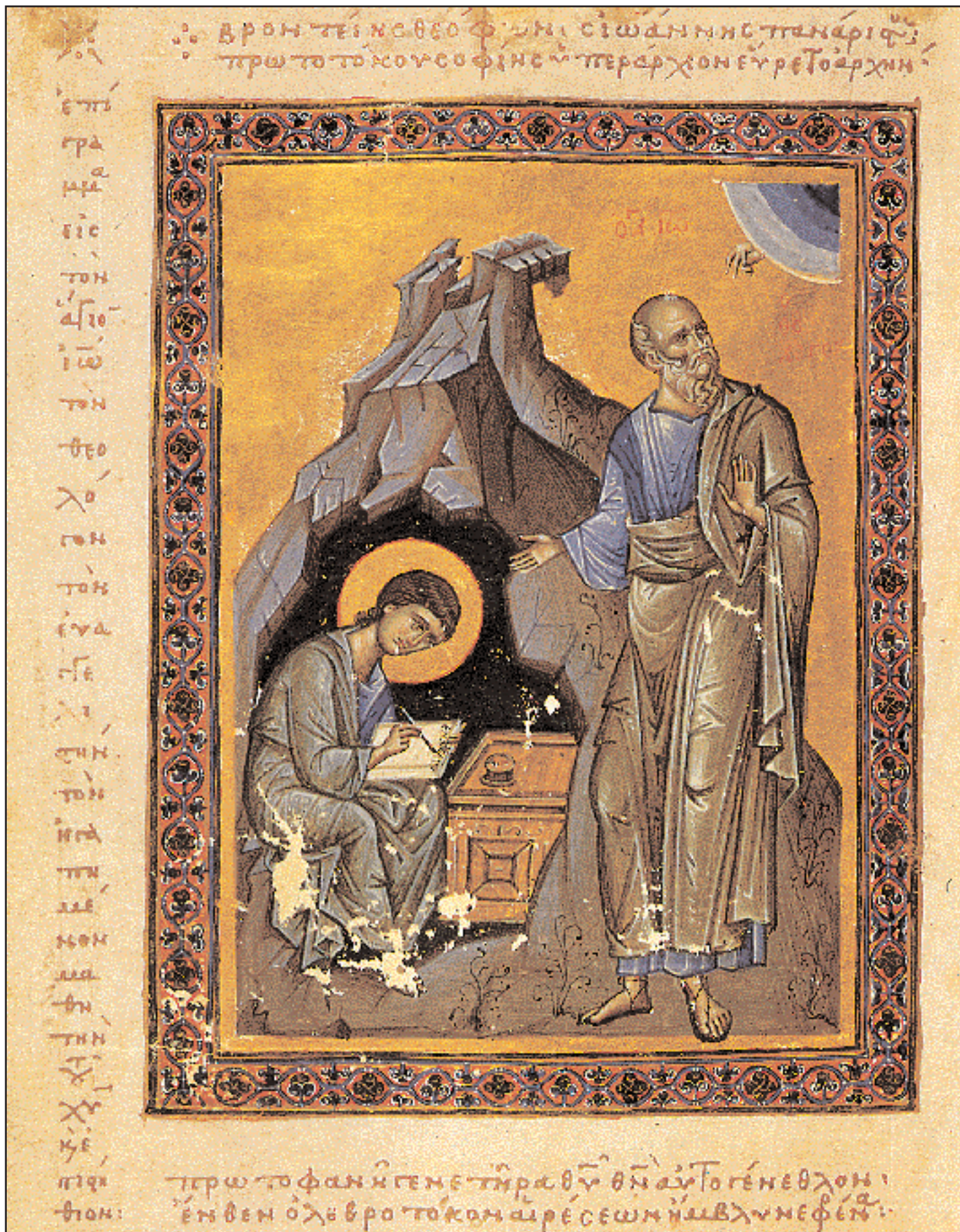
Αυτονόητο είναι ότι μια μοναστηριακή βιβλιοθήκη επικεντρώνει τα ενδιαφέροντά της στη συλλογή θρησκευτικών κειμένων, όπως ευαγγέλια, λειτουργίες, εκκλησιαστικές ακολουθίες, πατερικοί λόγοι, ασκητικές διηγήσεις, βίοι αγίων, νομοκάνονες και εκκλησιαστικά τυπικά ή μουσικά κείμενα. Παρόλα αυτά όλο και κάποιο χειρόγραφο ξεφεύγει από τον γενικό κανόνα με μη θρησκευτικό κείμενο, ιδιαίτερα στα μεταγενέστερα χρόνια, από τον 18ο αιώνα και μετά, όταν η Πατμιάδα Σχολή εντάσσει στο εκπαιδευτικό της πρόγραμμα, όπως ήταν άλλωστε φυσικό, τη σπουδή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και ιδιαίτερα της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Ένα χειρόγραφο με έξι βιβλία της ιστορίας του Διοδώρου του Σικελιώτου γραμμένο προς το τέλος του 10ου αιώνα, επισύρει δίκαια την προσοχή του Σακκελίωνα, ώστε να το μελετήσει λεπτομερέστερα και να επισημάνει και τα ελαττώματα αλλά και τα προτερήματά τους έναντι των εντύπων εκδόσεων. Και πέρα από τα γνωστά μαθηματάρια με τα ερμηνευτικά σχόλια που χρησιμοποιούνταν στις σχολές της τουρκοκρατίας με κείμενα του Ομήρου, του Πινδάρου, του Ησιόδου, του Φωκυλίδου, του Γρηγορίου Νύσσης και των βυζαντινών υμνογράφων, ας προσθέσουμε και ένα χάρτινο χειρόγραφο με δύο τραγωδίες του Ευρυπίδη (Εκάβη και Ορέστης) γραμμένο το 1422 και ακόμη ένα άλλο του 14ου αιώνα με τους λόγους του σοφιστού Λιβανίου.

Στα θρησκευτικού περιεχομένου χειρόγραφα, που όπως αναφέραμε είναι και τα περισσότερα, συναντούμε μια μεγάλη σειρά Ευαγγελίων,

διακοσμημένων και μη, σε μικρογράμματη και μεγαλογράμματη γραφή, που χρονολογούνται από τον 6ο αιώνα και εξής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει τόσο για την αρχαιότητά του, όσο και για το επίσημο ύφος της γραφής του το υπ' αρ. 67 που χρονολογείται τον 6ο αιώνα. Το κείμενο είναι γραμμένο σε λεπτότατη περγαμνή, που έχει βαφτεί με πορφυρό χρώμα. Τα γράμματα είναι κεφαλαία στρογγυλά και έχουν γραφτεί με ασημόχρωμο μελάνι μ' εξαίρεση τις λέξεις των θείων ονομάτων (Θεός, Πατήρ, Υιός, Χριστός, Κύριος), που είναι γραμμένες με χρυσάφι. Πρόκειται για ένα από τα καταπληκτικότερα

δείγματα εξέχουσας κωδικογραφικής τέχνης, όπου η καλλιγραφία με τις αρμονικές αναλογίες των σχημάτων των γραμμάτων συμβαδίζει με την ιερότητα του περιεχομένου. Από τον αρχικό κώδικα τα φύλλα που σώζονται σήμερα στη βιβλιοθήκη είναι μόνο 33, ενώ μερικά άλλα φυγαδεύτηκαν σε παλαιούς καιρούς και με άνομα μέσα και βρίσκονται σήμερα στη Βιέννη, το βρετανικό Μουσείο και στο Βατικανό, μαρτυρίες και αυτά της αρπακτικής μανίας των ευρωπαίων περιηγητών.

Η βιβλιοθήκη της μονής φυσικά δεν υστερεί διόλου σε χειρόγραφα με κείμενα των πατέρων της Εκκλη-

Ο ευαγγελιστής Ιωάννης και ο Πρόχορος σε μικρογραφία από χειρόγραφο ευαγγέλιο (αρ. 81) του έτους 1334.

σίας, Συναξάρια και ασκητικές διηγήσεις. Τόμοι ογκώδεις σε περγαμνή, που χρονολογούνται από τον 9ο αιώνα περιέχουν κείμενα του Ιωάννου Χρυσοστόμου, του Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου του Θεολόγου και του Νύσσης, του Διονυσίου του Αρεοπαγίτου και του Μαξίμου του Ομολογητού. Και ακόμη του Εφραίμ του Σύρου, του Ιωάννου της Κλίμακος, του Θεοδώρου Στουδίτου και του Ιωάννου Δαμασκηνού.

Όλα γραμμένα με περισσή φροντίδα και ταπεινωσύνη, όπως άλλωστε αρμόζει σ' έναν ταπεινό κωδικογράφο που η ανθρώπινη αδυναμία του γίνεται το μέσο της διάδοσης της θε-

ϊκής σοφίας. Και είναι χειρόγραφα πολλά από τα οποία πρέπει να είχε ξεφυλλίσει και ο ίδιος ο όσιος Χριστόδουλος, όπως αυτό με τους λόγους του Γρηγορίου του Θεολόγου, που γράφτηκε στο ελληνόφωνο Ρήγιο της Καλαβρίας το 941 από τον μοναχό Νικόλαο και το γιό του Δανιήλ. Ασφαλώς οι περιπέτειες του νησιού δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη ζωή στο μοναστήρι. Αλλά η βιβλιοθήκη είχε επιπλέον και τις δικές της.

Ο πλούτος της από τη μια μεριά δελέαζε πάντα τη βουλιμία των ευρωπαίων βιβλιοκνηγών, με αποτέλεσμα τη βίαιη απόσπαση πολύτιμων χειρογράφων, και από την άλλη η α-

μάθεια και η αβελτηρία των ίδιων των μοναχών σε καιρούς δισεκτους, έγιναν αιτία ανεπανόρθωτων φθορών και καταστροφών.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγγλου Εδουάρδου Κλαρκ, γνωστού για τις αρχαιοκαπηλικές του δραστηριότητες στην Ελλάδα, που το 1801 με την επικουρία και Τούρκων στρατιωτών απέσπασε από τη Μονή και μετέφερε στην Βοδλειανή Βιβλιοθήκη της Οξφόρδης τον περίφημο κώδικα των Διαλόγων του Πλάτωνα, που γράφτηκε με πρωτοβουλία του Πατρινού λογιού Αρέθα το 895. Σήμερα βέβαια, τα πράγματα έχουν αλλάξει.

Η βιβλιοθήκη στεγάζεται σε έναν από τους ασφαλέστερους χώρους της μονής και έχει εξοπλισθεί με όλα τα μέσα συντήρησης και διατήρησης του βιβλιακού της πλούτου, που δεν περιορίζεται βέβαια μόνο στα χειρόγραφα, αλλά και στα πάμπολλα έντυπα και το πολυτιμότεο αρχείο της, ώστε να αποτελεί κόσμημα και καύχημα της μονής, πραγματικό «Ψυχής Ιατρείον», όπως αναφέρει η μαρμαρίνη εξωτερική της επιγραφή. Ειδικό επιστήμονες απ' όλον τον κόσμο προστρέχουν στα φώτα της πλουτίζοντας ολόένα τις γνώσεις μας για τον ελληνικό και το χριστιανικό πολιτισμό.

Οι ομιλίες Γρηγορίου Ναζιανζηνού. Χειρόγραφο (αρ. 33) του έτους 941, γραμμένο στο Ρήγιο της Καλαβρίας.

Τα Βυζαντινά έγγραφα

Δια φωτίζουν πολλές άγνωστες πτυχές, όχι μόνο του μοναστικού βίου, αλλά και της πολυδαίδαλης διοικητικής μηχανής του Βυζαντινού κράτους

Της **Ερας Λ. Βρανούση**

Καθηγήτριας Βυζαντινής Ιστορίας στο Α.Π.Θ.

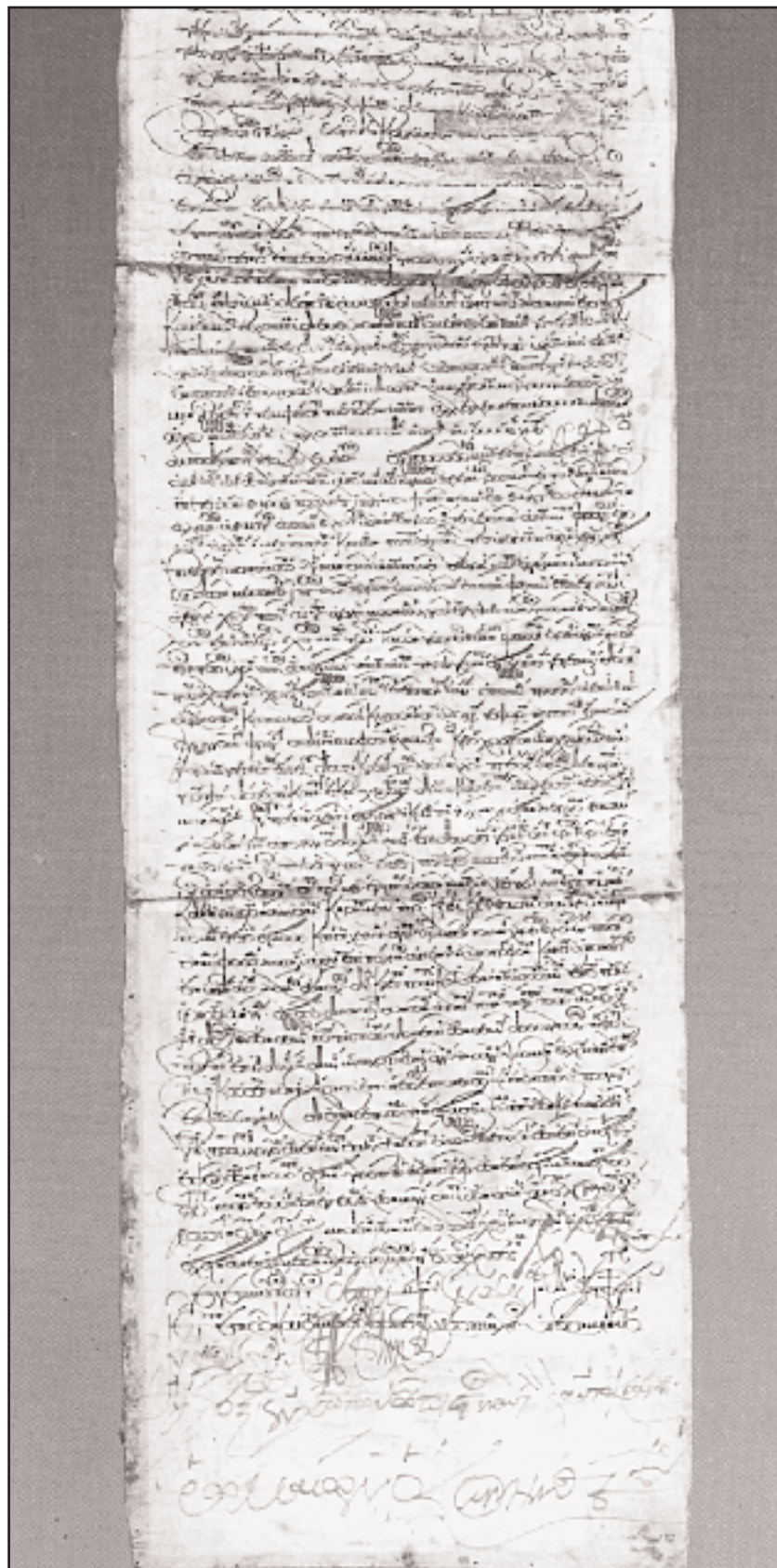
ΑΠΟ ΟΛΕΣ τις ιστορικές πηγές που έχουν στη διάθεσή τους οι βυζαντινολόγοι, οι πιο σπάνιες, αλλά και πολύτιμες, είναι οι αρχειακές. Πέρα από τη φυσική φθορά στην οποία υπόκειται το αρχειακό υλικό με το πέρασμα του χρόνου, η λαίλαπα των καταστροφών που σάρωσε τα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας πριν και μετά την άλωση, είχε ως αποτέλεσμα τη σχεδόν μαζική εξαφάνιση των κρατικών και εκκλησιαστικών αρχείων της αυτοκρατορίας. Μόνο σε κάποια απόμακρα ιερά καθιδρύματα διαφυλάχθηκαν χειρόγραφα και έγγραφα βυζαντινών αιώνων, όπως στο Άγιον Όρος, στη μονή του Σινά, στα Μετέωρα και στην Πάτμο.

Το αρχείο

Το αρχείο των βυζαντινών εγγράφων της μονής Πάτμου άρχισε να συγκροτείται αμέσως μετά την ίδρυση της μονής στα 1088. Τον πρώτο πυρήνα του αποτέλεσαν τα ιδρυτικά χρυσόβουλλα και τα συνοδευτικά τους έγγραφα, όπως κυρίως τα πρακτικά παραδόσεως. Ωστόσο, στην Πάτμο περιήλθαν και έγγραφα προγενέστερα, που είχε φέρει μαζί του ο ιδρυτής της μονής Χριστόδουλος. Πριν καταλήξει στην Πάτμο, ο Χριστόδουλος είχε παραμείνει σε μοναστικά κέντρα της Μικράς Ασίας και γειτονικών νησιών. Από κει υποχρεώθηκε να φύγει μαζί με άλλους μοναχούς και κατοίκους της περιοχής εξ αιτίας της ραγδαίας προέλασης των Σελτζούκων λίγο μετά τη μάχη του Μαντζικέρτ (1071). Με την ανάπτυξη της μονής αυξανόταν ολοένα και το περιεχόμενο του αρχείου της. Από καιρό σε καιρό περιέρχονταν σ' αυτό και έγγραφα από άλλες συλλογές, από διάφορες κτήσεις και μετόχια που αποκτούσε η μονή μετά τον 11ο αιώνα στα μικρασιατικά παράλια και σε πολλά νησιά του Αιγαίου.

Εγγραφα

Το αρχείο διασώζει σήμερα περί τα 150 βυζαντινά έγγραφα, που συγκροτούν μια από τις αξιολογότερες σωζόμενες συλλογές βυζαντινών εγγράφων. Χρονολογικά ανήκουν στην περίοδο από το τελευταίο τέταρτο του 11ου αιώνα ως τον 15ο αι. Πολύ περισσότερα είναι τα έγγραφα του αρχείου που δεν διασώθηκαν, αλλά για τα οποία υπάρχουν μαρτυρίες. Λ.χ. από έναν κατάλογο εγγράφων των αρχών του 13ου αιώνα, μα-

Το ιδρυτικό χρυσόβουλλο της Μονής Πάτμου με την ιδιόχειρη υπογραφή του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού (1088).

θαίνουμε ότι, σε κάποια ταξινόμηση του αρχείου που έγινε τότε, διακόσια περίπου έγγραφα διαχωρίστηκαν από το εν χρήσει αρχείο ως «α-

χρηστα».

Χάθηκαν έκτοτε, σχεδόν στο σύνολό τους. Με έναν πρόχειρο υπολογισμό, τα βυζαντινά έγγραφα που

είχαν απολυθεί για τη μονή Πάτμου θα ξεπερνούσαν τα πεντακόσια.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μοναχοί, με βάση τους εσωτερικούς κανονισμούς των μονών τους (τα «Τυπικά») λάβαιναν ιδιαίτερη μέριμνα για τη διαφύλαξη του αρχείου, των χειρογράφων, εικόνων, πολύτιμων ιερών σκευών κ.λπ. της μονής τους, όπως μαρτυρούν σχετικοί κατάλογοι της εποχής εκείνης.

Συλλογή

Τα αυτοκρατορικά έγγραφα της Πάτμου συγκροτούν μια πλούσια και ενδιαφέρουσα συλλογή. Πολλά από αυτά είναι χρυσόβουλλα. Εγγραφα εντυπωσιακά, σε περγαμηνή ή σε χαρτί. Έχουν φροντισμένη γραφή και γλώσσα, και, στο τέλος, την ιδιόχειρη υπογραφή του αυτοκράτορα με κιννάβαρι. Αποτελούν κυλίνδρους (ειλητάρια) μήκους δύο ή τριών μέτρων. Είχαν κάτω κρεμασμένη τη χρυσή βούλλα του αυτοκράτορα. Με τα έγγραφα αυτά ο εκάστοτε αυτοκράτωρ εκχωρούσε ή ανανέωνε φορολογικές απαλλαγές ή κτήσεις.

Το ιδρυτικό χρυσόβουλλο με το οποίο ο Αλέξιος Α' Κομνηνός παραχωρούσε στα 1088 στον Χριστόδουλο το ιερό νησί της Αποκαλύψεως, παραδίδει τον εκτενέστερο σωζόμενο κατάλογο φορολογικών απαλλαγών - δείγμα ταυτόχρονα της εκτίμησης του αυτοκράτορα προς τον Χριστόδουλο και της σημασίας που απέδιδε στην ίδρυση αυτού του μοναστικού κέντρου στην περιοχή. Εξάλλου, η «μεταρρύθμιση» που εφάρμοσε ο Χριστόδουλος στη μονή Πάτμου, δηλαδή το κοινοβιακό σύστημα διαβίωσης των μοναχών, θυμίζει την μεταβολή που είχε εισαγάγει πριν από εκατόν είκοσι περίπου χρόνια στο Άγιον Όρος ο όσιος Αθανάσιος, με την ίδρυση της Μεγάλης Λαύρας. Η ενέργεια αυτή του Αθανασίου, που πραγματοποιήθηκε με προτροπή των αυτοκρατόρων και πλούσιες εκ μέρους τους παροχές, πυροδότησε τη ραγδαία ανάπτυξη του Αγίου Ορους ως πολυεθνικού κέντρου της Ορθοδοξίας στην καρδιά της Μακεδονίας και της Βαλκανικής Χερσονήσου.

Το αρχείο της Πάτμου περιλαμβάνει επίσης 27 έγγραφα δημοσίων λειτουργιών του Βυζαντίου, εκπροσώπων δηλαδή κρατικών υπηρεσιών, που αναλαμβάνουν την εφαρμογή των εκάστοτε αυτοκρατορικών αποφάσεων. Φοροτεχνικοί υπάλληλοι καταμετρούσαν την έκταση των εκχωρουμένων κτήσεων,

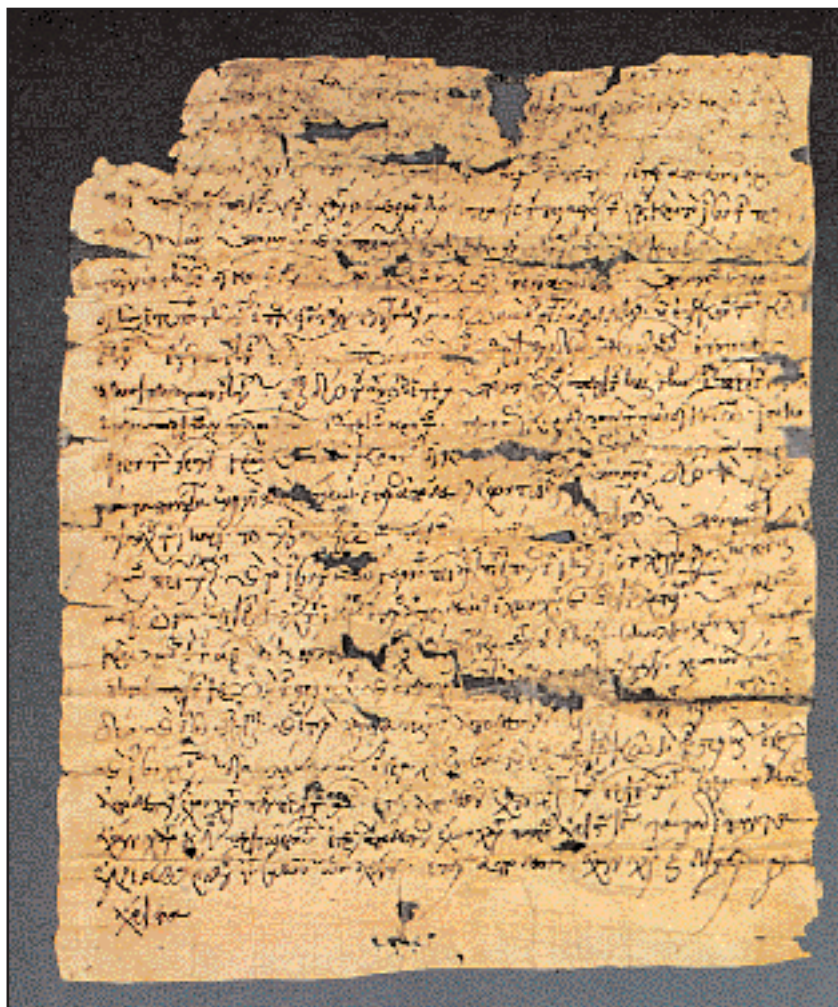
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

τους παροίκους, τα οικήματα, τους μύλους, τα ζώα, τα δέντρα κ.ά. Άλλοι υπάλληλοι καταμετρούσαν τα πλοία που παραδίδονταν με φορολογικές απαλλαγές στη μονή Πάτμου. Ήδη από την εποχή του Χριστοδούλου, η μονή Πάτμου κατείχε τέσσερα εμπορικά πλοία, από τα οποία μόνο το ένα ήταν απαλλαγμένο από φόρους. Επειδή τα έγγραφα αυτά συντάσσονταν από υπαλλήλους μετρίου μορφωτικού επιπέδου, αποτελούν τεκμήριο της ζωντανής γλώσσας της εποχής και του τόπου όπου γράφτηκαν.

Χρονολογικά τα σωζόμενα έγγραφα της κατηγορίας αυτής εκτείνονται από το τελευταίο τέταρτο του 11ου αιώνα ως τα τέλη του 13ου αι. δηλαδή σε περιόδους δύσκολες για το Βυζάντιο και τους κατοίκους του. Παρ' όλα αυτά, σημασία έχει ότι οι κρατικές υπηρεσίες, λειτουργούσαν πάντα κανονικά, ως τις παραμονές του 1204. Από κει και πέρα στην αυτοκρατορία της Νικαίας και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη, μετά την ανακατάληψή της, παρατηρείται μια απλούστευση των ως τότε πολύπλοκων κρατικών υπηρεσιών και αντίστοιχη απλοποίηση στη διατύπωση και μορφή των επισήμων εγγράφων.

Τα πατριαρχικά

Άλλη κατηγορία εγγράφων που περιλαμβάνει το αρχείο της Πάτμου είναι τα πατριαρχικά. Τα έγγραφα αυτά αναφέρονται είτε σε προβλήματα που αντιμετώπιζε ο Χριστόδουλος, είτε, κυρίως, στην κατοχύρωση της ανεξαρτησίας της μονής έναντι αξιώσεων επισκόπων της πε-

Κατάλογος 200 εγγράφων της Μονής, που χάθηκαν, επειδή στα τέλη του 12ου αιώνα θεωρήθηκαν άχρηστα.

ριοχής. Η μονή Πάτμου, αυτοδέσποτος και αυτεξούσιος χάρη στο ιδρυτικό της χρυσόβουλλο, είχε γίνει και σταυροπηγιακή πριν από το 1132. Πολλά σιγίλλια των βυζαντινών και

μεταβυζαντινών αιώνων επικυρώνουν αυτή την ανεξαρτησία.

Άλλη κατηγορία εγγράφων είναι τα μοναστηριακά και ιδιωτικά. Συνεξετάζονται, γιατί ως ένα σημείο δεν

είναι σαφής η διάκρισή τους. Και τούτο επειδή, την εποχή εκείνη, οι ηγούμενοι θεωρούσαν τη μονή και τα υπάρχοντά της σχεδόν ως προσωπική τους περιουσία, την οποία διαχειρίζονταν κατά βούληση και κληροδοτούσαν με διαθήκη σ' εκείνον που όριζαν διαδοχό τους.

Αυτές οι διαθήκες αποτελούν πολύτιμες πηγές πληροφοριών για γεγονότα της εποχής, επειδή συνήθως έχουν και βιογραφικό χαρακτήρα.

Μέσα από τα έγγραφα αυτά διαφαίνεται η αγωνία των μοναχών για να περισώσουν ό,τι μπορούν, στις δύσκολες συνθήκες των καιρών. Συχνά αναφέρονται επιδρομές, στις δύσκολες συνθήκες των καιρών. Συχνά αναφέρονται επιδρομές αλλοφύλων (Σελτζούκων, Βενετών, Γενουατών, Οθωμανών, κ.λπ.). Οι επιδρομές αυτές συνήθως σκοπό είχαν την διαρπαγή αγαθών και θησαυρών από τη μονή, τον εξανδραποδισμό των κατοίκων του νησιού ή την απαγωγή τους για καταβολή λύτρων.

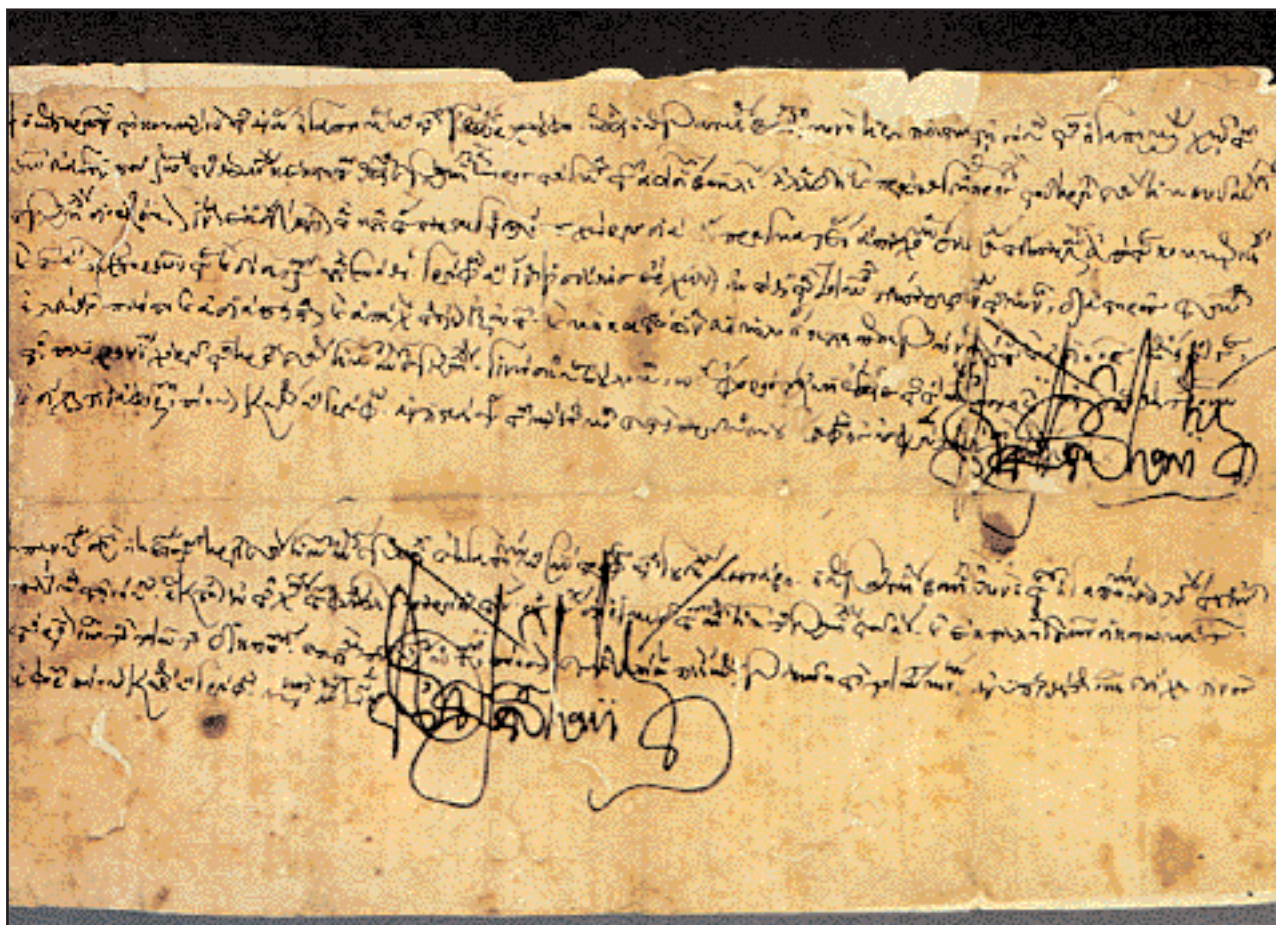
Άλλα ιδιωτικά έγγραφα αναφέρονται σε αφιερώσεις κτημάτων, αγοραπωλησίες, ανταλλαγές, συμφωνίες, που πραγματοποιούνταν σε πολλές επαρχίες του Βυζαντίου, όπου η μονή Πάτμου είχε κτήσεις ή μετόχια (στην Κρήτη, τη Μικρά Ασία ή σε νησιά του Αιγαίου).

Τουρκικά

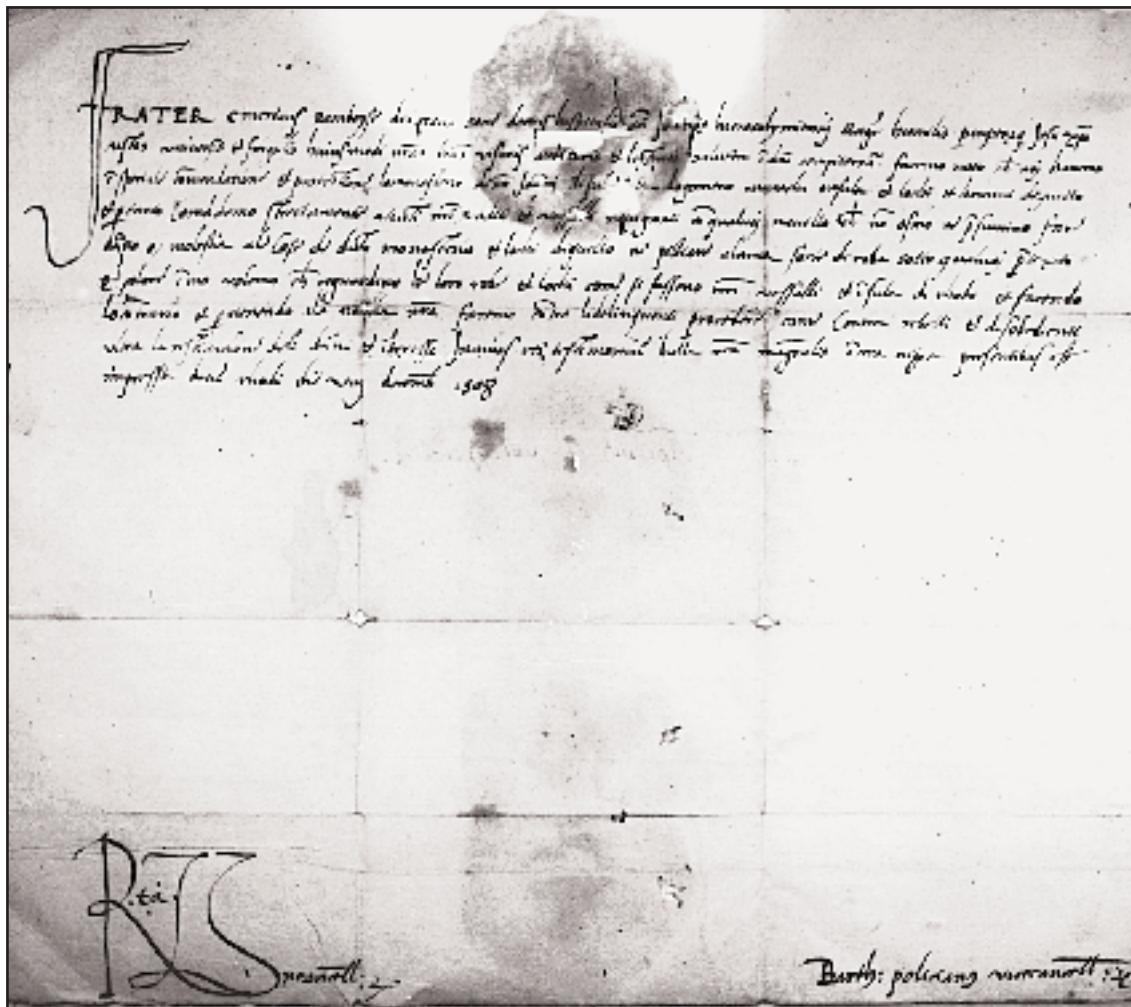
Τα παλαιότερα τουρκικά έγγραφα (από διακόσια περίπου) είναι ορισμοί των σουλτάνων Μωάμεθ του Πορθητή (του 1454, 1465), του Βογιαζήτ Β' (1496, 1503, 1507), των γιων του, Αλεμσάχ (1497, 1499) και Κορκούτ (1511), καθώς και του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1521/2). Τα φερμάνια αυτά απεικονίζουν την ευνοϊκή πολιτική των Οθωμανών απέναντι στην Πάτμο: επιεικής φορολογία, προστασία από βιαιοπραγίες, διευκόλυνση στην αγορά προϊόντων στο Αιγαίο, κ.λπ.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι τα παλαιά έγγραφα του αρχείου της Πάτμου, με την ποικιλία του περιεχομένου τους, δια φωτίζουν πολλές άγνωστες πτυχές, όχι μόνο του μοναστικού βίου, αλλά και της πολυδαίδαλης διοικητικής μηχανής του βυζαντινού κράτους (της οικονομικής ιστορίας, της φορολογίας, κ.λπ.). Αξίζει να σημειωθεί ότι το αρχείο Πάτμου διασώζει έγγραφα από έναν ευρύ γεωγραφικό χώρο, που εκτείνεται από τη Μικρά Ασία (τα μόνα σχεδόν έγγραφα που διασώθηκαν από την περιοχή αυτή) ως την Εύβοια, και από την Κρήτη ως τη Λήμνο και τη Χίο.

Τέλος παραδίδει σπάνια είδη Βυζαντινής Διπλωματικής, όπως ένα ειλητάριο, σημερινού μήκους 8,5 μέτρων το μακρύτερο σωζόμενο βυζαντινό έγγραφο. Για τους λόγους αυτούς το αρχείο της μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου, ως προς τη σημασία και την αξία του, μπορεί να παραβληθεί μόνο με το αρχείο της μονής Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Ορους.

Δύο έγγραφα του ανωτάτου υπαλλήλου του λεγομένου επί του κανικλείου (1273) μοναδικά στο είδος τους, από το αρχείο Πάτμου.

Αριστερά:
Εγγραφο του
Μεγάλου
Μαϊστορος
Emericus d'
Amboise
(1508).

Δεξιά:
Εγγραφο
στο οποίο
ορίζονται τα
σύνορα του
μετοχίου
του Στύλου.

Τα λατινικά έγγραφα

Διακρίνονται σε έγγραφα Δυτικών ηγεμόνων, εκκλησιαστικών και κοσμικών, και σε έγγραφα που αφορούν το μετόχι της Μονής στον Στύλο της Κρήτης

Της **Χρύσας Α. Μαλτέζου**

Καθηγήτριας Πανεπιστημίου Κορήτης Δευθύντριας Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ από πλευράς όγκου και περιεχομένου αρχειακή μονάδα, τα λατινικά έγγραφα του αρχείου της Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου διακρίνονται σε έγγραφα δυτικών ηγεμόνων, εκκλησιαστικών και κοσμικών, με τα οποία χορηγούνται προνόμια στη Μονή και σε έγγραφα που αφορούν το μετόχι της Μονής στον Στύλο της Κρήτης. Το αρχειακό αυτό υλικό εκφράζει τη δραστηριότητα που είχε αναπτύξει το μοναστήρι με σκοπό από τη μια μεριά να εξασφαλίσει από τις δυτικές δυνάμεις προστασία και οικονομική ενίσχυση και από την άλλη να κατοχυρώσει τα δικαιώματά του στο κρητικό μετόχι μετά την εγκατάσταση των Βενετών στη Μεγαλόνησο.

Πρώτη ενότητα

Στην πρώτη αρχειακή ενότητα ανήκουν 70 περίπου έγγραφα που χρονολογούνται από τον 15ο ως τον 18ο αιώνα. Για να αντιμετωπίσουν την ολοένα αυξανόμενη τουρκική απειλή, αλλά και τις συχνές πειρατικές επιδρομές που έπλητταν το νησί του Θεολόγου, οι μοναχοί στράφηκαν προς τους Λατίνους ηγεμόνες (βασιλείς, πάπες, δούκες, Μεγάλους Μαϊστορες), ζητώντας τη συμπαρα-

σταση τους. Η ευνοϊκή υπέρ της Μονής πολιτική των Δυτικών εκδηλώθηκε κυρίως με τη χορήγηση φορολογικών απαλλαγών, καθώς και άδειας εισόδου στις χώρες της Δύσης για διενέργεια εράνου.

Από τα έγγραφα αυτά μνημονεύονται ενδεικτικά ή απανταχούσα του πατριάρχη της Βενετίας, Lodovico Scarampa, του 1457, με την οποία απειλούσε με αφορισμό όσους θα έβλαπταν την Πάτμο, η βούλα του Πάπα Πίου του Β', του 1461, με την οποία έθετε τη Μονή κάτω από την προστασία του, τα κηρόβουλα των Μεγάλων Μαϊστών, των ετών 1508 και 1613, με τα οποία οι υπήκοοί τους όφειλαν να θεωρούν τους Πατμίους ως υποτελείς της Ρόδου, το έγγραφο του δόγη Pasqual Cicogna, του 1590, με το οποίο παραχωρούσε στα πλοία του μοναστηριού που πήγαιναν τη Βενετία φορολογική ατέλεια, καθώς και το έγγραφο του βασιλιά της Ισπανίας Φιλίππου του Γ', του 1609, με το οποίο χορηγούσε στους μοναχούς άδεια να διενεργήσουν έρανο στην επικράτειά του.

Η εύνοια που επέδειξαν οι Λατίνοι προς τη Μονή δεν οφειλόταν, ωστόσο, μόνο στη μακράιωνη παράδοση και ακτινοβολία του μοναστηριού ή μόνο στη θρησκευτική τους ευλάβεια· πολλά προνόμια είχαν παραχωρηθεί στους μοναχούς σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών που είχαν προ-

σφέρει στις χριστιανικές δυνάμεις κατά την περίοδο των βενετοτουρκικών συγκρούσεων. Σύμφωνα λ.χ. με έγγραφο της βενετικής καγκελαρίας του Χάνδακα, του 1572, στη διάρκεια του τέταρτου βενετοτουρκικού πολέμου «οι πολλά ευλαβέστατοι πατέρες και κληρικοί των κρητικών μοναστηριών του Αγίου Ιωάννου της Πάτμου» κατασκόπευαν με τα πλοία τους τις κινήσεις της τουρκικής αρμάδας στο Αιγαίο, διαβιβάζοντας στους Βενετούς κάθε σχετική πληροφορία. Ο ίδιος, μάλιστα, ο Τούρκος ναύαρχος είχε τότε απειλήσει να κάψει το μοναστήρι, μετά την αποκάλυψη ότι ο ηγούμενος ήταν αναμειγμένος στο κατασκοπευτικό δίκτυο των χριστιανών.

Δεύτερη ενότητα

Τα έγγραφα της δεύτερης αρχειακής ενότητας, τα οποία αναφέρονται στο μετόχι που κατείχε από τη βυζαντινή ήδη περίοδο η Μονή στη σημερινή επαρχία Αποκορώνου Χανίων, είναι ιταλικά και ελληνικά, υπερβαίνουν αριθμητικά τα 700 και χρονολογούνται από τον 13ο ως τον 19ο αιώνα. Στην πλούσια αρχειακή αυτή ενότητα περιλαμβάνονται επίσης 54 κατάστιχα, ορισμένα από τα οποία είναι λογαριασμοί εσόδων και εξόδων του μετοχίου.

Το σπουδαιότερο προνόμιο που είχαν επιτύχει από τις βενετικές αρχές

οι μοναχοί του Στύλου ήταν το δικαίωμα ετήσιας εξαγωγής χιλίων μουζουριών σιταριού από την Κρήτη στην Πάτμο. Η ποσότητα του σιταριού που έφτανε κάθε χρόνο από τον Στύλο στο άγονο νησί του Θεολόγου εξυπηρετούσε άμεσα τις ανάγκες όχι μόνο των μοναχών, αλλά και των κατοίκων ολόκληρης της νησιωτικής κοινότητας. Το δικαίωμα αυτό ανανεώθηκε πολλές φορές και μαρτυρεί την καλή ποιότητα της γης που ανήκε στο κρητικό μετόχι. Πράγματι από τη λεπτομερή περιγραφή των συνόρων του μετοχίου, γνωστή από έγγραφο του 16ου αιώνα, βεβαιώνεται ότι η κτηματική περιουσία εντοπιζόταν στην εύφορη κοιλάδα του ποταμού Κοιλιάρη. Τα πολυάριθμα έγγραφα των πακτώσεων των χωραφιών του μετοχίου στους χωρικούς, τα οποία σώζονται στο μοναστηριακό αρχείο, προσφέρουν άφθονο υλικό για τη μελέτη της αγροτικής οικονομίας, των οικονομικών μηχανισμών και του κόσμου γενικότερα της κρητικής υπαίθρου στη διάρκεια της βενετοκρατίας.

Τέλος, αξ σημειωθεί ότι στις αρχές του 14ου αιώνα οι μοναχοί είχαν αποσπάσει από τον δόγη της Βενετίας την άδεια να μεταφέρουν από την Πάτμο και να εγκαταστήσουν στο μετόχι τους παρόικους, πολλούς από τους οποίους είχαν εξαγοράσει από κουρσάρους που δρούσαν στη νοτιοανατολική περιοχή του Αιγαίου.

Το νεοελληνικό αρχείο

Αποτελεί σημαντικότερη πηγή για τη μελέτη της μοναστικής κοινότητας και της κοινωνίας που την περιέβαλε

Της **Ευδοκίας Ολυμπίου**

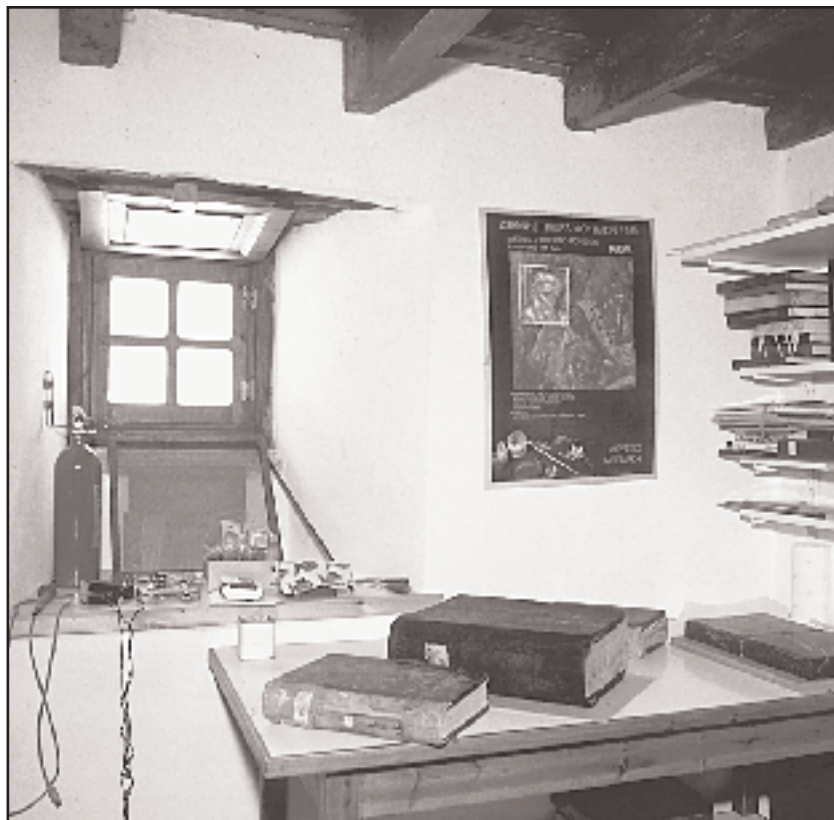
ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ αρχείο της Μονής του Ιωάννου Θεολόγου συγκροτήθηκε από 14.500 περίπου ελληνικά και ξενόγλωσσα έγγραφα, που αφορούν κυρίως τη Μονή και την Κοινότητα του νησιού, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα αρχειακά σύνολα του ελληνικού χώρου, όχι μόνο για τον όγκο του αλλά και για τη χρονική διάρκεια (αρχές 16ου αι. - 1900), τη γεωγραφική έκταση που καλύπτει, τη θεματολογική του ευρύτητα και το πλήθος των πληροφοριών που παρέχει. Είναι ίσως το μοναδικό αρχείο που παρουσιάζει συνοχή και χρονική συνέχεια χωρίς σημαντικά κενά, και μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια πλήρη εικόνα για τη ζωή μιας από τις σημαντικότερες μοναστικές κοινότητες του Αιγαίου αλλά και της κοινωνίας που την περιέβαλε. Αποτελεί σημαντικότερη πηγή για τη μελέτη του τρόπου διοίκησης, της οικονομίας, της ναυτιλίας, του εμπορίου, της κοινωνικής οργάνωσης, του δικαίου, της παιδείας, της τέχνης, των ηθών και των εθίμων, των νοοτροπιών. Διαφωτίζει πτυχές της ιστορίας του Αιγαίου και της Μεσογείου γενικότερα, όπου απλώνονταν οι επικοινωνίες και η εμπορική δραστηριότητα των Πατμίων.

Το πλούσιο αυτό αρχειακό υλικό έχει συγκεντρωθεί και φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη της Μονής του Ιωάννου Θεολόγου, ενώ ένα μικρό μέρος από τα κατάστιχα του «Κοινού» βρίσκεται σήμερα στο Δημαρχείο της Πάτμου.

Η ταξινομήσή τους έγινε από επιστημονική ομάδα του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε.), που εργάστηκε από το 1961 ως το 1964 στη Μονή της Πάτμου. Το αρχείο ταξινομήθηκε, φωτογραφήθηκε κατά το μεγαλύτερο του μέρος και συντάχθηκε περιληπτικός κατάλογος των περιεχομένων του, από τον Β. Παναγιωτόπουλο. Οι μικροταινίες φυλάσσονται στο Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., και είναι στη διάθεση όλων των ενδιαφερομένων ερευνητών και μελετητών της ιστορίας του Νέου Ελληνισμού.

Εγγραφα

Η Πάτμος υπήρξε χώρος προνομιακός κατά τους αιώνες της τουρκικής κατάκτησης, γεγονός που συνδέεται άμεσα με τη θρησκευτική ακτινοβολία της Μονής του Ιω. Θεολόγου στον ελλαδικό, τον ανατολικό και το δυτικό κόσμο. Σε καιρούς παραγμένων και δύσκολους ενισχύει το κύρος, την οικονομική της δύναμη και

Το εργαστήριο συντήρησης χειρογράφων που σύστησε προ τριετίας η Μονή Θεολόγου για να διασώσει ανεκτίμητα έργα της βιβλιοθήκης.

την πνευματική της ακτινοβολία. Το αρχείο είναι στο σημείο αυτό ιδιαίτερα διαφωτιστικό· ένας μεγάλος αριθμός εγγράφων της εξασφαλίζει πρόνομια, προστασία αλλά και χορηγίες από ξένους ηγεμόνες και ιεράρχες. Η Μονή προστατεύει το νησί, διατηρεί κυρίαρχο ή πρωτεύοντα ρόλο στα πράγματα και μέσα από τις πολλαπλές δραστηριότητες και ρόλους της κατευθύνει τον ιστορικό του βίο και εξασφαλίζει τη δυνατότητα της οικονομικής του ανάπτυξης. Το πατριαρχικό αρχείο ανασυνθέτει τη φυσιογνωμία της Μονής και της Κοινότητας, αποτυπώνει τις επικοινωνίες του πατριαρχικού κόσμου, τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς, τις ισορροπίες και τις αντιθέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα δυο κέντρα εξουσίας: το θρησκευτικό και το κοσμικό, τη Μονή και το «Κοινό».

Μεγάλο τμήμα του αρχείου καλύπτουν τα πατριαρχικά και τα άλλα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα, καθώς και τα έγγραφα εκείνα που αφορούν τη σχέση της Πάτμου με την τουρκική διοίκηση (σουλτανικά φερμάνια, διαταγές των δραγουμάνων του στόλου, ορισμοί των καπουδάν πασάδων κ.λπ.). Περίπου 200 έγγραφα αναφέρονται στην Πατριαρχία σχολή, στους επιφανείς δασκάλους και τους μαθητές της. Πολλά είναι επίσης τα διάφορα πρακτικά, οι επιστολές, τα φορολογικά κατάστιχα (1609-1854) με ονομαστι-

κούς καταλόγους των κατοίκων, καθώς και τα οικονομικής φύσεως έγγραφα της Κοινότητας.

Κώδικες

Οι κώδικες της Μονής είναι τα επίσημα οικονομικά της κατάστιχα. Εκεί καταγράφονται συχνά και αναλυτικά τα έσοδα και τα έξοδά της: τα δάνεια, τα χρέη, οι δοσοληψίες των μοναχών με τους καπετάνιους των καραβιών που ανήκαν στη Μονή, οι κάθε είδους εργασίες και επισκευές, οι πληρωμές των κτιστών, των μαραγκών, των ξυλογλυπτών, των ζωγράφων, οι εισαγωγές τροφίμων... ακόμη και οι ελεημοσύνες που προσφέρονταν στους φτωχούς. Παρέχουν, εκτός των άλλων, πλούσιο πληροφοριακό υλικό για την ιστορία της Μονής, για την αρχιτεκτονική και το σκευοφυλάκιο της.

Ένα μεγάλο μέρος των εγγράφων (2.000 περίπου έγγραφα ελληνικά και 360 λατινικά από την Κρήτη), αναφέρεται στη σημαντική ακίνητη περιουσία της Μονής, στα μετόχια της, που απλώνονται σε όλο το Αιγαίο, στη μικρασιατική ακτή αλλά και τη Ζάκυνθο. Στους αρχειακούς κώδικες καταγράφονται αναλυτικά οι «πακτώσεις» των μετοχίων και οι ανανεώσεις τους, τα έσοδα και τα έξοδα της Μονής, η παραγωγή τους, τα κτίρια, οι ναοί και ο κάθε λογής κινητός εξοπλισμός τους

που αποτελεί δική της περιουσία.

Το νεοελληνικό αρχείο περιλαμβάνει ακόμη ποικίλα έγγραφα που αφορούν στη συμμετοχή των Πατμίων στην επανάσταση του 1821, ενώ τα έγγραφα της «κάσας της Εφορείας» της Φιλικής Εταιρείας Πάτμου βρίσκονται σήμερα στο Δημαρχείο του νησιού.

Μελέτες

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμήμα εκείνο του αρχείου που περιέχει ιδιωτικά δικαιопρακτικά έγγραφα (προικοσύμφωνα, διαθήκες, αφιερώσεις προσηλώσεις), τα οποία καλύπτουν μία μεγάλη περίοδο από τα μέσα του 16ου αι. μέχρι το 1830. Στα έγγραφα αυτά καταγράφονται, εκτός από την ακίνητη περιουσία, ποικίλα αντικείμενα, έπιπλα, εργαλεία, ρούχα, πολύτιμα σκεύη, κοσμήματα, έργα τέχνης φερμένα τα περισσότερα από τη Δύση. Η προσέγγισή τους αποκαλύπτει το λαϊκό εθιμικό δίκαιο, τις τοπικές συνήθειες και τις νοοτροπίες.

Μέχρι σήμερα έχουν δει το φως της δημοσιότητας πολυάριθμες και ιδιαίτερα σημαντικές πατριαρχικές μελέτες που χρησιμοποίησαν ως πρωταρχικό υλικό το νεοελληνικό αρχείο. Εγιναν επίσης σποραδικές δημοσιεύσεις εγγράφων για διάφορα επιμέρους ερευνητικά θέματα. Το 1990 δημοσιεύθηκε τμήμα του με τον τίτλο «Κείμενα για την Τεχνική και την Τέχνη». Οι δημιουργοί της πρόσφατης αυτής έκδοσης, ο Στ. Παπαδόπουλος και ο διάκονος Χρ. Φλωρεντής - ο βιβλιοθηκάριος της Μονής του Ιωάννου Θεολόγου - επέλεξαν τα κείμενα εκείνα που αποτελούν πηγή για τη μελέτη της ιστορίας της τέχνης και της τεχνικής στην παραδοσιακή κοινωνία της Πάτμου αλλά και για τη μελέτη της τεχνολογίας στις προβιομηχανικές κοινωνίες.

Είναι νομίζω περιττό να τονίσει κανείς ότι η θεματολογία του αρχείου ξεπερνά το ειδικό πατριαρχικό ερευνητικό ενδιαφέρον. Η βιβλιοθήκη της Μονής είναι σήμερα εξοπλισμένη με σύγχρονα μηχανήματα και έχει τη δυνατότητα να φωτογραφίζει έγγραφα αλλά και τη διάθεση να στέλνει μικροταινίες και να εξυπηρετεί τους ερευνητές. Το αρχείο έχει πλέον εμπλουτισθεί και με άλλους φακέλους και κώδικες. Εκκρεμεί η παρουσίασή τους, καθώς και η έκδοση και άλλων τμημάτων του. Η δημοσίευσή του θα προσφέρει ένα αυθεντικό υλικό για νέες αναζητήσεις και προσανατολισμούς στην ιστορική έρευνα της εποχής της Τουρκοκρατίας και θα φωτίσει πολλές πτυχές της ελληνικής ιστορίας.

Η Μονή Ευαγγελισμού

Σαράντα μοναχές έχουν μετατρέψει το κοινοβιακό αυτό μοναστήρι σ' ένα από τα πιο δραστήρια της χώρας

Της **Ανθούσας** μοναχής

ΟΣΟΙ επισκέπτονται τη Μονή «Ευαγγελισμός Μητρός Ηγαπημένου» που στέκει σαν εξώστης πάνω από μια βαθιά χαράδρα στα νοτιοδυτικά της Πάτμου, καταλαβαίνουν αμέσως, ότι παρά την αυστηρότητα των γραμμών του το φρουριακό στην όψη αυτό μοναστήρι είναι γυναικείο. Το μαρτυρούν ο περιποιημένος αμπελώνας και ο όμορφος κήπος που απλώνονται μπροστά και δίπλα στην κεντρική πύλη.

Τίποτα, όμως, δεν προδιαθέτει τον επισκέπτη για την εικόνα που αντικρίζει όταν διαβαίνει το κατώφλι. Σαράντα μοναχές έχουν μετατρέψει το κοινοβιακό αυτό μοναστήρι σε ένα από τα μεγαλύτερα και πιο δραστήρια της χώρας, τόσο με τον αριθμό, όσο και τις πολύπλευρες δραστηριότητές τους. Ενδεικτικά της φιλεργίας τους τα εργαστήρια κεντητικής που πλαισιώνουν την εσωτερική αυλή και οι σκαλωσιές που πάνω τους ανεβαίνουν μοναχές για να εικονογραφήσουν το καθολικό της Μονής.

Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ

Στο χώρο του μοναστηριού, πριν από τετρακόσια χρόνια υπήρχε το κάθισμα της «Ευαγγελίστριας» που αποτελείτο από ομώνυμο ναΐδριο και κελί όπου έμενε ασκήτης.

Στις αρχές του 17ου αιώνα ασκήτησε εκεί ο Κρητικός ιερομόναχος της Μονής Θεολόγου Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ και αργότερα ο Μητροπολίτης Λαοδικείας που είχε σπουδάσει στην Πάντοβα και διακρίθηκε για την ευσέβεια, αρετή και μόρφωσή του. Στη Μονή Θεολόγου ίδρυσε σχολή για να συμβάλει στη μόρφωση του ελληνικού Γένους διδάσκοντας στα σκοτεινά χρόνια της Τουρκοκρατίας, αρχαία ελ-

Εσωτερική αυλή της Μονής «Ευαγγελισμού Μητρός Ηγαπημένου». Η Μονή έχει φρουριακή όψη και είναι χτισμένη σαν εξώστης πάνω από βαθιά χαράδρα που με το χειμάρρο της «Κερά - Λεούσας» καταλήγει στον ορμίσκο «Κήπος του Οσίου», όπου υπήρχε παλιά ερημητήριο.

ληνικά, λατινικά, φιλοσοφία και θεολογία σε νέους που πήγαιναν εκεί από όλο τον ελλαδικό χώρο.

Κατά την παραμονή του στο ερημητήριο, ο λόγιος ιερομόναχος προσβλήθηκε από θανατηφόρο ασθένεια (πανούκλα). Στη δύσκολη αυτή στιγμή κατέφυγε στην προσευχή, απευθύνθηκε στον ευαγγελιστή Λουκά τον ιατρό και θαυματουργικά θεραπεύτηκε. Τότε, από ευγνωμοσύνη έκτισε το ναΐδριο του Αγίου Λουκά. Για το θαύμα αυτό μας ο-

μιλεί επίγραμμα του 1613 στο εσωτερικό υπέρθυρο του ναού, για το οποίο ο Νικηφόρος παράγγειλε τέμπλο (όλο με επένδυση χρυσού) από την Κρήτη.

Με εικόνες μεγάλων Κρητικών ζωγράφων (Μ. Δαμασκηνού, κ.ά), στόλισε και το ναό της Ευαγγελίστριας. Παράλληλα, εξόπλισε το παλιό ερημητήριο με τριώροφο αμυντήριο πύργο που διέθετε κελί, ναΐδριο του Αγίου Αντωνίου και δύο ζεματίστρες (στεγασμένοι εξώστες με διάτρητο δάπεδο από όπου έριχναν ζεματιστό νερό, καυτό λάδι ή λιωμένο μολύβι στις «φούστες» (πειρατές), ή οποιοδήποτε άλλον επιχειρούσε να παραβιάσει την είσοδο.

Ασκητές

Εως το 1937, στο Κάθισμα της «Ευαγγελίστριας» εφησύχασαν και άλλοι ασκητές με τελευταίο τον ιερομόναχο Ευθύμιο Σκοπελίδη. Τότε ο ιερομόναχος Αμφιλόχιος Μακρής που ήταν ηγούμενος στη Μονή Θεολόγου, μερίμνησε να παραχωρηθεί το κάθισμα στη νεοσύστατη Μονή του «Ευαγγελισμού Μητρός Ηγαπημένου».

Ο γέροντας, που υπήρξε μεγάλη πνευματική μορφή, οραματίστηκε και εργάστηκε για τη δημιουργία μιας πρότυπης Μονής που ανέπτυξε αξιόλογη δράση. Ετσι, τόσο το «κάθισμα της Ευαγγελίστριας» όσο και η σύγχρονη Μονή «Ευαγγελισμός Μητρός Ηγαπημένου», στάθηκαν δύο σύμβολα της προσφοράς του ελληνορθόδοξου

μοναχισμού στο έθνος, στις δύσκολες ώρες της ιστορίας του. Στα χρόνια της Ιταλοκρατίας, για παράδειγμα, όταν οι Ιταλοί απαγόρευσαν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στα Δωδεκάνησα, η μονή Ευαγγελισμού οργάνωσε «κρυφό σχολειό» με μοναχές της που ήταν δασκάλες.

Μετά την απελευθέρωση της Δωδεκανήσου, το 1947, ο τότε στρατιωτικός διοικητής Αιγαίου, υποναύαρχος Π. Ιωαννίδης, πληροφορούμενος ότι στο μοναστήρι υπήρχαν μορφωμένες μοναχές (δασκάλες, κ.ά) ζήτησε από τον Αμφιλόχιο Μακρή να στείλει κλιμάκιο αδελφών για τη διοργάνωση του Ορφανοτροφείου Θηλεών Ρόδου, όπου, μετά την αποχώρηση των Ιταλών καθολικών μοναχών, έμειναν απροσπάτευτα 110 ορφανά.

Η ανταπόκριση της μονής ήταν άμεση. Ευθύς αναχώρησαν για τη Ρόδο η ηγουμένη Ευστοχία Μοναχή με ομάδα αδελφών που ανέλαβε τα ορφανά, οργανώνοντας ταυτόχρονα βρεφοκομείο, νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο. Η εργασία αυτή αναγνωρίστηκε και βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών και το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Σήμερα το ορφανοτροφείο Ρόδου φροντίζουν δέκα αδελφές της μονής Ευαγγελισμού, ενώ δύο μοναχές της έχουν αναλάβει το ορφανοτροφείο Καλύμνου.

Όσον αφορά τις σαράντα μοναχές που ζουν στη μονή, παράλληλα με τη

Εργο της Ολυμπιάδος μοναχής, στο καθολικό της Μονής. Μαθήτευσε δίπλα στον Φ. Κόντογλου, θεωρείται αξιόλογος αγιογράφος και με τη βοήθεια ασκουμένων αδελφών εικονογραφεί ναούς εντός και εκτός της Μονής.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

πνευματική τους εργασία ασχολούνται με ποικίλα διακονήματα. Ανάμεσά τους η μελισσοκομία με την οποία καταγίνονται από παλιά οι ασκητές που μόναζαν στο κάθισμα, και η κηπουρική που μαζί με την ανθοκομική αποτελούν πλέον παράδοση για τη μονή. Γιατί το πράσινο στην Πάτμο είναι αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας του Γέροντα Αμφιλοχίου, ο οποίος φύτευσε το πρώτο πεύκο στο νησί, στη Μονή Αποκαλύψεως.

Ο ίδιος συνέστησε στις αδελφές να ξαναζωντανέψουν τη λησμονημένη βελονιά «σπίθα» που είχε μεταφερθεί στο νησί από το Βυζάντιο και οργάνωσε σχολή για να την διδαχτούν οι κόρες της Πάτμου. Οι κεντήστρες αδελφές μιμήθηκαν επίσης τη βυζαντινή βελονιά και τεχνοτροπία για να αντιγράψουν με το χέρι παλιά εκκλησιαστικά κεντήματα, που κατά τη γνώμη των ειδικών, δεν υστερούν από τα αριστουργήματα της βυζαντινής τέχνης.

Αγιογραφία

Μια άλλη ασχολία των μοναζουσών είναι η αγιογραφία. Στον τομέα αυτό εκδηλώθηκε η ίδια πλατιά αντίληψη του Γέροντα Αμφιλοχίου που όταν διαπίστωσε ότι η δόκιμος τότε αδελφή Ολυμπιάς είχε ταλέντο στη ζωγραφική, την έστειλε να μαθητεύσει στον Φώτη Κόντογλου, τον αναγεννητή της βυζαντινής αγιογραφίας.

Η μοναχή Ολυμπιάς εξελίχθηκε σε εξαιρετική αγιογράφο. Δείγματα της εργασίας της είναι οι τοιχογραφίες που κοσμούν τόσο το Ηγουμενείο και τους ναούς Ευαγγελισμού και Αγίου Λουκά στη μονή, όσο και οι τοιχογραφίες στο ναό Αγίας Φωτεινής στο Ηράκλειο Κρήτης, στο ναό της Μονής Παναγίας στο Μικρόκαστρο Σιάτιστας κ.α. Το 1970 ο κτήτωρ της Μονής μακαριστός Γέροντας Αμφιλόχιος ετελειώθη εν ειρήνη, το δε 1981 η κτητόρισσα Ευστοχία Μοναχή. Εκτοτε οι μοναχές με καθηγουμένη την Χριστονύμφη Μοναχή ακολουθούν πιστά τα παραγγέλματα και τις διδασκαλίες των κτητόρων της Μονής. Αγώνας του είναι από το «καθ' ομοίωσιν», τη «θέωση». Παράλληλα, παρατηρείται εκ μέρους τους οργάνισμός ποικίλων δραστηριοτήτων, έκφραση της αγάπης και της μέριμνας των μοναχών για τον άνθρωπο.

Εκδόσεις της Μονής

Ελάχιστα είναι τα μοναστήρια, που στην ιστορία τους ερευνούν και γράφουν μοναχοί. Η Μονή «Ευαγγελισμού Μητρός Ηγαπημένου» οφείλει το προνόμιο αυτό στη φιλόλογο και εξαιρετική συγγραφέα αδελφή Ανθούσα. Συγγραφικές της δραστηριότητες που εκδόθηκαν από τη Μονή, είναι οι έρευνες: «Μονή Ευαγγελισμός» (Αθήνα 1990), «Ερημίται της Πάτμου και Ερημητήρια» (Αθήνα 1991) και «Εορτοδρόμιον». Το τελευταίο έχει παλαιότερον εμφάνιση και αποτελεί ερμηνευτική εργασία των Ασματικών Κανόνων εκ των οποίων έχουν εκδοθεί, σε τέσσερα βιβλία: του «Σταυρού», της «Γεννήσεως του Χριστού», της «Υπαπαντής» και των «Θεοφανείων». Υπό έκδοση είναι του «Ευαγγελισμού» και του «Πάσχα». Επίσης η Μονή έχει εκδώσει το εικονογραφικό έργο της αγιογράφου μοναχής Ολυμπιάδος με τον τίτλο «Δέσις».

Ε.Τ.

Οι μοναχές της Μονής «Ευαγγελισμού Μητρός Ηγαπημένου» ξαναζωντανέψαν τη λησμονημένη βελονιά «σπίθα» και αντέγραψαν με το χέρι παλιά εκκλησιαστικά κεντήματα που δεν υστερούν από τα αριστουργήματα της βυζαντινής τέχνης.

Παράλληλα με την πνευματική τους εργασία, οι μοναχές ασχολούνται με ποικίλα διακονήματα. Ανάμεσά τους η μελισσοκομία και η καλλιέργεια της γης.

Η Πατμιάδα Σχολή

Ιδρύθηκε το 1713 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναγέννηση του ελληνικού έθνους

Του Αρχιμανδρίτη
Ναυκρατίου Τσουλκανάκη

ΣΤΗ ΖΩΗ και την ιστορία της μικρής και άλλοτε ασημαντής Πάτμου κυριαρχεί ο θρησκευτικός χαρακτήρας που πήρε το νησί με την επίσκεψη του Ευαγγελιστού Ιωάννου του Θεολόγου (95 μ.Χ.) και την εγκατάσταση σ' αυτό (1088) του Οσίου Χριστοδούλου του Λατρινού. Δεν έχουμε πληροφορίες για την κατάσταση της παιδείας κατά τις δύο αυτές εποχές. Ξέρουμε απλά πως στη μονή του Οσίου Χριστοδούλου υπήρχαν μοναχοί λόγιοι, που πιθανόν δίδασκαν και στους άλλους τη γραφή και την ανάγνωση. Περισσότερες πληροφορίες έχουμε για την περίοδο της Τουρκοκρατίας, στην οποία διαπιστώνουμε μια γενικότερη παιδεία με την ύπαρξη στη μονή και το νησί λόγιων μοναχών και άλλων προσώπων και μια πιο ειδική, που παρείχε η λειτουργούσα μέσα στην ίδια τη μονή Ιωάννου του Θεολόγου σχολή του ιερομονάχου Νικοφόρου Χαρτοφύλακα του Κρητός (γύρω στο 1600) και άλλα εκτός Πάτμου σχολεία, όπως το Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης, στο οποίο σπούδασαν Πάτμιοι αδελφοί της μονής και λαϊκοί. Μέχρι τα τέλη του ιζ' αιώνα βέβαια η σχολική παιδεία στο νησί ήταν λιγοστή και ασημαντή.

Μακάριος Καλογεράς

Το 1713 όμως ιδρύεται στο Κάθισμα της Ιεράς Αποκαλύψεως η σχολή του ιεροδιακόνου Μακαρίου Καλογερά του Πατμίου. Ο Μακάριος σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και υπηρέτησε σαν αρχιδιάκονος στη μητρόπολη Νικομηδείας. Γύρισε στην πατρίδα του για να εφησυχάσει και συστήσει τη σχολή του, η οποία έδωσε στο Γένος και την Εκκλησία κληρικούς και διδασκάλους που κήρυξαν το θ. λόγο και άναψαν πυρσό παιδείας σ' όλη σχεδόν την υπόδουλη Ορθόδοξη Ανατολή. Η σχολή αυτή στην αρχή στεγάσθηκε στην ανατολική πτέρυγα του Καθίσματος της Ιεράς Αποκαλύψεως, κτίσμα (1627) του πρώην Καισαρείας Γρηγορίου και του караβοκυρού της Πάτμου Αδάμου του Τραπεζουντίου, και από το 1729 στο κτίριο που έκτισε ο Κωνσταντινουπολίτης ευγενής και κιοιτζήμπασης (αρχιγιούναρης) Μανωλάκης Υψηλάντης. Το τελευταίο αυτό είναι το κτίριο που σώζεται ακόμη ερειπωμένο δίπλα και νότια από το Κάθισμα της Ιεράς Αποκαλύψεως. Ο διδάσκαλος Μακάριος είχε σαν υποδιδάσκαλο και στενό συνεργάτη του τον ιερομόναχο Γεράσιμο το Βυζάντιο, ο οποίος και τον διαδέχθηκε στη σχολή. Και οι δυο τους, άριστα καταρτισμένοι στην ελληνική γλώσσα, δίδασκαν τα μαθήματα της Κυκλοπαιδείας. Ο Μακάριος δίδαξε ακόμη τη Ρητορική και τα φιλοσοφικά. Η Κυκλοπαι-

Τα νέα κτίρια της Πατμιάδας Σχολής που αποτελεί τον μεγαλύτερο σταθμό στην παιδευτική κίνηση του νησιού.

δεία (εγκύκλια μόρφωση) περιλάμβανε μαθήματα που απέβλεπαν στην εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής και της νέας και καλλιεργημένης απλοελληνικής (Ερμηνεία κειμένων θύραθεν και χριστιανών συγγραφέων, θεματογραφίες, Γυμνάσματα στους Επιστολικούς τύπους, Γραμματική και άλλα). Η ρητορική και η φιλοσοφία διδάσκονταν από τα εγχειρίδια του Θ. Κορυδαλέα, του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ή εξ Απορρήτων καλουμένου, του Ν. Κούρσουλα και άλλων. Η μόρφωση, την οποία πήραν οι μαθητές τους ήταν η καλύτερη της εποχής, γι' αυτό και ήταν περιζήτητοι σαν διδάσκαλοι σχολείων και οικογενειών της Πόλης και σαν γραμματείς αρχιερέων και διαφόρων δημοσίων λειτουργών, διερμηνευτών και άλλων προσώπων. Στην Πάτμο συνέρρευσαν πολλοί μαθητές, πράγμα που προκάλεσε το κτίσιμο της σχολής του 1729. Πολλοί απ' αυτούς αργότερα ίδρυσαν νέα εντελώς σχολεία (Σμύρνης, Λέρου, Μυκόνου, Λήμνου, Χαλεπίου και Τρίπολης της Συρίας, του Τιμίου Σταυρού Ιεροσολύμων κ.ά.) και άλλοι στελέχωσαν διάφορα άλλα που υπήρχαν (σχολή Γρηγορίου Σωτήρη στην Αθήνα, Βουκουρεστίου, Αργυρούπολης Πόντου, Αθωνιάδα Ακαδημία, Μετσόβου κ.λπ.).

Ο διδάσκαλος Μακάριος δίδαξε σε μια εποχή όπου επιχειρούνταν μια πνευματική απογείωση του υπόδουλου Ελληνισμού και της οποίας αποτελεί έναν από τους πιο μεγάλους πρωτεργάτες. Αυτός με τους μαθητές του επετέλεσαν όλο εκείνο το έργο του επανευαγγελισμού της Ορθόδοξης Ανατολής που άλλοτε ευαγγελίσθηκε ο Ηγαπημένος μαθητής του Κυρίου από την Ιερουσα-

λήμ μέχρι τη Μ. Ασία και την Πάτμο, έδωσαν παιδεία και αύξησαν το ζώπυρο της ορθόδοξης πίστης των υποδούλων. Τόση ήταν η λάμψη της σχολής αυτής που διάφοροι Πατριάρχες, περιηγητές, διδάσκαλοι και κληρικοί την αποκάλεσαν Φροντιστήριο, Μουσείο, Ακαδημία, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου και άλλα παρόμοια. Η σχολή αυτή έδωσε στο Νέο Ελληνισμό μεγάλα στηρίγματα: αγίους, εθνομάρτυρες, Πατριάρχες των Θρόνων της Ορθόδοξης Ανατολής, λογίους και διδασκάλους και αναρίθμητους κληρικούς, που το έργο και η προσφορά τους δεν έχει ακόμη αποτιμηθεί όσο θα έπρεπε.

Γεράσιμος ο Βυζάντιος

Το διδάσκαλο Μακάριο διαδέχθηκε στη διεύθυνση της σχολής ο διδάσκαλος Γεράσιμος ο Βυζάντιος και λίγο αργότερα ο μαθητής του και μεγάλος ελληνιστής Δανιήλ μοναχός Κεραμείς ο Πάτμιος, που της έδωσε την τελευταία μεγάλη αναλαμπή για να συνεχίσει με άξιους διδασκάλους τη ζωή της μέχρι το 1856, οπότε λόγω της σαθρότητας του κτιρίου μεταφέρθηκε στη Χώρα. Μέχρι τα τέλη του αιώνα, η παιδεία συνέχισε να φθίνει, ώσπου το 1900 ιδρύθηκε στη βόρειο πλευρά του Ιερού Καθίσματος της Αποκαλύψεως το γνωστό Ιεροσπουδαστήριο της Αποκαλύψεως, το οποίο τέθηκε κάτω από την προστασία και τη μέριμνα του Μικρασιατικού Συλλόγου Ανατολή, για να μεταφερθεί το 1906 στη Σάμο. Το 1912, τα Δωδεκάνησα βρέθηκαν κάτω από την ιταλική κατοχή. Μετά την απελευθέρωση στο Κάθισμα της Ιεράς Αποκαλύψεως λειτούργησε η Πα-

τμιάς Εκκλησιαστική Σχολή, με αποκλειστικό προορισμό να δώσει κλήρο στην Εκκλησία. Λίγα χρόνια αργότερα, μεταφέρθηκε στη νέα σχολή που βρίσκεται πιο πάνω από το Κάθισμα αυτό και πήρε την προσωυμία Νέα Πατμιάς, σε σχέση με την Παλαιά Πατμιάδα, όπως καθιερώθηκε από τον ιστορικό της σχολής Μ. Μαλανδράκη να λέγεται το κτίριο του 1729 ή του Μανωλάκη Υψηλάντη.

Αυτό περίπου είναι το ιστορικό πρόγραμμα της παιδείας στην Πάτμο. Κατά κοινή παραδοχή τον μεγαλύτερο σταθμό στην όλη παιδευτική κίνηση του νησιού αποτελεί η ίδρυση της σχολής Μακαρίου Καλογερά, ο οποίος φημίζονταν για την αρετή και την παιδεία του. Η προσωπικότητα αυτή με την αγιότητα βίου και την πνευματική της προσφορά τιμήθηκε από το Θεό με τα χαρίσματα της προόρασης και της προφητείας, καθώς και της επιτέλεσης θαυμάτων, όπως μαρτυρεί ο μαθητής του Αλέξανδρος Τυρναβίτης. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, και ο εμπνευσμένος Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος τις τελευταίες αυτές ημέρες δίκαια τον ενέταξαν στο Αγιολόγιο της Εκκλησίας. Ο Πάτμιος, αυτός ευαγγελιστής της παιδείας του Νέου Ελληνισμού και η σχολή του αποτελούν αναμφιβόλως τον τρίτο μεγάλο πνευματικό σταθμό για το νησί της Αποκαλύψεως. Ετσι η Πάτμος, με την τελευταία αυτή πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, συμπληρώνοντας το τρίμορφο των αγίων προστατών και εφόρων της, θα τιμά στο εξής με ετήσιες εορτές μαζί με τον Ευαγγελιστή Ιωάννη και τον Οσιο Χριστόδουλο και τον μέγα διδάσκαλο των ελληνικών γραμμάτων, τον ιεροδιάκονο Μακάριο Καλογερά.

Δεκαπενταύγουστος στη Χώρα της Πάτμου.

Η ιερά νήσος Πάτμος

Κατέστη πόλος προσελύσεως προσκυνητών όχι μόνον του Ορθοδόξου Κόσμου, αλλά και από περάτων Γης

Του **Επισκόπου Τράλλων Ισιδώρου**

*Καθηγούμενον και Πατριαρχικόν
Εξάρχον Πάτμου*

Η ΠΑΤΜΟΣ ηυνοήθη ιδιαιζόντως και κατ' εξοχήν υπό της Θείας Προνοίας, διά της εις αυτήν αποδημίας του Αποστόλου και Ευαγγελιστού Ιωάννου και της προ των αιδήμων οφθαλμών Αυτού εκτυλίξεως της υπερφυούς Αποκαλύψεως των Μυστηρίων της Θείας Βουλής περί των εσχάτων του κόσμου και δη και εν τη αισιοδόξω προοπτική της τελικής νίκης του αγαθού επί του κακού, ως πάντα ταύτα αποτυπώνται εν τω αυτόθι υπό του Θεόπου εκείνου ανδρός συγγραφέντι τελευταίω Βιβλίω της Καινής Διαθήκης.

Περί τα χίλια έτη μετά της υπερφύα εκείνην οπτασίαν και μακαρίαν έκτασιν, μάλιστα δε υπό την ροπήν ταύτης, ο έρως της Θείας αναβάσεως ωδήγησε τον μέγαν ασκητήν του Λάτρου Οσιον Χριστόδουλον να μετασκηνώση εις την μυστηριοφύλακα ταύτην νήσον, πήξαντα εκεί την επ' ονόματι του μεγάλου Οραματιστού Ιωάννου περικλειή Μονήν του, ης ο αδιάπτωτος εννεακοσαετής βίος μόλις προ τινών ετών (1988) οικουμηνικώς εωρτάσθη.

«Ευλαβείας Φυτώριον»

Ο έρως ούτος πολλούς έκτοτε σαγηνεύσας εκ των ποθούντων τα άνω ελκομένους εκ της μυστικής αίγλης του Ιερού Σπηλαιού της Αποκαλύψε-

ως και του εκ της Χριστοδουλείου Μονής εκπεμπομένου και σωτήριον της ψυχής λιμένα σηματοδοτούντος παρηγόρου φωτός, ανέδειξε διά μέσου των αιώνων την Πάτμον ενδιαίτημα αγίων πεφωτισμένων κατά τον Θεόν ανδρών.

Εντεύθεν και η φήμη αυτής ανά την οικουμένην διεχύθη, ως κάλλιστον της ευλαβείας φυτώριον και ψυχών φροντιστήριον άριστον Διό και Ιερουσαλήμ του Αιγαίου επεκλήθη (ως και πρότερον μείζων του Σινά υπό του μοναστικού οικιστού της Οσίου Χριστοδούλου εχαρακτηρίσθη) ένθα οι προσερχόμενοι ευλαβώς ανιχνεύουν τα αποτυπώματα της Θείας εμφανείας, εν τη ευγενεί αναζητήσει της χριστομιμήτου τελειώσεως των. Ούτω και επ' εσχάτων επισήμως υπό της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας Ιερά Νήσος ανηγορεύθη (1978) και ως τοιαύτη διά νόμου υπό της Ελληνικής Πολιτείας ανεγνωρίσθη (1881).

Ουδέν λοιπόν απορίας άξιον ότι η νήσος και υψηλών της Οικουμένης προσώπων την προστασίαν επέσυρε και συν τω χρόνω πόλος προσελύσεως ευλαβών προσκυνητών από περάτων γης, ουχί δε μόνον του Ορθοδόξου κόσμου, κατέστη, ως μαρτυρείται ιστορικώς αλλά και υπό της ενεστώς της πραγματικότητας βεβαιούται.

Αισθητή διαφορά, ως προς την προσέλευσιν, μεταξύ παλαιών προσκυνητών και των της σήμερα κυρίως παρατηρείται ως προς το ομαδι-

κόν των τελευταίων έναντι του μεμωμένου των πρώτων, συντελούσης εις τούτο της εν τω μεταξύ χρόνω επελούσης τεραστίας μεταβολής εις τον τρόπον ζωής και κινήσεως των ανθρώπων.

Κοινόν όμως αμφοτέρων των κατηγοριών ο πόθος της ουρανούμου σταγωγής εις τον λυτρωτικόν Λόγον του Θεού, εκεί ένθα ούτος ηκούσθη «ως βροντή μεγάλη» και «ως φωνή υδάτων πολλών» κοινή η προσδοκία και προσπάθεια προσπελάσεως εν πίστει του χώρου της χάριτος του Θεού, της δαφιλώς εκχυθείσης επί την ιεράν ταύτην νήσον, και της προσψαύσεως των κρασπέδων της μεγαλοσύνης Αυτού, της εξαίσιως αυτόθι αποκαλυφθείσης, ως και της υικής διαθέσεως προς την απόθεσιν του βίου αυτών εις την δεξιάν του κρατούντος «τας κλεις του θανάτου και τον Αδην νικήσαντος ίνα λάβωσι παρ' αυτού» τον αστέρα τον πρωινόν «και ενωτισθώσιν εν κατανύξει ψυχής» τι το Πνεύμα του Θεού λέγει «παρηγόρως και ενθαρρυντικώς διά τους τον καλόν αγώνα αγωνιζομένους:

«Τω νικώντι δώσω αυτώ φαγείν εκ του ξύλου της ζωής ο έστιν εν τω παραδείσω». «Τω νικώντι δώσω αυτώ του μάννα του κεκρυμμένου». Ο νικών ούτως περιβαλείται εν ιματίοις λευκοίς, και ου μη εξαλείψω το όνομα αυτού εκ της βίβλου της ζωής» και «δώσω αυτώ καθίσαι μετ' εμού εν τω θρόνω μου». «Γίνου πιστός άχρι θανάτου, και δώσω σοι τον στέφανον

της ζωής», «κράτει ο έχεις, ίνα μη δείς λάβη τον στέφανόν σου».

Κολυμβήθρα πίστεως

Τοιαύτα έχοντες έναυλα εις τα ώτα αυτών και αναβεβαπτισμένοι εν τη κολυμβήθρα της πίστεως απέρχονται εις τα ίδια, κομίζοντες εκ της ιεράς αυτών αποδημίας, γαλήνην ψυχής και πνεύματος δρόσον και νόστον παραδείσιον, ων εγεύσαντο εν τη νήσω ημών, έχοντες ταύτα εις ενίσχυσιν εν τω καθ' ημέραν τραχεί βίω.

Εις περιφρούρησιν του μυσταγωγικού τούτου εν Πάτμω κλίματος και την εντεύθεν ωφέλιαν των εις αυτών προσερχομένων απέβλεψε και η προμνησθείσα πανηγυρική αναγνώρισις αυτής ως ιεράς Νήσου.

Πλην ουχί πάντες οι επισκεπτόμενοι αυτήν σήμερα υπό τούτου του πνεύματος εμφορούνται. Μετά του πλήθους των ευλαβών προσκυνητών και πάντη αδιάφοροι και κοσμικώ φρονήματι διακατεχόμενοι αναμειγνύονται, παραχόρδως τω τόπω την εμφάνισιν και συμπεριφοράν αυτών δεικνύοντες. Ελπίζομεν και ευχόμεθα όπως η παραχόρδια αύτη συν τω χρόνω εξαλειφθή και αναδειχθή κατ' εξοχήν η άκρως προκυνηματική μοναδικότης της νήσου, ένθα αι όλως διάφοροι των του ματαίου τούτου κόσμου εμπειρία κυριαρχούσαι, θα απεργάζωνται την μεταγωγήν του ταλαιπώρου ανθρώπου εις την θέαν του αφθίτου κάλλους της θείας δόξης, ειρήνην ψυχής χαριζόμεναι εν τη θεοδιδάκτω προς πάντας αγάπη.

Η μαγεία της Πάτμου

Οδοιπορικό στο νησί με τις πλούσιες φυσικές ομορφιές και την επαρκή τουριστική υποδομή

Περιορισμένο αριθμό κατοίκων απασχολεί η αλιεία. Τα σκάφη τους χρωματίζουν με χαρούμενες νότες το λιμάνι της Σκάλας.

Ανισόπεδη στοά στα Αλλοτεινά της Χώρας, όπου στενοί πλακόστρωτοι δρόμοι και παλιά κτίρια πλάθουν μία λευκή γεωμετρία που αναπνέει.

ΦΥΣΗ και παράδοση μεταμόρφωσαν την Πάτμο σε τόπο που ελκύει όσους ξέρουν να περιπλανώνται στο χώρο και τον χρόνο. Τη θετική αυτή συγκυρία αξιοποιούν οι Πάτμιοι από τη δεκαετία 1960, εξοπλίζοντας το νησί με επαρκή τουριστική υποδομή.

Εκτοτε κύρια πηγή εσόδων του νησιού είναι ο τουρισμός. Τα πρώτα κρουαζιερόπλοια αγκυροβολούν στο λιμάνι της Σκάλας τον Μάρτιο και οι τελευταίοι επισκέπτες δεν εγκαταλείπουν την Πάτμο, πριν από τον Νοέμβριο. Το φετεινό καλοκαίρι ο μέσος όρος πληθυσμού σε καθημερινή βάση ήταν 20.000 άτομα (οι μόνιμοι κάτοικοι είναι 3.000), ενώ κρουαζιερόπλοια με μικρά καράβια από διπλανά νησιά μετέφεραν καθημερινά 1.000 ημερήσιους επισκέπτες. Έτσι το νησί φιλοξένησε 150.000 επισκέπτες και 100.000 διερχόμενους.

Προβλήματα

«Η φετεινή χρονιά ήταν καλή για το νησί που προσελκύει ποιοτικό τουρισμό», λέει ο δήμαρχος Πάτμου κ. Χρήστος Κυρώζης. «Οι επισκέπτες δεν είχαν προβλήματα παραμονής γιατί η υποδομή σε ξενοδοχεία (40 κτίρια - 1.700 κλίνες), ενοικιαζόμενα δωμάτια (500 κλίνες) και εστιατόρια είναι επαρκής και ικανοποιητικού επιπέδου. Προβληματική ήταν, όμως, η συγκοινωνία επειδή η ναυτιλιακή εταιρία που εξυπηρετεί την Πάτμο, περιέλαβε στα δρομολόγια της άγονα νησιά με αποτέλεσμα συνεχείς καθυστερήσεις των πλοίων. Αίτημά μας είναι το 1994 να έχουμε περισσότερα πλοία με σταθερές ώρες δρομολογίων.

Επίσης να αρχίσει η κατασκευή του φράγματος και να συνεχιστεί εκείνη της μαρίνας στο λιμάνι της Σκάλας. Η μελέτη για το φράγμα είναι έτοιμη στο υπουργείο Γεωργίας. Αίτημά μας είναι να δημοπρατηθεί μέσα στο 1994, γιατί ένας συλλέκτης βρόχινου νερού είναι σημαντικός για την άνυδρη Πάτμο. Απαραίτητη για τα αλιευτικά μας και τα πολυάριθμα τουριστικά σκάφη είναι επίσης η μαρίνα που την ολοκλήρωσή της θα καθιστούσε εφικτή η ένταξη του έργου στο πακέτο Ντελόρ».

Σύμφωνα με το δήμαρχο ένα άλλο πρόβλημα που δυσαρέστησε δήμο, Μονή Θεολόγου και κατοίκους, είναι οι όροι δόμησης του ΥΠΕΧΩΔΕ. «Εμείς θέλουμε να διατηρηθεί το παραδοσιακό κλίμα του νησιού, και να αποφευχθούν κατασκευαστικές ασχημοσύνες. Είναι όμως σκληρό μέτρο να απαιτούνται δέκα στρέμματα γης για να κτισθεί μία αγροικία.

Ολόκληρη νεοκλασική όψη σε κτίριο, συναντάμε μόνο στο Δημαρχείο της Χώρας. Κτίστηκε περί το 1870 στην πλατεία Ξάνθου.

Εάν καμφθεί η ανοικοδόμηση, οι κάτοικοι θα αρχίσουν να εγκαταλείπουν το παραμεθόριο νησί μας».

Η συνεχιζόμενη ανοικοδόμηση είναι δείκτης της γοητείας που ασκεί η Πάτμος σε Έλληνες και ξένους επισκέπτες μεταξύ των οποίων πολλοί την επισκέπτονται συστηματικά. Πόλοι έλξης, το Ιερό Σπήλαιο της Αποκάλυψης, η Μονή Θεολόγου, ο παραδοσιακός οικισμός της Χώρας και οι βοτσαλωτοί της όρμους με τα καθαρά, ήρεμα νερά.

Η Σκάλα

Πρώτος σταθμός η Σκάλα, γραφική και κατάλευκη. Αποτελεί το οικονομικό και τουριστικό κέντρο του νησιού και απλώνεται συνεχώς με νέα καταστήματα, σπιτία και ξενώνες. Το λιμάνι της είναι σταθμός των πλοίων που κάνουν κρουαζιέρες στην Ανατολική Μεσόγειο, και αγκυροβόλιο των μικρών караβιών που οδηγούν τους επισκέπτες στις παραλίες του νησιού.

Από εκεί ξεκινά επίσης ο ανηφορικός δρόμος που οδηγεί στη Χώρα πλασιωμένος από πευκοδάσος και δενδροστοιχίες ευκαλύπτων. Αυτών ακολουθούν όλοι οι επισκέπτες, πιστοί και μη, γιατί συγκεντρώνει τα κυριότερα αξιοθέατα του νησιού με πρώτο το κτιριακό συγκρότημα της Αποκάλυψης. Στο εσωτερικό του Μοναστηριού που τα κελιά του ενώνει ανθισμένη αυλή βρίσκεται στο Ιερό

Σπήλαιο της Αποκάλυψης. Προσκύνημα για τους πιστούς που θέλουν να δουν τη θέση όπου ο Ιωάννης Θεολόγος ακούμπησε το κεφάλι και την περγαμνή, τότε για να αναπαυθεί και τότε για να γράψει.

Πάνω από το μοναστήρι βρίσκεται το κλιμακωτό κτίριο της Πατριάδας Σχολής και στο τέλος του δρόμου η Χώρα. Ο παραδοσιακός οικισμός της δεν υπερπήδησε καμιά διαχωριστική γραμμή μεταξύ της βυζαντινής και της νεώτερης περιόδου, γεγονός που εξηγεί την αίσθηση του επισκέπτη ότι μεταφέρθηκε αίφνης σε άλλη εποχή.

Αρχοντικά και λιτές κατοικίες, λιθόστρωτοι δρόμοι που αλλάζουν συνεχώς επίπεδο και πολυάριθμες εκκλησίες πλάθουν μια λευκή γεωμετρία που αναπνέει.

Το αρχοντικό του Σημαντήρη που κτίστηκε το 1625 από Σμυρνιούς μαστόρους έχει ανοικτές τις πόρτες του για όσους θέλουν να ανακαλύψουν τον πλούτο και την εσωτερική διαμόρφωση των παλιών κτιρίων. Περιέχει έπιπλα –τα περισσότερα 250 ετών και πάνω– πίνακες, φωτογραφία, οικογενειακά κειμήλια, από την Οδησό κυρίως, ποδοκίνητο οδοντιατρικό τροχό και εικονοστάσι με εικόνες 14ου, 15ου και 16ου αιώνα, ρώσικης τέχνης.

Σημαντικές εικόνες φιλοξενούν επίσης πολλές εκκλησίες της χώρας. Ανάμεσά τους η εκκλησία της Παναγίας Ελεημονήτριας (16ου αιώνα),

Επισκέπτες και ντόπιοι γέροντες απολαμβάνουν εγκάρδια εξυπηρέτηση στο καφενείο «Houston» που είναι από τα παλαιότερα της Χώρας.

που έχει ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο και εικόνες του 17ου και 18ου αιώνα. Αξιοπρόσεκτο είναι και το άβαφο ξυλόγλυπτο τέμπλο του Αγίου Δημητρίου, που είναι έργο ντόπιου καλλιτέχνη. Κοντά του βρίσκεται η Παναγία Διασώζουσα, μια από τις παλαιότερες εκκλησίες του νησιού.

Η θαυματουργή της εικόνα αποτελεί αντικείμενο λατρείας και είναι κατάφορτη από αφιερώματα, μεταξύ των οποίων πολλά είναι παλιά πατριακά κοσμήματα. Πλούσια συλλογή εικόνων (16ου - 17ου αιώνα), υπάρχει και στη γυναικεία Μονή Ζωοδόχου Πηγής που οι ολάνθιστες αυλές της ηρεμούν τον διακριτικό επισκέπτη.

Σημαντικότερος σταθμός στη χώρα το καστρομονάστηρο του Ιωάννου Θεολόγου. Ανεκτίμητοι οι θησαυροί του και αφορμή αισθητικής συγκίνησης οι εσωτερικοί χώροι όπου φράγκικα τόξα και λαϊκή τέχνη συνθέτουν ένα ιδιόμορφο αρχιτεκτονικό σύνολο.

Μονή Ευαγγελισμού

Φρουριακή στην όψη είναι και η Μονή του «Ευαγγελισμού Μητρός Ηγαπημένου» που υψώνεται σε πράσινο τοπίο με θέα το Ικάριο Πέλαγος. Ανάμεσα στους θησαυρούς της σημαντικές εικόνες Κρητικών ζωγράφων, όπως τα «Εισόδια» και οι «Τέσσαρες Άγιοι» του Μ. Δαμασκηνού.

Όσον αφορά τις φυσικές ομορφιές,

η Πάτμος διαθέτει γραφικούς όρμους σε όλη την ακτογραμμή της. Ανάμεσά τους η Ψιλή Αμμος και το Διακόφτι, από τις καλύτερες παραλίες του νησιού. Ομορφη παραλία έχει επίσης ο οικισμός του Γροίκου όπου βρίσκεται ο βράχος της Καλικατζούς που φιλοξενούσε από την εποχή του Οσίου Χριστοδούλου το ερημητήριο της Πέτρας.

Φημισμένη για τα χρωματιστά της βότσαλα είναι η παραλία της Λάμπης και γνωστή για τη λευκή της αμμουδιά η παραλία του Κάμπου, κοντά στο ομώνυμο γραφικό χωριό. Εκπλήξεις για όσους αγαπούν τις ήσυχες παραλίες κρύβουν τα μικρά νησάκια Χίλιομόδι, Κεντρονήσι και Άγιος Γεώργιος.

Εκείνες, όμως που πιότερο γαληνεύουν την ψυχή του επισκέπτη είναι οι παραλίες Απολλού και Λιβάδι των Καλογήρων όπου τυλιγμένα στο πράσινο βρίσκονται τα ομώνυμα ερημητήρια.

Ε. Τ.

Ευχαριστούμε την **ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ** για τις φωτογραφίες που αντλήσαμε από το λεύκωμα «**Οι θησαυροί της Μονής Πάτμου**» (Αθήνα, 1988), για τις σελίδες: 14-19, 21, 25-27. Τον Εκδοτικό οίκο «**ΜΕΛΙΣΣΑ**» για τις φωτογραφίες στις σελίδες 4, 34 από το έργο «**Πάτμος**» (Αθήνα, 1984). Οι φωτογραφίες στις σελίδες 3, 5-13, 30-32, 34, 35 είναι του Αναστασίου Αλεξανδρή. Στη σελίδα 20, του Μ. Σιαδαρέση.

Της Παρής Σπινου

ΑΔΙΑΦΛΟΝΙΚΗΤΗ «κυρία» του ιταλικού τραγουδιού, η Μίλβα εμφυσεί το ταμπεραμέντο της στα τραγούδια του νέου της δίσκου «Uomini Addosso» και η «χρυσή φωνή της Αμερικής» Μπάμπρα Στρέϊζαντ παρουσιάζει αποσπάσματα από γνωστά μουζικάλ του Μπρόντγουεϊ.

MILVA «Uomini Addosso» (Virgin). Όσοι νόμιζαν ότι η συλλογή με τις επιτυχίες της που η Μίλβα συμπεριέλαβε το 1992 στο δίσκο «Μον Αμούο» είχε χαρακτηρήσει απολογισμό, διαψεύστηκαν. Ακαταμάχητα γοητευτική, συνεχίζει τις κατά μέτωπο επιθέσεις στο θέατρο και τη μουσική. Στη θεατρική σκηνή Μπελίνι της Κατάνια αναστατώνει με το ρόλο του πρίγκιπα Ορλόφσκι στη «Νυχτερίδα» του Στράους, ενώ στο φεστιβάλ του Σαν Ρέμο παρουσιάζει το προκλητικό «Ονόμι Αντόσσο» των Φακινέτι και Νεγκρόνι, το οποίο, άλλωστε, αποτελεί και την κορωνίδα του νέου δίσκου της. Η Μίλβα, η οποία έχει συνδέσει την πορεία της με ονόματα όπως των Μπρεχτ, Βάλ, Καρέρας, Μπάλσα, Πιατσόλα, Στρέλερ, Πετί, Παπαθανασίου, άλλοτε χαμηλώνει τους τόνους, γίνεται αισθησιακή, και άλλοτε με δυναμισμό υψώνει τη φωνή της, γίνεται επιθετική, ακόμα και χυδαία, χωρίς να σοκάρει. Πάντοτε, όμως, η ερμηνεία της χαρακτηρίζεται από εκφραστικότητα και την αυθεντικότητα ενός μοναδικού στυλ.

BARBRA «Back to Broadway» (Sony). Τριάντα χρόνια μετά το πρώτο της δισκογραφικό βήμα, η Στρέϊζαντ κυκλοφορεί το πεντηκοστό άλμπουμ της καριέρας της, επιβεβαιώνοντας τη φήμη του ζωντανού θρόνου των σοόν μπίζνες. Προέκταση του πλατινένιου δίσκου «The Broadway album» του 1985, η νέα της δουλειά περιέχει τραγούδια από γνωστά μουζικάλ που έχουν ανέβει στη σκηνή του Μπρόντγουεϊ. Εδώ βρίσκουμε μια σειρά από συναρπαστικές ερμηνείες –σαφώς, η δύστροπη Μπάμπρα όταν τραγουδά, εμφανίζει τον αγγελικό της

εαυτό– σε τραγούδια όπως τα «Some interesting evening» (από το South Pacific), «I have a love» (West side story), «The music of the night» (Fantom of the opera) στα οποία συμμετέχουν οι Τζόνι Μάθις, Μάικλ Κρόφορντ, αλλά και η Συμφωνική Ορχήστρα του Λονδίνου. Εξτρα μπόνους προς τους θαυμαστές της, δύο ανέκδοτα κομμάτια από το καινούργιο μουζικάλ του Αντριου Λόιντ Βέμπερ «Sunset Boulevard».

ΕΞ ΟΝΥΧΟΣ, Γ'

Δημοτικά και άλλα θέατρα στον Λυκαβηττό και αλλού

Του Γιάννη Βαρβέρη

«Εμείς οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς, οι Σελευκείς, κι οι πολυάριθμοι επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας κι οι εν Μηδία, κι οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι»

Κ. Π. Καβάφης, «Στα 200 π.Χ.»

ΜΕ σκηνοθέτη τον Κ. Φαρμασώνη, το Δημοτικό Αργινίου υπέπεσε σ' ένα καλοπροαίρετο ατόπημα: ανέσυρε από την ευεργέτιδα λήθη το δραματικό ειδύλλιο «Γκόλφω» του Σπ. Περσειάδου. Συνειδητά μη υπεισερχόμενος στην ούτως ή άλλως «σεβαστική», δηλαδή αναγνωστική κατά τους υποκριτικούς τρόπους των καιρών εκείνων, παράσταση, η οποία μιλήθηκε –κυριολεκτικά– από ένα φιλότιμο επιτελείο (εξαιρώ απ' αυτή τη συμβατική, ταγκούνα δήλωση τους χυμώδεις και χιουμοριστικά δημιουργικούς Τ. Κορόζη και ιδίως τον έξοχο Δημ. Πανταζή), θα αρκεσθώ σε κάποιες σκέψεις που αφορούν στη συλλογιστική της επιλογής: Αφήνω κατά μέρος την όποια επέττειο (το έργο πρωτοπαίχτηκε στην Ακράτα το 1893). Σε τέτοιες επετειούς να οργανώνουν τέια μετά βουτημάτων οι απανταχού «κυρίες». Ενα θεατρικό είδος όμως αφελέστερο ακόμη και από το ξένο μελόδραμα από το οποίο προέρχεται, ένα είδος που υπενθυμίζει σαδιστικά την ιδεολογική και κοινωνική διαβουκόληση ενός έρημου λαού, ποια ανάγκη το προκαλεί;

Ενα είδος που επιβίωσε, διαδόθηκε και εξέθρεψε εξίσου τερατογονικές απομιμήσεις του δίχως βέβαια την «αθωότητα» του πρωτοτύπου, ένα είδος που μεσουράνησε όταν ήδη ο Χουρμούζης, ο Σολωμός και ο Παλαμάς είχαν καταθέσει ένα έργο ανθυποκρυστάλλειας γραφής γεμάτης χασμωδίες και μετρικές ανορθογραφίες δεκαπεντασύλλαβου που μόνο το ενοχικό, ψευδοδιανοουμενίστικο γέλιο μας προκαλεί σήμερα, τι νόημα έχει να νεκρανασταίνεται; Αν η πρόθεση δεν είναι κρυμμένα σκανδαλοθηρική –που δεν το πιστεύω, γιατί αντίθετα πιστεύω το συγκινημένο σημείωμα του σκηνοθέτη στο πρόγραμμα– τότε ή θα πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος αναβίωσης του γελοίου αυτού υλικού –το προσπάθησε το «Ελεύθερο Θέατρο» το '74– ή πρέπει να το αφήσουμε να αρκεσθεί στο φιλοπερίεργον του κοινωνιολογίζοντος ρέκτη αναγνώστη. Ναι, να ανασύρουμε κείμενα παράδοσης. Αλλά με τον όρο να εμπεριέχουν την πλαστική ικανότητα προσρμογής τους σε νέες φόρμες ή, με βάση τη φόρμα ή το ιδεολόγημά τους, να θέτουν υποψηφιότητα στην έστω σχετική διαχρονία. Η «Γκόλφω», μπορεί πράγματι να ανακαλεί έναν άθλιο εθνικό κλαυσιγέλωτα αλλά τον ανακαλεί ως τυμπανιαίο

ΔΗΠΕΘΕ Αργινίου. «Γκόλφω» του Σπ. Περσειάδου. Η Εύη Στατήρη και ο Χριστόφορος Βασματζόγλου. (Σκίτσο Έλλης Σολωμονίδου - Μπαλάνου).

καλλιτεχνικό πτώμα. Ουκ έστι χρεία. Ζούμε τους απογόνους των νεκρών Τάσου και Γκόλφω στην ερεβώδη αποσύνθεση της «Λάμψης». Αρκεί.

Ειλικρινής μεν, αλλά ακραία μαζοχιστική η ένδακρυς προγονοπληξία σας, κ. Φαρμασώνη. Το πτώμα τραύλισε στον Λυκαβηττό και μου είπε: «Ακου πτώμα, να μαθαίνεις». Δεν μέμφομαι, σκέψεις εκθέτω –και μάλιστα με επιφυλάξεις, «ιδεώδεις εν τη λύπη» τους.

Στο φιλόξενο θεατράκι του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Ζωγράφου, τέλος, παρακολουθήσαμε μια παράσταση του ηρωικού σχήματος της «Ελεύθερης Αυλαίας», η οποία, με ελάχιστα μέσα, δίνει επί μια δεκαετία παρόν μόχθου και πάθους. Η «Αυλαία» διάλεξε ένα έργο του Χρ. Δοξαρά, το «Στην άκρη της πόλης». Ο Δοξαράς υπήρξε ένας ενδιαφέρων τυπίστας ηθοποιός, με κωμική φλέβα και τεχνική συγκρότηση. Εδώ και κάμποσα χρόνια έχει περιορίσει την παρουσία του στο συγγραφικό χώρο, άλλοτε διασκευάζοντας επιτυχημένα για την τηλεόραση τη σοροπιαστή ηθογραφούλα της Μ. Ιορδανίδου «Λωξάντρα», και άλλοτε γράφοντας ο ίδιος. Τουλάχιστον η «Εξώση» και το «Νάιτ Κλαμπ» του ήσαν δύο έργα που συγκίνησαν το κοινό που τα πρόσεξε και αποκάλυψαν τις υπολογίσιμες δυνατότητες της γραφής του Δοξαρά. Ο συγγραφέας, όπως και στα προηγούμενα, και σ' αυτό το έργο ασχολείται με την ανατομία των εξουσιαστικών σχέσεων. Προσπαθώντας όμως να παντρέψει αφαιρετικούς παραλογικούς τόνους με πλοκή ρεαλιστικής υποδομής ώστε να εξαγάγει το «συμπέρασμα» του, αυτή τη φορά προδίδεται καταφανώς από τη δοσολογία.

Το ρεαλιστικό, οικείο επίπεδο, βα-

ραίνει υπερβολικά στο κείμενό του, με αποτέλεσμα η παραλογική διάσταση να φαντάζει μάλλον διακοσμητική, δευτερεύουσα και να ανασύρεται κατά τόπους μόνον, και κάπως βεβιασμένα. Δεδομένου ότι και η όλη σύλληψη και εκτέλεση οφείλουν αρκετά σε ευκόλως ανιχνεύσιμες επιρροές Μπέκετ, Μρόζεκ ή και Στρατή Καρρά, η σκηνοθεσία του Κ.Νταλιάνη προτίμησε να αποδεχθεί τη λιγότερο φιλόδοξη πλεύση, δηλαδή τη ρεαλιστική, την οποία με αυταπάρνηση υπηρέτησαν ο Ντ. Καρύδης και ο Δ. Γιαννακόπουλος. Μια γκροτέσκα εκδοχή διαβατικού εξουσιαστικού θήλεος έδωσε η Τζ. Αργυροπούλου. Παρά ταύτα, και σ' έναν υπαίθριο σκηνικό χώρο αφύλαχτο από κάθε λογής ηχητική βαναυσότητα των περιοίκων, εξοντωτική για τους ηθοποιούς και ανατρεπτική της εγκατάστασης ενός ευκαίτου κλίματος, διακρίναμε, αν όχι παρακολουθήσαμε, μια εν δυνάμει παράσταση. Τη βραδιά που πήγα, μέχρι και τα τζιτζικία με τα μονόχορδα «μπαγλαμάκια» τους από τα δέντρα, υπονόμειαν τον ιδρώτα των μυρμηγκιών του θεάτρου.

Σημαντικοί ή λιγότερο σημαντικοί σκηνοθέτες μας, λοιπόν, κατεβαίνουν με φιλοδοξίες στα Δημοτικά Περιφερειακά. Κινητήρια δύναμη του θεάτρου, όμως, είναι ο ηθοποιός. Εφ' όσον θέλουμε να λειτουργήσει όπως ορθώς παιδευτικά ο θετικός αποκεντρωτικός θεσμός, αναγκαίο είναι να βάλουμε αποφασιστικά το χέρι στο πουγγί, ώστε τα θέατρα αυτά να είναι ικανά για πιο ευπρόσωπες προσλήψεις. Το επαρχιακό κοινό είναι κρίμα να αρκείται σε προσχέδια παραστάσεων και να υποτιμάται διαψευδόμενο κατά το στάδιο της πραγμάτωσης.

Η νέα εκδοτική σοδειά

Τι βιβλία θα διαβάσουμε το φετινό χειμώνα

ΑΡΚΕΤΑ από τα βιβλία της φετινής «περιόδου των Χριστουγέννων» (Φθινόπωρο - Χειμώνας '93) έχουν ήδη κυκλοφορήσει. Περιμένουμε ωστόσο πολλούς ακόμα τίτλους που εμφανίζουν ενδιαφέρον. Και πάνω από όλα ίσως τη μετάφραση του κλασικού μυθιστορήματος του **Χένρι Φίλντιγκ** (1707-1754) «Ιστορία του Τομ Τζόουνς» από την Εφη Καλλιφατίδη (Gutenberg, δύο τόμοι), το βιβλίο του εκκλησιαστή **«Ματαιότης Ματαιότητων»** σε μετάφραση Αλέξανδρου Ισαρη (Ολκός), το νέο, μετά τη «Φανέλα με το νούμερο εννιά», μυθιστόρημα του **Μένη Κουμαντρά** «Η συμμορία της άρπας» (Κέδρος), την «Επιλογή από το Ημερολόγιο του **Τσέζαρε Παβέζε**» που έκανε ο Παν. Κονδύλη (Στιγμή), «Τα κείμενα για την ποιητική, τη λογοτεχνία και τη μετάφραση» του **Ρόμαν Γιάκομπσον** σε μετάφραση Αρη Μπερλή, καθώς και τα **«Ανέκδοτα Καβάφη»** σε νέα επιμέλεια του Γ.Π. Σαββίδη (Ικαρος).

Πεζογραφία

Στην ελληνική πεζογραφία η **Μαργαρίτα Λυμπεράκη**, ύστερα από πολλά χρόνια απουσίας θα κυκλοφορήσει το μυθιστόρημα «Τα δέντρα» (Καστανιώτης), ο **Βασίλης Βασιλικός** το μυθιστόρημα «Μάγια» (Λιβάνης) και ο **Λουκάς Κούσουλας** το «Για τα μαύρα μάτια» (Νεφέλη). Από τους νεώτερους σε ηλικία ο **Πέτρος Τατσόπουλος** επανεμφανίζεται με το μυθιστόρημα «Η πρώτη εμφάνιση» (Εστία), ο **Δημήτρης Πετσετιδής** με τη συλλογή διηγημάτων «Επίλογος» (Νεφέλη) και η **Αγγέλα Καστρινάκη** με τη συλλογή «Η εκδρομή» (Εστία). Από τους συγγραφείς άλλωστε με υψηλή, κατά κανόνα εμπορικότητα, η **Μάρω Βαμβουνάκη** κυκλοφορεί το «Λουλουδι της κανέλλας» (Φιλιππούλης) και η **Αμαλία Μεγαπάνου** τη «Διαφανή αμπούλα» (Libro).

Στην ξένη πεζογραφία ο Γερμανός **Κρίντερ Γκρας** εμφανίζεται με το μυθιστόρημα - μαρτυρία «Δυσοίωνα κοιτάσματα» (Οδυσσέας) γραμμένο μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989, ενώ οι εκδόσεις «Δελφίνι» κυκλοφορούν το έργο «Γκαλίντεθ» του Ισπανού **Μανουέλ Βαθκέθ Μονταλμπάν** που έλαβε το Ευρωπαϊκό Βραβείο Μυθιστορήματος 1992 σε μετάφραση Κική Καψαμπέλη.

Από τους σύγχρονους της αγγλικής και γαλλικής πεζογραφίας θα δούμε επίσης τα μυθιστορήματα των **Ουίλιαμ Γκόλντιγκ** «Οι κληρονόμοι» μετ. Αναστασία Πανταζοπούλου (Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος), **Τζούλιαν Μπαρνς** «Ο σκαντζόχοιρος», μετ. Ερρίκου Μπελιέ (Πατάκης), **Ζ.Μ.Γ. Λε Κλεζιό** «Ουίτσα» μετ. Λήδα Παλλαντίου (Ωκεανίδα) και **Ρομέν Γκαρί** «Αυτοβιογραφία» (Χατζηνικολή). Και από τους παλαιότερους τα έργα της Δα-

Νίκου Εγγονόπουλου: «Αυτοπροσωπογραφία», τέμπρα σε ξύλο, 0,52x0,65, 1935. Από το έργο «Μπολιβάρ», εκδ. «Ικαρος» 1993.

νης **Κάρεν Μπλίξεν** «Οι Αγγελικοί Εκδικητές» μετ. Καλ. Πατέρα (Αστάρτη) και του Τούρκου **Γιασάρ Κεμάλ** «Η θυμωμένη θάλασσα» (Θεμέλιο) ενώ από τους κλασικούς θα διαβάσουμε την «Πραγματεία περί των νεωτέρων διεγερτικών» του **Ονορέ ντε Μπαλζάκ** μετ. Τίτος Πατρίκιος (Ολκός), την «Περηφάνια και προκατάληψη» της **Τζέιν Οστεν** μετ. Ν. Παπαγιάννη (Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος) τη «Σκοτεινή κάμαρα» του **Φιοντόρ Ντοστογιέβκι** μετ. Λένα Μιληλή (Printa) και την «Κόρη του λοχαγού» του **Α. Πουσκίν** (Σύγχρονη Εποχή).

Δοκίμιο

Στο Δοκίμιο περιμένουμε ακόμα τα βιβλία των **Κ.Θ. Δημαρά** «Σύμμικτα. Από την παιδεία στη λογοτεχνία» τό-

φυσικές επιστήμες, ιατρική, πολεμική τέχνη, δίκαιο), (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης).

Επίσης το κλασικό έργο για τη διαμάχη μοντερνισμού/μεταμοντερνισμού, έργο του Γιούργκεν Χάμπερμας «Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας» (Αλεξάνδρεια), τα βιβλία των Χανς Ρόμπερτ Γιόους «Η ιστορία της λογοτεχνίας ως πρόκληση για τις γραμματολογικές σπουδές» μετ. Μ. Πεχλιβάνος (Εστία), Ουμπέρτο Εκο «Προβλήματα αισθητικής στο Θωμά Ακινάτη» μετ. Τούλα Σιετή (Δελφίνι), Μαργκερίτ Γιουρσενάρ «Η σμίλη του χρόνου» (Χατζηνικολή), Πολ Βαλερί «Ματιές στο σύγχρονο κόσμο» μετ. Η. Η. Νικολούδης (Ροές), Λεοπάρντι «Στοχασμοί» μετ. Κατερίνα Βασιλάκου (Printa), Λούντβιχ Βιτγκενστάιν «Αφορισμοί και εξομολογήσεις» (Καρδαμίτσα) ενώ πληροφορίες για τα κριτήρια με τα οποία γίνονται οι επιλογές των μεγάλων βραβευμένων δίνει το βιβλίο του Σουηδού Εσπμαρκ Κιέλ «Το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας» (Κέδρος).

Τέχνη

Στα Βιβλία Τέχνης περιμένουμε το «...Και σ' αγαπώ παράφορα», αλληλογραφία του **Νίκου Εγγονόπουλου** με τη γυναίκα του Λένα και 15 πίνακες με ερωτικά ζευγάρια σε επιμέλεια Δημήτρη Δασκαλόπουλου (Ικαρος), τη «Τζένη Καρέζη» και το «Θέατρο Τέχνης Κάρολος Κουν (1972-1992)» (Καστανιώτης), το «Περί ζωγραφικής» του **Αλμπέρτι Λεόν Μπατίστα** μετ. Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα (Καστανιώτης), την «Ιστορία της τέχνης» του **Ελί Φορ**, τρεις τόμοι Γ', Δ' και Ε' Αναγέννηση και Νεώτεροι Χρόνοι, μετ. Βασίλης Τομανάς (Εξάντας) και την «Ελληνική θαλασσογραφία» σε επιμέλεια **Μανόλη Βλάχου** (Ολκός).

Οικολογία

Στον τομέα της Οικολογίας θα δούμε την κοινωνική οικολογία του Μάρει Μπούκτσιν «Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία», μετ. Τάσος Κυπριανίδης (Εξάντας), το οδοιπορικό του Δημήτρη Κωστόπουλου «Βαλκάνια: η οικογεωγραφία της οργής» που ανιχνεύει τους πολιτικούς, εθνικούς, θρησκευτικούς και οικολογικούς δεσμούς (Στοχαστής), την «Τελευταία όαση» της Σάντρα Πόστελ (Λιβάνης), την «Περιβαλλοντική εκπαίδευση» των Α. Γεωργόπουλου - Ε. Τσαλική (Gutenberg) και το συλλογικό «Περιβαλλοντική κρίση» (Σύγχρονη Εποχή).

Βιβλία, τέλος, και από την καθημερινότητά μας είναι του Μαρκ Αμπελέ «Η καθημερινή ζωή στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο», μετ. Λύντια Στεφάνου, (Δ.Ν. Παπαδήμας).

Επιμέλεια: **Ελισάβετ Κοτζιά**

ΘΕΑΜΑΤΑ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΙ

Επειδή οι ώρες προβολών μπορεί να διαφοροποιηθούν κατά μερικά λεπτά, προτιμήστε πρώτα να τηλεφωνείτε. Οι κινηματογράφοι που έχουν * διαθέτουν Ντόλμπι Στέρεο.

ΑΘΗΝΑΣ

Α΄ ΠΡΟΒΟΛΗΣ

ΑΑΒΟΡΑ* (Τέρμα Ιπποκράτους, τηλ. 6423271 - 6462253 Air Condition

Αριζόνα Ντριμ (κοινωνικό) Ωρες 5.50-8.30-11 μ.μ.

ΑΒΑΝΑ ΑΣΣΟΣ-ΟΝΤΕΟΝ* (Λ. Κηφισίας 234-Κολλέγιο, τηλ. 6715905)

Μαθήματα πιάνου (Κ) Ωρες 6.20-8.40-11 μ.μ.

ΑΕΛΩ* (Πατησίων, 8214675)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 6.30-8.45-11

ΑΘΗΝΑ (Αβίδου 93, Ανω Ιλίσια, τηλ. 77.92.568)

Η μέρα της Μαρμώτας (κωμωδ. Κ - Α΄ προβολή) Ωρες 6.30-8.30-10.30 μ.μ.

ΑΘΗΝΑ* (Στάση Κεφαλληνίας, τηλ. 8233149)

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 3.30-5.50-8.30-11

ΑΘΗΝΑΙΟΝ* (Τέρμα Αμπελοκήπων, τηλ. 7782122) Air Condition

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 6.30-8.45-11

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ* (Καλλιθέα. Τηλ. 9560306) *Μυστηριώδεις φόνοι στο Μανχάταν* (κωμωδ. Κ) Ωρες 6.40-8.50-11 μ.μ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ* (Πατησίων - Ο.Τ.Ε., Τηλ. 8219298 - 8832666)

Οι φίλοι του Πίτερ (κωμωδία Κ-13) Ωρες 7-9-11 μ.μ.

ΑΛΟΗ* (Πατησίων 300 - Ιακωβάτων 25, τηλ. 2286978 - 2237660)

Singles Ωρες 6.40-8.40-10.40 μ.μ.

ΑΛΦΑΒΙΑ* (Τέρμα Μαυρομ., τηλ. 6460521)

Reservoir dogs (Α) Ωρες 7-9-11 μ.μ.

ΑΜΠΕΣ* (Οδ. Βουλιαγμένης τηλ. 9011063)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 5.50-8.05-10.20

ΑΝΔΟΡΑ* (Ερυθρός Σταυρός, τηλ. 6919815)

Κιου Ζου μια γυναίκα της Κίνας (περιπ.) Ωρες 7-9-11

ΑΝΕΣΙΣ* (Τέρμα Αμπελοκήπων τηλ. 7782316 - 7785449)

Μυστηριώδεις φόνοι στο Μανχάταν (κωμωδία Κ) Ωρες 6.40-8.50-11 μ.μ.

ΑΝΝΑ ΝΤΟΡ* (Γλυφάδα τηλ. 8946617)

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 3-5.40-8.20-11 μ.μ.

ΑΠΟΛΛΩΝ* (Οδός Σταδίου, τηλ. 3236811)

Οι φίλοι του Πίτερ (κωμωδία Κ-13) Ωρες 6.20-8.20-10.20 μ.μ.

ΑΣΤΕΡΙΑ ΑΣΣΟΣ - ΟΝΤΕΟΝ* (Κηφισίας 334. Τηλ. 8015152)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 6-8.15-10.30

ΑΣΤΟΡ* (Σταδίου τηλ. 3231297)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 5.50-8.05-10.20

ΑΣΤΡΟΝ* (Τέρμα Αμπελοκήπων τηλ. 6922614)

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 3.10-5.50-8.30-11

ΑΣΤΥ* (Οδός Κοραή τηλ. 3221925)

Η ωραία καβατζού (περιπ. Κ) Ωρες 5-9 μ.μ.

ΑΤΛΑΝΤΙΣ* (Λεωφ. Βουλιαγμένης Πλ. Καλογήρων τηλ. 9711511)

Οι περιπέτειες του Χακ Φιν (περιπ. Κ) Ωρες 6-8.10-10.20 μ.μ.

ΑΤΤΑΛΟΣ* (Νέα Σμύρνη τηλ. 9331280)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 6.30-8.45-11

ΑΤΤΙΚΑ* (Πλατεία Αμερικής, τηλ. 8673042)

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 3.10-5.50-8.30-11

ΑΤΤΙΚΟΝ* (Οδός Σταδίου, τηλ. 3228821)

Ινδοκίνα (περιπ. Κ) Ωρς 4.30-7.30-10.30 μ.μ.

ΑΦΑΙΑ* (Καλλιθέα, τηλ. 9595534)

Reservoir dogs (Α) Ωρες 7-9-11 μ.μ.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ* (Πατησίων 177, τηλ. 8656355)

Οι περιπέτειες του Χακ Φιν (περιπ. Κ) Ωρες 6.40-8.50-11 μ.μ.

ΓΑΛΑΞΙΑΣ* (Αρχή Λεωφ. Μεσογείων - Αμπελόκηποι, τηλ. 7773319)

Ο τελευταίος μεγάλος ήρωας (περιπέτεια Κ) Ωρες 6-8.30-11 μ.μ.

ΔΑΝΑΟΣ* (Λεωφ. Κηφισίας - Πανόρμου, τηλ. 6922655) Διαθέτει parking

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 12.30-3.10-5.50-8.30-11 μ.μ.

ΔΙΑΝΑ* (Ηλ. Σταθμ. Μαρούσι, τηλ. 8028587)

Στραβοί πιλότοι σε F-16 - Μέρος δεύτερο (κωμ. Κ) Ωρες 6.10-8.15-10.20 μ.μ.

Σάββατο - Κυριακή ώρα 4.15 μ.μ.

ΕΛΛΗ* (Οδός Ακαδημίας, τηλ. 3632789)

Μυστηριώδεις φόνοι στο Μανχάταν (κωμωδ. Κ)

Ωρες 6-8.15-10.30 μ.μ.

ΕΜΠΑΣΣΥ* (Πατριάρχου Ιωακείμ 5 Κολωνάκι, τηλ. 7220903)

Μαθήματα πιάνου (Κ) Ωρες 5.30-8-10.25 μ.μ.

ΕΤΟΥΛΑ* (Πλατεία Δαββάκη Καλλιθέα τηλ. 9510042-9592611)

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 3.20-5.50-8.30-11 .

ΖΙΝΑ* (Λ. Αλεξάνδρας στ. Σόνια 6422714)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 6.30-8.45-11

ΙΛΙΟΝ (Τροίας Πατησίων στάση Αγγελοπούλου, τηλ. 8810602)

Κίου Ζου μια γυναίκα της Κίνας (περιπέτεια) Ωρες 7-9-11 μ.μ.

ΙΝΤΕΑΛ* (Οδ. Πανεπιστημίου, τηλ. 3626720)

Στραβοί πιλότοι σε F-16 - Μέρος δεύτερο (κωμ. Κ)

ΚΟΡΟΝΕΤ* (Οδός Φρύνης Παγκράτι τηλ. 7521521 - 9029964)

Βαρομετρικό χαμηλό (περιπ. Κ) Ωρες 5.50-8.05-10.20

Κυριακή πρωί ώρα 11 *Η αρκούδα*

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ* (Πλατεία Δαββάκη Καλλιθέα, τηλ. 9568370)

Στραβοί πιλότοι σε F-16 - Μέρος δεύτερο (κωμ. Κ)

Ωρες 7-9-11 μ.μ.

ΜΑΡΟΥΣΙ ΑΣΣΟΣ - ΟΝΤΕΟΝ 1* (Λεωφ. Κηφισίας 215 Μαρούσι. Τηλ. 8087094 - 8051292)

Τζουράσικ Παρκ (περιπ. Κ) Ωρες 2.10-4.50-7.30-10.10

ΜΑΡΟΥΣΙ ΑΣΣΟΣ - ΟΝΤΕΟΝ 2* (Λεωφ. Κηφισίας 215 Μαρούσι. Τηλ. 8087094 - 8051292)

Μαθήματα πιάνου (Κ) Ωρες 5.35-7.55-10.25 μ.μ.

ΜΕΤΑΛΛΕΙΟΝ* (Παγκράτι, τηλ. 7511515)

Τζουράσικ Παρκ (περιπέτεια Κ) Ωρες 5-7.40-10.20

Κυριακή πρωί ώρα 11 *Τζουράσικ Παρκ*

ΘΕΑΤΡΑ

ΑΘΗΝΩΝ (Βουκουρεστίου 10, τηλ. 32.35.524). Ευγ. Ο΄ Νηλ «Πέρα απ΄ τον ορίζοντα». Κατερίνα Μαραγκού, Γ. Καρατζογιάννης

ΑΚΑΔΗΜΟΣ (Ιπποκράτους 17, τηλ. 36.25.119 - 36.03.835). Δ. Ψαθά «Ένας βλάκας και μισός». Δ. Πιατάς. Παιδική Σκηνή. Τ. Γεωργέλη «Ο Κοντορεβυθούλης και η πονηρή αλεπού» - «Η Κοκκινοσκουφίτσα και ο Λύκος Τρελογιατρός» (Κυρ. 11 π.μ. - 3 μ.μ.).

ΑΚΡΟΠΟΛ (Ιπποκράτους 9 - 11, τηλ. 36.08.666, 36.43.700). Νέα Ελληνική Σκηνή. Αριστοφάνη «Λυσιστράτη». Θ. Καρακατσάνης.

ΑΛΙΚΗ (Αμερικής 4, τηλ. 32.44.146). Μπέρναρ Σω «Ωραία μου κυρία». Αλ. Βουγιουκλάκη, Στ. Ληναίος, Γ. Μοσχίδης.

ΑΛΚΥΟΝΙΣ (Ιουλιανού 42-46, τηλ. 88.15.402). Μοντέρνο Θέατρο Γιώργ. Μεσσάλα. Νεανική Σκηνή. Σαμ Σέπαρντ «Σοκ». Γ. Μεσσάλας, Ν. Αλέξη. Κεντρική Σκηνή. Αλ. Λιδωρίκη «Λόρδος Βύρων». Γ. Μεσσάλας, Ντ. Θεμελή (Τετ., Σαβ., Κυρ. 6.30 μ.μ.).

ALDEBARAN (Χαρ. Τρικούπη 134, τηλ. 36.12.217). Ίδεοθέατρο Αντάνη Αναστασάκη «Κοσμογονία Ορέστη» (Παρ., Σάβ., Κυρ. 9.15 μ.μ.).

ΑΜΟΡΕ (Πριγκιπωνήσων 10, τηλ. 64.42.869, 64.68.009). Σαίξπηρ «Δωδεκάτη Νύχτα». Λ. Φωτοπούλου. Ολια Λαζαρίδου, Αρης Λεμπεσόπουλος. Εξώστης: Φιτζ. Κους «Το τελευταίο τρένο». Άννα Μακράκη, Σοφία Σεϊρλή.

ΑΜΦΙ-ΘΕΑΤΡΟ (Αδριανού 111, Πλάκα, τηλ. 32.33.644). Πάβελ Κόχουτ «Ο Ύψος του Κόσμου σε 80 μέρες». Γ. Τσιτσόπουλος, Χρ. Μπίρος.

ΑΠΟΘΗΚΗ (Σαρρή 40, πλ. Αγ. Ασωμάτων, τηλ. 32.53.153). Ο Μπέτι «Εγκλημα στο νησί των κατσικιών». Κ. Καστανάς.

ΒΕΑΚΗ (Στουρνάρη 32, τηλ. 52.23.522). Κεχαϊδή – Χαβιαρά «Δάφνες και μικροδάφνες». Στ. Φασουλής, Κ. Ρηγόπουλος, Μ. Χρυσουμάλλης, Γ. Μπέζος.

ΒΕΡΓΗ (Βουκουρεστίου 1, τηλ. 32.35.235). Ζαν Κοκτώ «Τα ιερά τέρατα». Χρ. Φράγκος, Τζ. Ρουσόα.

ΒΡΕΤΑΝΙΑ (Πανεπιστημίου 7, τηλ. 32.21.579). Υβ Ζαμιάκ «Ο κύριος Αμλκάρ». Ν. Τσακίρογλου, Χρ. Διαβάτη, Π. Χαϊκάλης.

ΔΙΟΝΥΣΙΑ (Αμερικής 10, τηλ. 36.24.021). Αντον Τσέχωφ «Ο Γλάρος». Κ. Δανδουλάκη, Γ. Φέρτης.

ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ (Αγ. Κωνσταντίνου 22, τηλ. 52.33.322, 52.23.242). ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΣΚΗΝΗ. Αλαν Μπένετ «Η τρέλα του Γεωργίου Γ΄». Γ. Μιχαλακόπουλος, Ερση Μαλικέντζου.

ΕΞΑΡΧΕΙΩΝ (Θεμιστοκλέους 69, τηλ. 33.00.879). Άρθουρ Μίλλερ «Το Τίμημα». Τ. Βουτέρης, Αν. Δεκαβάλλα.

ΕΡΕΥΝΑΣ (Ιλιαίων 21, Ζωγράφου, τηλ. 77.80.826). Γ. Λυρίτη «Το Ρολόι». Ελ. Μαυρομάτη, Γ. Μπάρτης. Παιδική Σκηνή. Ντ. Γουντ «Ο άνθρωπος –ψωμί». Αγγ. Βελουδάκη (Σαβ. 5 μ.μ., Κυρ. 11 π.μ. – 3 μ.μ.).

ΕΜΠΡΟΣ (Ρίγη Παλαμίδη 2., Πλ. Αγ. Αναργύρων, Ψυρρή, 32.38.990) Ντ. Μάμετ «Αμερικανικός Βούβαλος». Δ. Καταλειφός, Γ. Κέντρος, Δ. Τάρλοου.

ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ (Φρυνίχου 10, Πλάκα, τηλ. 32.31.591, 92.27.784). Τζέιμς Μπάρι «Πήτερ Παν». Δ. Βασιλειάδου, Αντ. Διαμαντής (Σαββ. 4 μ.μ., Κυρ. 11 π.μ. – 4 μ.μ.).

ΘΕΑΤΡΟ ΤΕΧΝΗΣ-ΥΠΟΓΕΙΟ (Πεσμαζόγλου 5, τηλ. 32.28.706, 32.29.703). Λόρκα «Γέρμα». Ρένη Πιττακή.

ΘΕΑΤΡΑΚΙ (Αδμήτου 54, τηλ. 86.41.322, 86.52.505). Στέλλα Αρκάδη «Τοπία και Σώματα».

ΘΥΜΕΛΗ (Μοσχονήσιων 32 πλ. Αμερικής, τηλ. 86.57.677). Τζ. Φερρέτι. «Η Σταχτοπούτα» (Σάβ. 4 μ.μ., Κυρ. 11.15 π.μ. - 4 μ.μ.).

ΚΑΛΟΥΤΑ (Πατησίων 240, τηλ. 86.75.588 - 86.11.311). Ν. Καμπάνη - Β. Μακρίδη «Και μαζί και... μόνος». Β. Τσιβιλίκας, Άννα Καλουτά.

ΚΑΠΠΑ (Κυψέλης 2, τηλ. 88.31.068). «Το Ημερολόγιο

της Άννας Φρανκ». Δημ. Παπαμιχαήλ, Ελένη Κούρκουλα.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟ Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (Λαμπρινής – Ερσης 9, πλ. Λαμπρινής, τηλ. 26.29.046, 29.32.000). (Κυρ. 11.00 π.μ.–5.30 μ.μ.)

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (Πν. Κέντρο Δήμου Μοσχάτου, Πλ. Μεταμορφώσεως, τηλ. 41.31.226, 90.11.636). Παραστάσεις Καραγκιόζη (Κυρ. 11.30 π.μ.)

ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ - ΡΕΞ (Πανεπιστημίου 48, τηλ. 33.01.880). Τζ. Οργουελ «Η Φάρμα των Ζώων».

ΛΑΜΠΕΤΗ (Λ. Αλεξάνδρας 106, τηλ. 64.63.685). Ρ. Λονγκ - Ντ. Φρένκελ Φρανκ «Τσέχωφ - Το Μιούζικαλ». Γρ. Βαλτινός, Σ. Βόσσου, Ελλη Πασπαλά.

ΜΑΣΚΕΣ (Λήθης 6 & Αγ. Μελετίου 107, τηλ. 86.12.509). Μπ. Τσικληρόπουλου «Ωχ, τα νεφρά μου».

ΜΕΓΑΡΟ ΜΟΥΣΙΚΗΣ (Λεωφ. Βασ. Σοφίας, τηλ. 72.82.333). Αίθουσα Φίλων της Μουσικής: Μωρίς Μπεζάρ / Μπαλέτο Ρυδρα Λωζάνης (Παρ., Σαβ.). Αίθουσα Δημήτρη Μητρόπουλου: Μουσικό Αναλόγιο: Μουσικές του 20ού αιώνα. Κοντσέρτο για Φωνή και Μικρό Σύνολο Οργάνων (Κυρ.), Ρεσιτάλ Δόμνας Ενουγιόδου (Δευτ.), Παντ. Στατατέλος (βιολί), Δανάη Καραά (πιάνο) (Τρ.), Καμεράτα (Τετ., Πεμ., Παρ.).

ΜΙΝΩΑ (Πατησίων 91, τηλ. 82.10.048 - 82.32.578). Ενεκεν - Βέμπερ «Κυρία Προέδρου». Β. Τριψύλλη, Π. Κοντογιαννίδης.

ΜΟΝΤΕΡΝΟΙ ΚΑΙΡΟΙ - ΠΑΡΟΔΟΣ (Γεννηματά 20, τέρμα Πανόρμου, τηλ. 69.29.090). Αντον Τσέχοφ «Θείος Βάνιας» (Παρ., Σαβ., 9.15-12 μ.μ.).

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ (Λ. Συγγρού 106, τηλ. 92.34.197). Μπεθ Χένλι «Εγκλήματα καρδιάς». Κατερίνα Βασιλάκου, Εύα Κοταμανίδου, Εύα Μπενέτα.

ΠΟΡΤΑ (Μεσογείων 59, τηλ. 77.11.333). Σ. Μάλτρατ «Η γυναίκα με τα μαύρα». Αλ. Αλεξανδράκης, Δ. Κατρανίδης.

ΟΔΟΥ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ (Κεφαλληνίας 16, τηλ. 88.38.727). Τ. Ντορστ «Ο Φερνάντο Κραπ που έγραψε ένα γράμμα». Μπ. Αρβανίτη, Γ. Βόγλης.

ΟΔΟΥ ΚΥΚΛΑΔΩΝ (Κεφαλληνία και Κυκλάδων 11, Κυψέλη, τηλ. 82.17.877). «Νέα Σκηνή» Λευτέρη Βογιατζή. Γ. Χορτάση «Κατσούρμπος». Ν. Ζορμπάς, Στ. Λιβαθινός.

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ Μπεθ Χένλι «Εγκλήματα καρδιάς». Κατερίνα Βασιλάκου, Άννα Φόνσου, Εύα Κοταμανίδου.

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (Σταδίου 4, τηλ. 32.22.035). Βασ. Ανδρεόπουλου «Άγρια Παχινίδια». Τατιάνα Λύγαρη, Κίμων Ρηγόπουλος.

ΡΙΑΛΤΟ (Κυψέλης 54 & Αγ. Μελετίου, τηλ. 82.18.973, 88.27.000). Θιάσος ΄81. «Οι περιπέτειες του Βαρόνου Μινχάουζεν» (Σαβ. 5 μ.μ., Κυρ. 11 π.μ.-3 μ.μ.).

ΣΗΜΕΙΟ (Χαρ. Τρικούπη 10, πίσω από το Πάντειο, τηλ. 92.29.579, 99.52.064). Χοροθέατρο «Οκτάνα»: «Οι Γάμοι» του Ιγκορ Στραβίνσκι (έως 14/11).

ΣΤΟΑ (Μπισκίνη 55 Ζωγράφου, τηλ. 77.02.830). Ιακ. Καμπανέλλη «Τρεις σε μοναξιά». Θ. Παπαγεωργίου (Παρ., Σάβ. 9.30, Κυρ. 7 μ.μ.).

ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΕΑΤΡΟ (Νορντάου 12–14, Πλ. Γκύζη, τηλ. 64.58.222). Πέτερ Βάις «Η ανάκριση». Βασίλης Διαμαντόπουλος, Μαρίνα Γεωργίου.

ΤΖΕΝΗ ΚΑΡΕΖΗ (Ακαδημίας 3, τηλ. 36.36.144, 36.25.520). Άρθουρ Μίλλερ «Ο θάνατος του Εμποράκου». Κ. Καζάκος, Δ. Μπεμεπέδη, Γ. Κυρίτσης. Παιδική Σκηνή: «Παιδική Αυλαία» Γ. Καλατζόπουλου. Αριστοφάνη «Ειρήνη» (Κυρ. 11 π.μ. - 3 μ.μ.).

ΦΟΥΡΝΟΣ (Μαυρομιχάλη 168, τηλ. 64.60.748, 64.20.451). Ομάδα Χορού «Ανάλια»: «Το ψυγείο». Αμ. Μουτούση, Εβη Βασιλειάδη (έως 15/11).

ΧΑΤΖΗΧΡΗΣΤΟΥ (Πανεπιστημίου 38, τηλ. 36.27.248, 36.10.171). Λ. Μιχαηλίδη - Β. Μακρίδη «Το... κορόιδο της χρονιάς». Π. Μιχαλόπουλος, Γ. Μόρτζος.

ΜΕΤΡΟΠΟΛΙΤΑΝ* (Λεωφ. Βουλιαγμένης Πλ. Καλογήρων τηλ. 9706010)

Μαθήματα πιάνου (Κ) Ωρες 5.30-7.50-10.20 μ.μ.

ΜΠΡΟΝΤΓΟΥΑΙΗ* (Πατησίων - Αγ. Μελετίου, τηλ. 8620232)

Οι περιπέτειες του Χακ Φιν (περιπ. Κ) Ωρες 6.40-8.50-11 μ.μ.

ΝΑΝΑ* (Βουλιαγμένης,

Το θαύμα της Χρωμίτσας

Του Δημήτρη Χατζηνικολάου

ΕΔΩ και αρκετούς αιώνες, αγαπητοί μου αναγνώστες, στις πλαγιές των λόφων της Μακεδονίας, συντελείται μια μυστηριακή συνεργασία ήλιου, γης και ανθρώπινης γνώσης. Ιδιαίτερα στη χειρσοήνηση του Αθω στο Άγιο Όρος, η διαφύλαξη κάθε παραδοσιακής καλλιέργειας και γενικότερα τον τρόπο βίωσης της παράξενης πραγματικότητας, είναι μοναδική.

Ήδη από τον 15ο αιώνα, μετά την πτώση του Βυζαντίου, στις μονές και τις σκήτες αναπτύχθηκε πολύ η αμπελοκαλλιέργεια, γιατί τα μοναστήρια είχαν στερηθεί τα μετόχια τους στη Χαλκιδική. Σήμερα, αδιάσειστο στοιχείο της ιστορικής συνέχισης του Αγίου Όρους αποτελεί και η παραγωγή οίνων υψηλής ποιότητας. Μέσα στην ομορφιά και τη μαγευτική φύση τη γεμάτη από το ιερό μυστήριο και την παρουσία του Θεού, οι μοναχοί συνεχίζουν την παράδοση του καλού αγιορείτικου κρασιού... Το κρασί ήταν και είναι, στα μοναστήρια, κάτι το συνηθισμένο στην τράπεζα. Τα τυπικά των μονών, και όταν ακόμη αποκλείουν το λάδι, επιτρέπουν το «κραιοβόλιον» στους μοναχούς, που προτιμούν το ανόθευτο κρασί, τον «άδολο» οίνο... Σήμερα, πολλοί καλόγεροι, αλλά και πολλοί λαϊκοί, ζουν και εργάζονται μόνιμα στο Βουνό της Ορθοδοξίας, όλοι επηρεασμένοι από τη μυστηριακή ατμόσφαιρα της ιερής πολιτείας. Μιας πολιτείας που δεν είναι παρά ένα μπαλκόνι του Θεού πάνω στη γη.

Πριν από λίγες ημέρες είχα την ευτυχία να το επισκεφθώ πάλι και να περπατήσω μέσα στους πανέμορφους αγιορείτικους αμπελώνες και να αντικρίσω από κοντά το θαύμα της Χρωμίτσας. Όλα άρχισαν το 1973, όταν ένας δεινός κτηνός έπειτα από πολλές ώρες πορείας μέσα στην παρθένα βλάστηση, κάθησε να ξεκουραστεί πάνω στις πέτρες μιας εγκαταλεμμένης σκήτης του ρωσικού μοναστηριού, τον Άγιο Παντελεήμονος στη Χρωμίτσα. Εκεί γοητευμένος από το θείο τοπίο οραματίστηκε τον τρόπο με τον οποίο θα έδινε ζωντάνια και δύναμη στην προικισμένη αυτή περιοχή, που έχανε την παλιά αυτοκρατορική της αίγλη και οι μοναχοί λιγότευαν συνεχώς.

Άρχισε, λοιπόν, να φτάνει αμπέλια κάτω από την επίβλεψη και τον έλεγχο των κρατικών υπηρεσιών του υπουργείου Γεωργίας, συνεχίζοντας την παραδοσιακή καλλιέργεια του ευλογημένου αυτού φρούτου της μακεδονικής γης. Σε υψόμετρο λοιπόν 300 μέτρων από τη θάλασσα συναντά κανείς σήμερα τις πρώτες φύτευσεις με το Αημιό και το Αθήρι, πάνω σε εδάφη που προήλθαν από την αποσάθρωση γρανιτικών πετρωμάτων, τα ψήγματα των οποίων (οι μαρμαρυγίες) λάμπουν ακόμα μέσα στα αμπέλια από τον ήλιο.

Όσο περνάει ο καιρός ο κτηνός-οινοποιός ολοκλήρωνε το έργο αυτό της ζωής του και με άλλες εκλεκτές ποιικιλίες, πιστεύοντας ότι το ιδανικό πάντρεμα όλων αυτών των γενέσεων και αρωμάτων θα δημιουργούσε την αρμονική σύνθεση κάποιου κρασιού στο μέλλον.

Το καλοκαίρι επειδή επικρατεί μεγάλη ηλιοφάνεια με σπάνιες βροχοπτώσεις, προέβλεψε βαθιές αρώσεις πριν από τη φύτευση, ώστε το ριζικό σύστημα να ανακουφίζεται από τα χειμερινά νερά, χωρίς να έχει ανάγκη να ποτίζεται το αμπέλι. Ένας λοιπόν φανταστικός γραμμικός αμπελώνας άνω από 1.100 στρέμματα δεσπόζει σήμερα περήφανος και αυθεντικός σε όλες τις πλαγιές της Χρωμίτσας στην περιοχή Καμμένη το Coupage Rouge, στις Αμυγδαλιές το Ασύρτικο Sawνίηνη και το ξινόμαυρο, στη Συναία το Αημιό, στον Καύκο το Αθήρι, στον Παλιόμυλο, τον Ροδίτη και στο Μετόχι ξανά ξινόμαυρο και Αθήρι, όλα μαζί δημιουργούν ένα τοπίο που θυμίζει πολύχρωμη μπροζντολέξινη εικόνα.

Εξάλλου οι μικρές στρεμματικές αποδώσεις από 600 μέχρι 900 κιλά χαρίζουν στο σημερινό λευκό αλλά και Rosé αγιορείτικο κρασί, τους οργανοληπτικούς χαρακτήρες του οικοσυστήματος του Αθω, που μεγαλουργεί πάνω στα ασβεστολιθικά εδάφη αυτής της αμπελοργικής νησίδας. Τα κρασιά που παράγονται είναι έντονα αρωματικά, χαμηλόβαθμα, δροσερά, αφρατάδες με ισορροπημένη οξύτητα και μικρή περιεκτικότητα σε αζύμωτο σάκχαρο. Συνόδευαν θανάσια τους μακεδονίτικους πιάντικους μεζέδες, αλλά και τα περίφημα θαλασσινά ορεκτικά της Χαλκιδικής. Σήμερα, ο δεινός κτηνός, μολονότι προσεγγίζει την όγδοη δεκαετία μιας αστείρευτης προσωπικής δημιουργικότητας, είναι ο πρώτος που εμφανίζεται κάθε πρωί στο ονοποείο του Αγίου Παύλου και ο τελευταίος που φεύγει αργά το απόγευμα. Παρακολουθεί και ελέγχει το σταφύλι του, την οινοποίηση, τις ζυμώσεις και την εμφιάλωση του αγαπημένου του κρασιού, που συνεχώς βραβεύεται στα μεγάλα διεθνή σαλόνια. Στον Ενάγγελο Τσάνταλη, λοιπόν, τον «Τελευταίο των Μοϊκανών» της μακεδονικής οινοποιίας, οφείλεται η παγκόσμια επιτυχία του αγιορείτικου κρασιού, που είναι πραγματικά ξεχωριστό απ' τα άλλα, γιατί ζυμώνεται μεταξύ της σύγχρονης πραγματικότητας και του ονείρου της αιωνιότητας...

Του Ηλία Δελλόγλου

Ταρατόρι Ναουσέικο

Της Μαρίας Χαραμή

ΔΥΟ είναι τα τυρρανικά χρ του βίου: χρόνος και χρήμα. Μεταξύ αυτών και εμού παρεισφρεί ένα αποτρόπαιο και δίχως όνομα σκοτάδι. Που καθιστά τη σχέση μας ούλτρα προβληματική. Χάνω τις μέρες, τις ώρες, τα χαρτζιλίκια και τα ραντεβού. Ροίδο τα 'κανα και κείνο το πρωινό, αφού εξύπνησα άπαντες σε bad timing. Αν δηλαδή τα μάτια των συνεπιβατών μου μέσα στο ωραίο τζιπ ήτανε βόλια, θα 'χατε πλέον και σεις αγαπητοί αναγνώστες οριστικούς απαλλαγεί από τη φλυαρία μου. Ωφείλα λοιπόν να πάθω άγχος μέσα σε τόση συσσωρευμένη ζοχάδα, αλλά... «η μέρα ήταν ζεστή και ποιητική...». Η πρώτη φθινοπωριάτικη μέρα και καθώς ανηφορίζαμε προς τα κάστρα η Θεσσαλονίκη φορούσε ένα απαλό χιτώνιο στο σπάνιο γκρίζο της πέρλας. Ο Θερμαϊκός έγλυφε την ακτή ήσυχα και επίμονα. Και αφήνοντας δρόμο και δρόμο παίρνοντας μέσα στο συγκινητικό Μακεδονικό τοπίο φθάσαμε πρώτα στον Άγιο Νικόλαο της Νάουσας. Πλάι στο ποτάμι ψήνουν πέστροφες.

Ο κύριος Χαϊδεμένος πουλάει την πραγματία του: τσάι του βουνού, κερήθρες με μέλι, ρομάνο, ένα βοτάνι της περιοχής, φιρίκια μοσχοβολιστά και λιαστές ντομάτες. Εφτακόσιες δραχμές τη σακκουλίτσα. Οι Αμερικανοί μάγειροι της παρέας μεταφράζουν σε δολάρια. Καταλήγουν ότι στο Zabar's, τον Εβραίο γενάρχη των Νεοϋορκέζων μπακάληδων, θα πλήρωναν 30 φορές ακριβότερα και επιθυμούν να ψωνίσουν έως και τον κύριο Χαϊδεμένο. Ακολουθεί επίσκεψη, γευσίγνωσία και φαγοπότι στο εστιατόριο του οινοποιείου Στενημάχου της εταιρίας Μπουτάρη. Από τον λαχανόκηπο κόβουμε τα ζαρζαβατικά και γράμμω στο μαγειρείο. Εδώ στα ράφια καμαρώνουν οι γυάλες με τα τουρσιά και τα γλυκίσματα του κουταλιού.

Η κυρία Πετρούλα Περούτη ηγεμονεύει μέσα στην πάστρα της κουζίνας. Σεμνή, περποιητική χαμογελά με τα στραβά δοντάκια της και ζεσταίνει, γαρνίρει, διευθετεί τα εδέσματα στα πιάτα, κόβει σαλάτα και ψωμί. Ενώ δε κατά κανόνα οι υψηλές τόκες της κουζίνας συνιστούν ένα συμπλήμα λοξών ατόμων και μοχθηρώς επιχαιρούμε ανταλλάσσοντας ανά-

μεσα μας λανθασμένες συνταγές, ιδού η γλυκειά μου η Πετρούλα, μια έκτακτη εξαίρεση, μου εξηγεί υπομονετικά τις ιδιαιτερότητες της Ναουσέικης κουζίνας.

Εξω το χώμα ρουφάει μια βροχούλα παραπονιάρα. Το εστιατόριο γέμισε. Μαζευόμαστε γύρω από το τραπέζι. Είναι μια στιγμή που όλα συνηχούν αρμονικά. Το κολλαρισμένο τραπεζομάντηλο με το ντόπιο κρασί.

Μεσημέριασε στα καλοστρωμένα τραπέζια του εστιατορίου όλα συνηχούν αρμονικά. Τα κολλαρισμένα λινά με τα χρηστικά σκεύη και εξαρτήματα του γεύματος όπως τα γλυπτά σταχτοδοχεία από αρρενωπό μέταλλο σε εύγραμμη αντίστιξη με τη θηλυκή τους φόρμα. Τα κόκκινα κρασιά με, τις εντόπιες σπεσιαλιτέ. Το έξω, όπου το χώμα ρουφάει μια βροχή παραπονιάρα, με το θαλπερό ένδον. Οι άνθρωποι συντρώγουν και συμπίνουν για να εξοβελίσουν την μοναξιά, το φόβο του Μεγάλου Μετά. Θυμάμαι τον Λαπαθιώτη «... γιατί άμα λέγει το κρασί / και φύγεις άξαφνα και συ... / μες της καρδιάς μου το κενό / μεγάλο σαν τον ουρανό / θ' ακούσω πάλι το βραχνό τραγούδι του θανάτου...». Διότι φίλοι μου αλλοίμονο, η μουσικότητα μιας μέρας Οκτωβρίου στην εξοχή, θάμνε λειψή δίχως το διακριτικό κλαρινέτο της μελαγχολίας.

Υλικά για μέτριο μπάλ

350 γρ. στραγγιστό γιαούρτι, 4 σκελίδες σκόρδου χωρίς την πράσινη ουρίτσα, 60 γρ. καρύδια τριμμένα, 220 γρ. αγγούρι κομμένο σε κύβους, 2 φέτες χωριάτικο ψωμί ξερό, δυόσμο, ψιλοκομμένο, χοντρό αλάτι, φρεσκοτριμμένο πιπέρι.

Εκτέλεση

Πασπαλίζουμε με αλάτι τα κομματάκια του αγγουριού και αφήνουμε στο σουρωτήρι να στραγγίσει επί 1 ώρα.

Χτυπάμε στο γουδί το σκόρδο με το δυόσμο τρίβουμε το ψωμί σε γαλέτα.

Αναμιγνύουμε το γιαούρτι με τη γαλέτα, τα καρύδια, τη γαλέτα, το αγγούρι και το μίγμα σκόρδου

Αλατοπιπερώνουμε.

Αυτό είναι το Ναουσέικο τζατζίκι Προσφέρεται μαζί με λαχανικά, μπιφτέκια, ψητά ψάρια.

Κακότεχνη αντιγραφή

Η σειρά «Ιστορία αγάπης» που προβάλλεται στον Αντέννα

Της Πόπης Διαμαντάκου

ΔΥΣΚΟΛΗ εποχή για παραμύθια κι ως είναι η ανάγκη μας γι' αυτά μεγαλύτερη παρά ποτέ. Οσο για τη μικρή οθόνη, που γίνεται όλο και περισσότερο καθώς περνά ο καιρός, η φυγή μας από τον κόσμο του άγχους και των αληθινών αισθήσεων στην υπνωτική σιγουριά των γυάλινων υποκατάστατων, αποδεικνύεται απολύτως ανεπαρκής για να τα διηγηθεί, περιοριζόμενη σε κακότεχνες αντιγραφές της μεγάλης οθόνης. Παράδειγμα είναι η «Ιστορία αγάπης» που προβάλλεται από τον ANT1. Ένα αφελές κακέκτυπο της Σταχτοπούτας η για την ακρίβεια της σύγχρονης Χολιγουντιανής εκδοχής της, το «Pretty woman».

Αποτυχία

Είναι η πρώτη φορά που η ελληνική τηλεόραση αποφασίζει να «διηγηθεί» μία αμιγώς «αισθηματική ιστορία» από την εποχή της μεταφοράς των μυθιστορημάτων του Ξενοπούλου. Ο χώρος σχεδόν παρθένος, θα μπορούσε να αποδειχθεί χρυσωρυχείο αν σκεφθεί κανείς το μεγάλο κοινό που έχουν τα αισθηματικά μυθιστορήματα τύπου «Αρλεκιν» (η κυκλοφορία τους υπολογίζεται σε περισσότερο από μισό δισεκατομμύριο αντίτυπα το χρόνο στις 110 χώρες, που εκδίδονται), η «συνταγή» έτοιμη και χιλιοδοκιμασμένη, αλλά παρόλ' αυτά η ελληνική τηλεοπτική απόπειρα κατάφερε να αποτύχει.

Από ένα χώρο με τόσο μεγάλη ιστορία, όπως το λαϊκό αισθηματικό μυθιστόρημα από την «Αναδυομένη» του Ξενοπούλου ως την «Ρίτα», τη «Νάντια» ή το «Τρεις καρδιές αργοκτυπούν» της Ιωάννας Μπουκουβάλα - Αναγνώστου, από το ραδιοφωνικό «Πικρή μικρή μου αγάπη» ως το «Πάυλος και Βιργινία» ή την «Ωραία του Πέραν», όπου οι κώδικες της αφήγησης, οι στερεότυποι ρόλοι των ηρώων, έχουν αποδείξει την δύναμή τους να υπνωτίζουν το κοινό, που αρέσκειται στους είδους τις ιστορίες, η σύγχρονη ελληνική τηλεόραση δεν κατορθώνει να διδάχθει το παραμικρό. Βολεύεται με μια πρόχειρη αντιγραφή μασημένης χολιγουντιανής «συνταγής», θεωρώντας ότι το μυστικό της επιτυχίας είναι η ίδια η ιστορία και όχι η μαεστρία των μάγων του Χόλιγουντ να μεταφέρουν στη σύγχρονη εποχή το κλασικό μοτίβο όλων των παραμυθιών και των αισθηματικών ιστοριών «του πρίγκιπα ο οποίος σώζει - δια του γάμου - τη φτωχή, πλην τιμιά κοπέλα, που η ζωή έχει αδικήσει».

Το Χόλιγουντ ξέρε να τηρεί με ακρίβεια όλους του παραδοσιακούς κώδικες αφήγησης μιας αισθηματικής ιστορίας, επιτυγχάνοντας έτσι την «σύμβαση» με τον θεατή, που δεν είναι παρά η ταύτιση του με τους ήρωες - εκείνον ή εκείνη. Ο άνδρας ισχυρός, με σύμβολο της κυριαρχίας του τον πλούτο, μεγαλύτερος σε ηλικία από εκείνη, έμπει-

Η Ευαγγελία Βαλασαμά και ο Δάνης Κατρανίδης στην ελληνική σειρά «Ιστορία αγάπης» που προβάλλεται από τον Αντέννα

ρος, με ένα μικρό τρωτό σημείο για να αφήνει σ' εκείνη την δίοδο της προσέγγισης, γίνεται πρίγκιπας και Πυγμαλίωνάς της. Εκείνη πάλι, παρά την δύναμή της να επιβιώνει, βρίσκει σε αυτόν τη σιγουριά και την «αποκατάστασή της».

«Πρότυπα»

Στην ελληνική τηλεοπτική εκδοχή, τα «πρότυπα» μεπερδεύονται, το μόνο που διατηρείται οι ρόλοι «αρσενικού - θηλυκού». Εκείνος μοιάζει το πολύ με καθηγητή γυμνασίου, αν και το σενάριο επιμένει ότι είναι πάμπλουτος επιχειρηματίας, ενώ ο δυναμικός χαρακτήρας της μητέρας του, έτσι όπως παρουσιάζεται, αφήνει σοβαρές υπόνοιες ότι πρόκειται και για κλασικό μαμόθρεφτο. Εκείνη κολ γκερλ πολυτελείας, αλλά με εμφάνιση ελαφρώς προκλητικής φοιτήτριας, που το πρωί είναι γραμματέας σε πολύ συμπαθητικό επιχειρηματία και το βράδυ εκδίδεται γιατί έχει την άποψη «ότι όποιος άνδρας θέλει να την έχει πρέπει να πληρώσει». Δεν είναι ούτε φτωχή, ούτε αδύναμη, ούτε άνεργη.

Θα μπορούσε να είναι μια δυναμική κυνική γυναίκα. Δεν είναι ούτε αυτό. Έχει ακόμη μία μητέρα που την αγαπά πολύ και μία αφοσιωμένη φίλη που κάνει την ίδια δουλειά τα βράδια. Είναι απλώς ένα φαιδρό πρόσωπο με συγκεχυμένα χαρακτηριστικά, που λογικά θάπρεπε να έχει την ανάγκη ψυχιάτρου διότι δεν έχει κανένα λόγο να εκδίδεται.

Εδώ βέβαια είναι ένα επικίνδυνο σημείο της σειράς, καθώς η πορνεία παρουσιάζεται σαν κάτι εύκολο, επικερδές, ανώδυνο και απολύτως αποδεκτό.

Βλέπουμε ακόμη και την μητέρα του υποτιθέμενου «πρίγκιπα» να μην έχει καμία αρνητική αντίδραση, όταν μαθαίνει τη σχέση του γιού της με ένα κολ γκερλ. Με τη στάση της μοιάζει να επικροτεί και τις «γυναικείες μεθόδους» της Σταχτοπούτας για να κερδίσει το γιό της. Είναι και το μόνο σημείο όπου υιοθετείται δια του λόγου ένα από τα συνήθη στερεότυπα των αισθηματικών ιστοριών η «άρνηση - πρόκληση» της γυναίκας που είναι συνυφασμένη με τη «φύση της». «Η πρόκληση», λέει η μητέρα του ήρωα, «θάπρεπε να κατοχυρωθεί από το Σύνταγμα ως δικαίωμα των γυναικών». Εχουμε ακόμη ένα στοιχείο, κοινό για τις ιστορίες του είδους, ο πλούτος εκείνου, διότι κάπως πρέπει να σηματοδοτηθεί η ανδρική κυριαρχία και ακόμη να γίνει ο συσχετισμός του γάμου με την οικονομική εξασφάλιση, στο τέλος της σειράς.

Ετσι έχουμε αντί για ένα «αισθηματικό παραμύθι», καλοδεχούμενο ίσως από μία κατηγορία κοινού, ένα συνονθύλευμα δήθεν εκσυγχρονισμένων στερεότυπων, που αν δεν γίνεται γελοίο, είναι επικίνδυνο μέσα στη δήθεν αφελιά του. Η «Ιστορία αγάπης» προσπαθεί να κάνει αληθοφανή μια απίθανη ιστορία, με ανύπαρκτα πρόσωπα, χωρίς να κατορθώνει να προσφέρει τη μαγεία της φυγής σε ανακουφιστικούς παραμυθένιους παραδείσους. Υποβιβάζει τους ήρωες σε καθημερινούς ασπόνδυλους και άμορφους χαρακτήρες, ενώ ως τηλεοπτικό προϊόν διατηρεί στο αθέμιτο τη δυνατότητα προώθησης προτύπων, τα οποία είναι η αποκρουστικότητα των παραδοσιακών χαρακτηριστικών των ρόλων αρσενικού - θηλυκού, στην πιο ανώδυνη και γι αυτό πιο συντηρητική τους μορφή.

Ο Γιώργος Παλαστεφάνου εντάχθηκε στο δυναμικό του ραδιοφωνικού σταθμού ΣΚΑΪ 100,4 και θα επιμελείται και παρουσιάζει μία καθημερινή μουσική εκπομπή, από Δευτέρα έως και Παρασκευή, στις 8.10 το βράδυ. Όπως λέει ο ίδιος, «πρόκειται για μία εκπομπή με ελεύθερο θέμα γύρω από το ανοχύρωτο τραγούδι, έτσι χωρίς λόγια... Γιατί, συνήθως, η μουσική και τα λόγια, ξεπερνούν όχι μόνο εμάς αλλά και τα γεγονότα. Το τραγούδι είναι ένα... και αλλώνεται παντού».

Ο ΜΕΛΩΔΙΑ FM 100 ετοιμάζεται για τις χειμερινές διαδρομές του. Ενισχύει τη γνωστή μουσική ομάδα του με τον Παρασκευά Καρασούλο (Σάββατο και Κυριακή 6 μ.μ.) και τον Μιχάλη Μαροτάκη (Σάββατο και Κυριακή 7 μ.μ.). Συγχρόνως η Γιώτα Τσουκαλά ενισχύει το πρωινό καθημερινό πρόγραμμα του σταθμού (11 π.μ.), η Ξένια Καλδάρα υποδέχεται το σούρουπο (5 μ.μ.) και η Ρηνιώ Παπανικόλα, ανανεωμένη, ξετυλίγει τα τραγούδια της γης (Σάββατο και Κυριακή 5 μ.μ.). Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι ο Μελωδία από τις πρώτες μέρες του Νοεμβρίου εκπέμπει με ένα φρέσκο, πολύ καθαρό ήχο, σε όλες τις περιοχές της Αθήνας και στους 100 μεγακύκλους ακριβώς.

Νέο πρόγραμμα ξεκίνησε από την περασμένη Δευτέρα το ραδιοφωνικό του ANTENNA. Τις καθημερινές εντάχθηκαν πέντε νέες εκπομπές, τις οποίες επιμελούνται η Φωτεινή Παπλή, ο Γιάννης Μπέζος και ο Πέτρος Φιλιππίδης, η Μισέλ Τσουμάνη, η Ναντίνα Χατζιδάκη και ο Προκόπης Παπαγκίκας. Στο πρόγραμμα του Σαββάτου συμπεριελήφθησαν ο Γιώργος Βλασσόπουλος, ο Ντάνος Ανγίζος, ο Μιχάλης Δημητρίου, ο Ιάσων Τριανταφυλλίδης και ο Ηλίας Ξυνοπούλος. Την Κυριακή εντάχθηκαν η Αλίκη Γκούμα, ο Μάνος Αντόναρος και η Μπήλλω Τσουκαλά, ο Γιώργος Χουδαλάκης και ο Γιάννης Σκάκος και ο Σωτήρης Τζούμας.

Εξι μήνες λειτουργίας συμπλήρωσε την 1η Νοεμβρίου ο μουσικός σταθμός KISS FM και την ημέρα εκείνη προσκάλεσε τους ραδιοφωνικούς συντάκτες σε κεντρικό εστιατόριο για να συζητηθούν τα όσα έχουν γίνει και να ανακοινωθούν όσα θα ακολουθήσουν. Ετσι, μεταξύ άλλων ανακοινώθηκε επίσημα η συνεργασία του σταθμού με το MTV, η οποία εκτός από τη μετάδοση των MTV News από Δευτέρα έως Παρασκευή, θα περιλαμβάνει σύνδεση μέσω δορυφόρου με το κανάλι για τη μετάδοση του «Unplugged». Τη Δευτέρα 15 Νοεμβρίου θα μεταδοθεί η «Unplugged» συναυλία των R.E.M.

Ερημίτες και ερημητήρια

Τα κυριότερα ησυχαστήρια στην Πατμιακή γη από τον 12ο ως τον 20ο αιώνα

Της **Ελευθερίας Τράιου**

ΑΠΟ ΤΗΝ εποχή του οσίου Χριστοδούλου έως τις αρχές του 20ου αιώνα, η Πάτμος ήταν ένα από τα καταφύγια των ανθρώπων που ήθελαν να προσεγγίσουν το θείον με τη βοήθεια της μοναξιάς. Ανάμεσά τους γνωστές μορφές της ορθοδοξίας και ευσεβείς αναχωρητές που ίδρυσαν τριάντα περίπου ερημητήρια - καθίσματα μετατρέποντας το νησί σε τόπο για στοχασμό και προσευχή.

Τα διάσπαρτα στην πατμιακή γη ησυχαστήρια είναι κατάλευκα κτίσματα με λίγα κελιά και μικρούς ναούς με όμορφα τέμπλα που φιλοξενούσαν παλαιότερα αρκετές αξιόλογες εικόνες. Η παρουσία τους ομορφαίνει το τοπίο και ορισμένα έχουν ενιαία αρχιτεκτονική. Ανάμεσά τους τα καθίσματα Παναγία Κουμάνα, Παναγία Γραβά, Απολλώ και Λιβάδι Καλογήρων που ιδρύθηκαν από αγιορείτες μοναχούς του κινήματος των Κολλυβάδων και είναι τα τελευταία ερημητήρια που απολαμβάνουν τις καθημερινές φροντίδες μοναχών. Κανένα, όμως, δεν εξυπηρετεί πλέον ησυχαστικούς σκοπούς.

Ησυχαστήριο της Πέτρας

Από τον Κωδικέλλο της μυστικής διαθήκης του Οσίου Χριστοδούλου έχουμε πληροφορίες για το πρώτο γνωστό ησυχαστήριο της Πέτρας, ανατολικά του όρμου του Γροικού, στο βράχο της Καλλικατζούς. Στις ρίζες του απόκρημνου βράχου, μέσα στη θάλασσα σώζονται θεμέλια και στύλος - βάθρο αγίας Τραπέζης από ναίσκο που χρησίμευε στους ασκητές. Ωστόσο, πρώτο ερημητήριο, κατά σειρά χρονολογική μπορεί να θεωρηθεί το Ιερό Σπήλαιο της Αποκαλύψεως, όπου κατέφευγαν επί αιώνες πολυάριθμοι ασκητές ιδρύοντας κελιά και παρεκκλήσια. Ετσι σχηματίστηκε το σημερινό κτιριακό συγκρότημα της «Αποκαλύψεως» που στις μέρες μας έπαυσε να είναι ερημητήριο. Η δημιουργία ησυχαστικής παραδόσεως στην Πάτμο, οφείλει πολλά στον Οσιο Χριστόδουλο ο οποίος όντας ο ίδιος ησυχαστής, μερίμνησε για τους μοναχούς που επιθυμούσαν ασκητικό βίο. Για το λόγο αυτό όταν έγραψε την «Υποτύπωση», (καταστατικός χάρτης ιδρύσεως και λειτουργίας της Μονής Ιωάννου Θεολόγου), άφησε εντολή να παραχωρείται από τον εκάστοτε ηγούμενο άδεια για εφησυχασμό σε όποιον μοναχό το επιθυμούσε, υπό τον όρο ότι προηγουμένως είχε ευδοκιμήσει στον κοινοβιακό βίο.

Καθίσματα

Εκτός από τα ασκητήρια που εξυπηρετούσαν μόνο ησυχαστικούς σκοπούς, υπήρχαν καθίσματα όπου παρέμεναν μοναχοί οι οποίοι απο-

Το κάθισμα του Απολλώ. «...Εν ταις αυλαίς σου, υμνήσω σε τον Σωτήρα του κόσμου και κλίνας γόνυ προσκυνήσω την αητήτην Σου δύναμιν».

λάμβαναν την ερημική ζωή ασκώντας τη διακονία της καλλιέργειας της γης που ανήκε στη Μονή Ιωάννου Θεολόγου. Παρόμοιο καθήκον είχαν οι καλόγεροι που φρόντιζαν τα μετόχια της Μονής στους Λειψούς, στη Σάμο, στο Στύλο Κρήτης, κ.ά. Αξίζει δε να μνημονευθεί ότι πολλοί από αυτούς και κυρίως πολλοί από τους μοναχούς που ασκήτευσαν στους Λειψούς, βρήκαν βίαιο θάνατο από πειρατές ή κατακτητές. Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο μοναχισμός άρχισε να εκλείπει από την Πάτμο και όσα ησυχαστήρια δεν είχαν ήδη ερειπωθεί άρχισαν να κλείνουν. Ενα από αυτά είναι το κάθισμα των Ασωμάτων, που βρίσκεται κοντά στη Μονή του Ευαγγελισμού και αποτελεί αξιόλογο αρχιτεκτονικό μνημείο των βυζαντινών χρόνων του 12ου αιώνα. Ιδρύθηκε από τον μοναχό Σάββα που απολάμβανε την εκτίμηση του Οσίου Χριστοδούλου και είναι ένας από τους ελάχιστους παλιούς ασκητές για τους οποίους διασώθηκαν πληροφορίες. Κύρια πηγή πληροφοριών για τον βίο των ασκη-

τών αποτελεί το «Βραβείον» της Μονής Θεολόγου όπου όμως αναφέρονται οι κοιμηθέντες μοναχοί της από το 1552 και εντεύθεν. Μεταγενέστερες πληροφορίες δίνουν ξένοι περιηγητές που επισκέφθηκαν το νησί τον 18ο και 19ο αιώνα, καθώς και μοναχοί όπως ο Γεράσιμος Σμυρνάκης που συνέλεξε προφορικές παραδόσεις από ηλικιωμένα άτομα για να γράψει πριν εξήντα χρόνια την ιστορία του νησιού. Και όπως είναι φυσικό, στο νησί της Αποκάλυψης οι παλιοί κάτοικοι, που ήταν απλοϊκοί και ευσεβείς άνθρωποι, διηγούνταν θαυμαστές ιστορίες. Παράδειγμα οι αφηγήσεις για ασκητές που άπλωναν το μοναχικό τριβώνι τους στη θάλασσα προκειμένου, να διαπλεύσουν την απόσταση ανάμεσα στην Πάτμο και τα νησάκια Λουκάκια, Χιλιόμοδι και Ανυδρο όπου είχαν τα ερημητήρια τους.

Ερημίτες

Οι αφηγήσεις αυτές είναι ενδεικτικές της εικόνας που είχαν οι κάτοικοι για τους ερημίτες, στο πρόσωπο των

οποίων αναζητούσαν συχνά πνευματικό πατέρα.

Ενας από αυτούς ήταν ο ιερομόναχος Απολλώ ο οποίος ίδρυσε το 1818 το ομώνυμο ερημητήριο στην τοποθεσία Θερμιά, όπου ασκήτευσε σαράντα έτη. Χάρη στις φροντίδες του γέροντα το κάθισμα που δίπλα του υπάρχουν τρεχούμενα νερά, εξοπλίστηκε με αλώνι και μύλο. Ο αμπελώνας, το σκιερό περιβόλι, η πλακόστρωτη αυλή με το μεγάλο πλάτανο και ένα μικρό λιμανάκι παισιώνων του το περιποιημένα κελιά και τη μικρή εκκλησία του ησυχαστηρίου που είναι το γραφικότερο της Πάτμου. Εχασε όμως τους παλιούς ερημίτες όπως τους έχασαν και τα ερημητήρια Παναγία Κουμάνα, Παναγία Γραβά και Λιβάδι Καλογήρων που κρατάνε ακόμα τις πόρτες τους ανοικτές χάρη στη Μονή Θεολόγου η οποία ανέθεσε την επιστασία τους σε τρεις μοναχούς.

Πηγές: 1) Μοναχός Ανθούσας: «Ερημίται της Πάτμου και Ερημητήρια», εκδ. Ιεράς Κοιν. Μονής «Ευαγγελισμός Μητρος Ηγαπημένων», Αθήνα 1991.